

Arnaut Oihenarten *Kobla berriak*. Lan inprimatuen edizioak eta aleak banaka ezagutu eta aztertu beharraz, XVII. mendeko euskarazko poema aurkitu berrien karietara¹

*Arnaut Oihenart's Kobla berriak: On the importance
of understanding and analysing editions and copies of printed works,
on the occasion of newly discovered 17th-century poems
in the Basque language*

Gidor Bilbao*

Universidad del País Vasco/Euskal Herriko Unibertsitatea (UPV/EHU)

ABSTRACT: This article publishes 83 hitherto unknown verses (three poems), written in Basque by Arnaut Oihenart (1592-1667), known to us thanks to a printed copy that we recently discovered in the Municipal Library of Grenoble under the name of *Kobla berriak*. To contextualize the short book *Kobla berriak*, we analyse the different editions and copies of the works published by Oihenart in Basque, French and Latin, as well as the different elements that make up each of them. Regarding the works printed in Basque, the six copies cited by Vinson in his bibliography have been analysed, as well as four other copies not cited up to now in the studies on Oihenart. We conclude that Oihenart gradually shaped his works with corrections, changes and additions, even after having published them, and, based on this statement, we propose a new arrangement and presentation of Oihenart's works printed in Basque. Finally, we contend that the

¹ Artikulu hau MINECOren *Monumenta Linguae Vasconum 6: Periodizazioa eta kronologia* (PID2020-118445GB-I00) ikerketa-proiektuaren baitan egin da, Eusko Jaurlaritzak babesturiko *Hizkuntzalaritza Diakronikoa, Tipologia eta Euskararen Historia. DLTB* (IT1534-22) ikerketa-taldean. Esker ona zor diet Ricardo Gómez, Joseba Lakarra, Julen Manterola eta Céline Mounole taldekideei eta artikulua aztertu duten *ASJU* aldizkariko bi ebaluatzaile anonimoei, haien ohar eta iradokizunei esker artikulua testua asko hobetu delako.

* **Harremanetan jartzeko / Corresponding author:** Gidor Bilbao Telletxea. Ikasketak Klasikoak Saila, UPV/EHU. Letren Fakultatea (UPV/EHU). Unibertsitateen ibilbidea, z/g (01006 Vitoria-Gasteiz). – gidor.bilbao@ehu.eus – <https://orcid.org/0000-0001-9333-6571>

Nola aipatu / How to cite: Bilbao, Gidor (2022). «Arnaut Oihenarten *Kobla berriak*. Lan inprimatuen edizioak eta aleak banaka ezagutu eta aztertu beharraz, XVII. mendeko euskarazko poema aurkitu berrien karietara», *ASJU*, 56 (2), 1-76. (<https://doi.org/10.1387/asju.24095>).

Jasoa/Received: 2022-11-29; Onartua/Accepted: 2023-03-14. Online argitaratua / Published online: 2023-03-20.

ISSN 0582-6152 - eISSN 2444-2992 / © 2022 Instituto-Seminario de Filología Vasca «Julio de Urquijo» (UPV/EHU)

Lan hau Creative Commons Aitortu-EzKomerziala-LanEratorririkGabe 4.0 Nazioartekoa lizentzia baten mende dago

main objective of Oihenart's collections of poems is to show in practice the variety of possibilities offered by the theoretical model he put forward for the metric and prosody of poetry in the Basque language.

KEYWORDS: Oihenart; 17th century; poetry; material bibliography; *xikito*; oral literature.

LABURPENA: Artikulu honetan Arnaut Oihenarten (1592-1667) euskarazko 83 bertso-lerro ezezagun editatzen dira (hiru poema), zeinak Kobla berriak izenburuarekin Grenobleko Udal Bibliotekan aurkitu berri dugun ale inprimatu bati esker ezagutu baititugu. Kobla berriak liburuñoa testuinguru egokian kokatzeko, Oihenartek euskaraz, frantsesez eta latinez argitaraturiko lanen edizioak, aleak eta horien osagaiak aztertu dira. Euskarazko lan inprimatuei dagokienez, Vinsonek bere bibliografian aipaturiko sei aleak aztertu dira, eta beste lau orain arte Oihenarti buruzko ikerketetan aipatu gabeak. Ondorioztatu dugu Oihenartek urteetan zehar moldatu eta osatu obi zituela idazlanak zuzenketaz, aldaketaz zein emendioz, are lanak inprimatu ondoren ere, eta, baieztapen horretatik abiatuta, Oihenarten euskarazko lan argitaratuak aurkezteko proposamen berria egin dugu. Azkenik, Oihenarten poesia-bildumen helburu nagusia bistaratu dugu: lan teorikoetan formulatu dituen metrikako eta prosodiako arauak praktikan zelan erabil daitezkeen erakustea, ahalik eta neurri eta estrofa sorta aberatsena eskainiz.

HITZ GAKOAK: Oihenart; XVII. mendea; poesia; bibliografia materiala; *xikitoak*; ahozko literatura.

1. Sarrera

Patxi Altuna Bengoetxeari eta Jose Antonio Mujika Casaresi zor diegu Arnaut Oihenarten atsotitzen eta poemen edizio nagusizat har daitekeena: 2003an argitaraturiko *Euskal atsotitzak eta neurtitzak / Proverbes et poesies basques / Proverbios y poesías vascas*. Edizio horretako poema-bilduma berrirakurtzeari ekin nionean, ezin izan nintzen geratu saiotxo bat egin gabe, ikusteko ea inon aurkitzen nuen Altunaren eta Mujikaren edizioan hasierarik gabe (O *Po.Co* I)² eta amaierarik gabe (O *Po.Co* VIII) argitaratu ziren poemen arrastorik. Halako saioek, askotan, ez dute emaitza positiborik izaten, baina oraingoan esan genezake bilaketak opari polita ekarri digula: artikulu honetan Oihenarten euskarazko lan inprimatuen ale ezezagun batzuen berri emango da eta, ale horietako bati esker, egile horren euskarazko testuen corpusa aberastuko da, ale ezagunetako bati buruz genekiena osatzearekin batera.

² Aipua emateko, *OEHk*ko laburdurak erabili ditugu, baina ñabardura batzuekin. <O *Pr*> erabili dugu errefracuan kasuan, baina errefracuari Altuna & Mujika (2003) edizioan eman dioten zenbakia gehituta; hortaz, adibidez, <O *Pr* 668> izango da Altuna & Mujika (2003)-n <668> zenbakia duen atsotitza. Poemen kasuan, *OEHk* <O *Po*> erabili du, eta guk <O *Po.Ot*> *OTen gaztaroa neurtitzetan* libururako, eta <O *Po.Co*>, berriz, *Cobla berriac* liburuxkako poemetan. <O *Po.Ot*> laburduraren ondoren, Altuna & Mujika (2003)-n poemari eman dioten zenbaki erromatarra idatziko dugu, eta, gero, kasu batzuetan bertso-lerroa (ahapaldirik ez dagoenean) eta beste batzuetan ahapaldiaren zenbakia gehi ahapaldi barruan bertso-lerroari dagokion zenbakia; <O *Po.Ot* XVII, 31> izango da Altuna & Mujika (2003)-n <XVII> zenbakia duen poemako 31. bertso-lerroa, eta <O *Po.Ot* XVI, 6, 4> Altuna & Mujika (2003)-n <XVI> zenbakia duen poemako 6. ahapaldiko 4. bertso-lerroa. *Cobla berriac* liburuxkaren kasuan, orde, <O *Po.Co*> laburduraren ondoren, poemen zenbakia ere berrantolatuko dugu, liburuxkan daukaten zenbakiaren arabera. Hona hemen aldaketen zerrenda (Altuna & Mujika 2003ko zenbakia adieraziko dugu lehenengo eta guk eman dioguna gero): O *Po* XXIII → O *Po.Co* I; O *Po* XXIV (II) → O *Po.Co* II; O *Po* XXV (III) → O *Po.Co* III; O *Po* XXVI (IV) → O *Po.Co* IV; O *Po* XXVII (V) → O *Po.Co* V; O *Po* XXVIII → O *Po.Co* VI; O *Po* XXIX → O *Po.Co* VII; O *Po* XXX → O *Po.Co* VIII(I) eta O *Po.Co* VIII(II).

2. Oihenarten frantsesezko eta latinezko lan inprimatuak edizioak eta aleak

Artikulu honen helburua ez da Oihenarten lanen inguruko azterketa bibliografikoa egitea, baina, aurkeztuko diren testu berriak ondo kokatzeko, lagungarri izango zaigu hemen laburbiltzea zer dakigun Arnaut Oihenartek, bizirik zela, argitaraturiko idazlanei buruz.³ Atal honetan latinezkoarekin eta frantsesezkoekin hasiko gara.

2.1. *Déclaration historique de l'injuste usurpation et rétention de la Navarre, faite par les Espagnols (c. 1625)*

Ez da ziurra Arnaut Oihenartek idatzia den ala ez; are gehiago, itxura guztien arara ez da Oihenartek idatzia. Hamazazpigarren mendeko argitalpenean⁴ ez da agertzen egile-izenik, argitalpen-urterik, argitaratu zen lekuari buruzko zehaztasunik, ez eta inprimatzailearen izenik ere; soilik izenburua.

Hogeita lau orrialde dira, zortzi orrialdeko hiru kaier elkarri josita, signaturak adierazten dutenez (-, Aii, Aiii, -, B, Bii, Biii, -, C, Cii, Ciii, -). Azalean izenburua dago (baina lehenengo kaieraren lehenengo orrialdea da, paper arrunta, besterik gabe, ez estalkia), ondoren kortesiazko orrialde zuria dator, eta hirugarren orrialdean hasten da testua: orrialde-zenbakia, orrialde-buruko zerrenda apaingarria (oso xumea, lerro-banaketarako erabiltzen diren apaingarriez osatua), berriz liburuxkaren izenburua, eta testua. Hogeita laugarren orrialdea, azkena, testuak bete du orrialde-barrenaraino, eta ez dago ez kontrazalik ez apaingarririk.

Ohargarria iruditzen zaigu halako liburuxka xume baten gutxienez hamaika alek irautea gaur arte munduko biblioteketan.⁵ Liburuxkak, esan dugun moduan, ez dauka datarik, baina beste dokumentu batzuekin batera dagoen bildumetan, 1625. urtekoen inguruan kokatu izan dute garaiko bildumagile guztiak.

Nolanahi ere *ante quem* data ziurra da, edozein kasutan ere 1728a baino lehen argitaratua baita. Izan ere, Pierre D'Avity (1573-1635) poligrafoaren *Les Estats, empires, et principautez du monde...* atlas entziklopedikoaren Parisko 1728ko edizioan,⁶ «Discours

³ Kanpoan utziko ditugu, hortaz, Oihenart hil ondoren argitaraturiko (eta argitaratu gabeko) eskuizkribuak, hala euskarazkoak (adibidez, Pouvreuren hiztegiari eginiko oharra, edo Koldo Mitxeleanak argitaraturiko atsotitzak) nola beste hizkuntza batzuetan idatziak (frantsesezko *L'art poétique basque*, adibidez). Kanpoan geratu dira orobat Oihenart hil ondoren argitaraturiko berrargitalpenak.

⁴ Frantziako Biblioteka Nazionalaren *Gallica* bilduman, helbide honen bidez ikus daiteke osorik: <https://catalogue.bnf.fr/ark:/12148/cb31033134f>.

⁵ BNFren katalogoan lau ale aurkitu ditugu, bi ohar bibliografiko desberdinekin (aurreko oin-oharrean aipatua eta <http://catalogue.bnf.fr/ark:/12148/cb362910955>): Arsenal 8-H-29681 (Gallican digitalizatua), Arsenal 8-H-12846 (7), Tolbiac-Rez de jardin Z FONTANIEU-207 (2) eta Tolbiac-Rez de jardin 8-LB36-2161. Frantziako biblioteketako *CCFR* katalogo kolektiboaren bidez, beste sei aleren berri izan dugu (Rouengo Udal Bibliotekan, Aix en Provençeko Méjanas Bibliotekan, Montpellierreko Udal Bibliotekan, Lilleko Udal Bibliotekan, Bourgesko Udal Bibliotekan eta Parisko Sainte Geneviève uniibertsitatearteko bibliotekan). Bada ale bat Vatikanoko Bibliotekan ere.

⁶ Pierre D'Avityren lan handia 1614an argitaratu zen lehenengoz Saint Omerren, baina guk aztertu ahal izan ditugun ediziorik zaharrenak Parisko 1616koa (Bibliothèque Cantonale et Universitaire BCU Lausanneko alea) eta 1617koa (Lyongo Udal Bibliotekako alea) dira, izenburu honekin: *Les estats, empires et principautez du monde, representez par la description des pays, moeurs des habitans, richesses des provinces, les forces, le gouvernement, la religion et les princes qui ont gouverné chacun estat. Avec l'origine de toutes les religions et de tous les chevaliers et ordres militaires. Par le Sieur D.T.V.Y., gentilhomme ordinaire*

de la Monarchie d'Espagne» atalean (175-179 orrialdeetan), ia hitzez hitz kopiatu baitira *Declaration...* liburuxkako 7-24 orrialdeak (liburuxkaren ia bi heren), aurkezpen honen ondoren: «Je me serviray cecy d'un memoire d'Estat qui m'a esté doné». Hortaz, *un memoire d'Estat* gisa aipatzen du aztertzen ari garen *Declaration...* liburuxka.

1719an aurkitu dugu lehenbizikoz Arnaut Oihenarten izenari lotua, hemen ere 1625eko datarekin. Hain zuzen Jacques Le Long bibliografoaren *Bibliothèque historique de la France, contenant le catalogue de tous les ouvrages tant imprimez que manuscrits qui traitent de l'histoire de ce royaume ou qui y ont rapport, avec des notes critiques et historiques* liburuan, elkarren ondoren zerrendatuta daude Oihenarten *Extrait...* (gero aztertuko duguna) eta *Déclaration...* hau.⁷ Lehenengoan, «A.O.M.» egileari buruzko azalpena gehitu du: «Ces lettres initiales signifient Arnaud Oihenart de Mauleon, Avocat au Parlement de Navarre». Eta bigarreanean, erreferentzian «in octavo. 1625» zehaztu ondoren, beste ohar hau: «Cette Déclaration historique est du même Auteur».

1760an, *Recueil* izeneko dokumentu historikoen bilduman berrargitaratu zen, zehazki *Recueil H* liburukian.⁸ Liburu horretan, guk ezagutzen dugun lehenengo edizioko testua berridatzita dago, ez hitzez hitz kopiatuta, baina funtsean lerroz lerro errepikatzen dira lehenengo edizioko ideiak eta argudioak. Baina hemen gehien interesatzen zaiguna da izenburuan bertan integratu direla autorearen izena eta dokumentuaren data: *Déclaration historique de l'injuste usurpation et rétention de la Navarre par les Espagnols, faite et écrite par Arnauld Oihenart de Mauleon, en 1625*. Seguruenik 1719ko *Bibliothèque historique de la France* aipatuari zor diote datua, baina ez dakigu bestelako arrazoiren bat ote zuten editoreek egiletasuna eta argitaratze-data zalantzarik gabe zehazteko.

Guk dakigunaren arabera, Manex Goihenetxe izan zen *Déclaration* honen edukiaren azterketa zehatza egin zuen lehenengoa. Hark defendatu zuenaren arabera, «azterketa kritikoa egin ondotik, ez dirudi Oihenartena denik, erabiltzen diren argudioak eta Nafarroako historia idazteko moldeak ez baitira inondik ere *Notitian* aurkitzen direnak» (Goihenetxe 1993: 56). Baina ez du bidea erabat ixten Oihenartena izan daitekeela onartzeko:

ou A. d'Oihenart n'est pas l'auteur de cet opuscule, ou bien s'il l'est, il s'agit d'une oeuvre de jeunesse qui montre qu'il a une connaissance peu approfondie de l'histoire de la Navarre. De cette dernière hypothèse, il faudrait conclure qu'il s'est livré à une étude systématique des sources de l'histoire de la Navarre assez tardivement, sans doute dans les années 1625-1635, et peut-être au contact de Paul Dupuy et André Duchesne. (Goihenetxe 1994: 502)

de la Chambre du Roy. Lan historiko-geografiko-entziklopediko hori edizioz edizio zabaltzen, handitzen eta aberasten joan zen, D'Avity bizi zeno autorearen beraren ardurapean, eta gero beste egile batzuek paraturik. Beste hizkuntza batzuetan ere (alemanieraz, ingelesez...) asko zabaldu zen XVII. mendean bertan.

⁷ Katalogo horretako 12048 eta 12049 zenbakiak dituzte, hurrenez hurren.

⁸ Liburu horretako 176-197 orrialdeetan argitaratu zen Nafarroari buruzko lan hau. Bildumari buruz, hona zer dakarren BNFren FRBNF32849154 ohar bibliografikoak: «Chaque vol. est identifié par une lettre de l'alphabet (Recueil A, Recueil B, etc., Recueil Z, Recueil &). Publié successivement par G.-L. Pérau (A, 1745), Meusnier de Querlon (B, 1752), Mercier de Saint-Léger (C, 1759, d'après Barbier), E. Barbazan, B. Graillard de Gravelle et J. de La Porte (C-&, 1759-1762). Le lieu de publication mentionné varie: Fontenoy (A); Luxembourg (B et D); Paris (C, E-Y); Bruxelles (Z); Amsterdam (&). Les adresses étrangères sont fictives, l'ensemble ayant été publié à Paris».

Alex Kubelosek (2010) frantsesezko lehenengo edizioko testua berrargitaratu zuen eta gaztelaniazko itzulpena eskaini, ohar argigarritz horniturik. Testuaren egiletasuna aztertzean, funtsean, Manex Goihenetxeren argudioak errepikatu zituen, baina Oihenarten egiletasuna are zalantza gutxiagorekin ukatuta:

aquí no nos encontramos con testimonios y pruebas para declarar la injusticia del rey castellano-aragonés Fernando. Parece más bien una agria protesta contra la intromisión de la Iglesia en un asunto que se considera propio, a saber, la pertenencia tradicional e inmemorial de Navarra a Francia. Es digno de remarcarse cierto aire galicanista en la expresión de estos argumentos. [...] nosotros nos inclinaríamos a pensar que fue alguna persona del entorno de la corona quien redactó el texto. Conociendo la calidad de un historiador como Oihenart, no creemos que el famoso escritor suletino sea el responsable de este alegato. En 1625 Oihenart tenía ya 32 años, se encontraba en su plenitud y es muy difícil que este texto saliera de su pluma. (Kubelos 2010: 197)

Oihenarten egiletasunaren kontra, orain arte inork nabarmendu ez duen pasarte bat ekarriko dugu hona: *Navarre* izenaren etimologiari buruzkoa. Lehenengo edizioko 13. orrialdean dator (eta 1760ko edizioko 186.ean):

Or le nom de *Navarre* vient du mot de *Navar*, qui signifie 'pleine' ou 'campagne cottoyée de coustaux ou montagnes', et *erras* qui signifie 'terre', comme qui diroit 'terre pleine cottoyée de montagnes'.

Dirudienez, Garibairen 1571ko *Compendio historial de las crónicas y universal historia de todos los reinos de España* liburuan hasi eta ondorengo historialariek kopiatu-riko tradizioari lotzen zaio azalpena.⁹ Garibairen arabera, *nava* 'ordokia, laua, berdina' eta *erria* 'herria, lurra, eskualdea' lirateke *navaerria* izenaren jatorrian, eta hortik letorke *Navarria*, eta gero *Navarra*. Esan dugun moduan, etimologia hori errepikatzen dute ondoren beste historialari askok. Batzuek Garibairen izena aitortuta,¹⁰ eta beste batzuek etimologia nork asmatua den aitortu gabe. Gainera, euskara ez dakiten historialariek euskarazko hitzak aldatzen dituzte nahi gabe.¹¹ Horietakoa da, gure us-tez, *Déclaration...* liburuxkako etimologia: Garibairen tradizioaren zordun, etimoak

⁹ Hona hemen Garibairen hitzak, *Compendio...* horretako XXI. liburuko 2. kapitulan: «otras muchas tierras que d'este apellido [*Navas*] llaman, y en diversas regiones de los reinos de España, que son llanuras conjuntas a las montañas, aunque no todas caen muy aledañas. Pues d'esta manera las bajadas de los montes Pireneos, que con los llanos de Navarra confinan, es verisimil, que se llamaron *Navas* en los tiempos antiguos, como tierras cercana a montañas y lugares altos. A estas llanuras de *Navas* devieran venir las gentes suyas y circunvezinas de Cantabria a llamar *Navaerria*, que en lengua de los Cantabrios quiere dezir 'tierra de Navas', porque en este lenguaje *Erria* quiere dezir 'tierra' o 'lugar'».

¹⁰ Garibairen jabetza intelektuala aitortzen dutenen artean dago, adibidez, Gabriel Chappuys, 1596an, Parisen, *L'histoire du royaume de Navarre, contenant, de roy en roy, tout ce qui y est advenu de remarquable dès son origine, et depuis que les roys d'Espagne l'ont usurpé* argitaratu zuena. Liburu horretako 2. orrialdean, hau irakurri dugu: «*Nava* est la planure qui es naturellement au pied des montagnes, et *Erria* en langage Cantabrien, duquel le peuple use fort en ce pays, signifie 'terre', de sorte que ces deux mots *Nava erria* joints ensemble signifient 'terre plaine'».

¹¹ Adibidez, Pierre de Beloyk 1599an argitaraturiko *Conférence des édits de pacification des troubles esmeus au royaume de France, pour le fait de la religion...* liburuan, autoreak *erria* → *erra* aldatu duela aurkitu dugu: «et est ce royaume appelé *Nauarre*, comme qui diroit *Nava erra*, qui signifie en langage du pays 'terre pleine' dautant qu'il est assis au pied de la montagne» (Parisko 1600eko edizioan, 34. orrialdean).

aldatuta, autoreak ulertu ez dituelako: *nava* → *navar* eta *erria* → *erras*. Ez dirudi Oihenartek inola ere euskarazko *nabar* hitzaren ordain gisa frantsesezko ‘*pleine*’ ou ‘*campagne cottoyée de coustaux ou montagnes*’ eman zezakeenik, edo euskarazko *erras* frantsesez *terre* itzul zezakeenik; Oihenartek Pouvreauren hiztegirako eginiko oharretan begiratzea besterik ez dago, ikusteko oso ondo bereizten zituela *naba* eta *nabar*:

NABAR. Coutre. Item, bigarre de diverses couleurs.¹²

...

NAVEA selon le dialecte de Guipuscoa et NAVA selon le dialecte de la Haute et Basse Navarre, c'est une grande plaine proche les montaignes.¹³ (Urkixo 1910: 231)

Bigarren etimoa ere (*erras*) ezin dugu ulertu, Oihenarten luman, *terre* frantsesaren ordain gisa. Egia da Maister eta Intxauspe zuberotarrek *erras* erabili dutela *arras* ‘osoki, guttiz, zeharo’ adberbioaren ordain gisa, eta Pouvreaux¹⁴ «*Arraz, radicitus*» eta «*Lu-arraz, a platte terre*» lotzen dituela bere hiztegian, baina pentsaezina iruditzen zaigu Oihenartek eusk. *erras* : fr. *terre* baliokidetasuna asmatzea etimologia bat azaltzeko.

Arnaut Oihenartek, gainera, bere 1638ko *Notitia utriusque Vasconiae* lan historiakoan, 74. orrialdean, beste etimologia bat eman zuen:¹⁵

Nominis ratio a Vasconum lingua petenda est, quae voce *nava* planitiem aliquam montibus proxime succedentem solet denotare. Inde et manus vola seu concava pars apud eamdem gentem, *escu-nava* nomen habet. A *naua* fit denominativum *navarr*, et adiecto articulo *navarra*, quo incola planae regionis designatur. Huius oppositum est *menditarra* et contracte *mentarra*, id est ‘montanus’ seu ‘montium incola’.

Ikusten denez, Garibaik bezala, Oihenartek ere *naba* ‘ordokia, laua, berdina’ etimoa hautatzen du, baina ez du hitz elkarturik ikusten, *nabar* eratorria baino. Hamahiru urteren tartean, jakina, iritzia alda zezakeen, baina gure ustez ez da sinesgarria 1625eko etimologia (*Navarra* < *nabar* + *erras*) Oihenart euskaldunarena izatea, eta 1638koak, ordea, erakusten digu Oihenartengandik espero zitekeen moduko etimologia.

Horrekin guztiarekin, Manex Goihenetxeren argudio historiografikoan ondoan, beste era bateko argudioa gehitu litekeela uste dugu, baieztatzeko c. 1625eko *Déclaration historique de l'injuste usurpation et rétention de la Navarre, faite par les Espagnols* liburuxkaren autorea ez zela izan Arnaut Oihenart.

Zergatik lotu zaio liburuxka honi Oihenarten izena? Garai hartan gutxi bide zutelako Oihenarten legelari-prestakuntza eta gaiaren ezagutza, Frantziak “ofizialki” defendatu nahi zuen lurraldetasunaren aldeko halako lana idazteko. Ildo horretan kokatzen da, hain zuzen, hurrengo atalean aztertuko dugun *Extraict...* ere.

¹² Oihenartek, hortaz, *nabar* hitzak gaurko Euskaltzaindiaren Hiztegian dituen bi adierak jaso zituen: izena denean, ‘goldearen hortza’, eta adjektiboa denean, ‘kolore askotakoa’.

¹³ Gaurko Euskaltzaindiaren Hiztegiaren arabera, *naba* ‘zelaia, toki laua’ da, eta zubereraz ‘ibarra’.

¹⁴ Pouvreauren hiztegian, A eskuizkribuan, BNFko *Celtique et Basque* bildumako ms. 7 eskuizkribuan, 22v orrialdean.

¹⁵ 1656ko edizioan ere testu berbera dago, orrialde berean. Hona hemen Oihenarten testuaren euskarazko itzulpena: «Izenaren jatorria euskaran bilatu behar da, zeinean *nava* hitzak mendietatik gertu dagoen lautada adierazten baitu. Era berean, herrialde hartan esku-barrenari edo ahurrari *escu-nava* esaten zaio. Bestalde, *nava* izenetik *navarr* denominatiboa dator, eta artikulua erantsiz gero *navarra*, zeinaren bidez deitzen baitzaio eskualde lauan bizi den biztanleari. Honen kontrakoa da *menditarra*, eta kontrakzioz *mentarra*, hau da, mendialdeko biztanlea».

2.2. *Extraict d'un traicté non encores imprimé intitulé "Navarra iniuste rea, etc. sive De Navarrae regno contra ius fasque occupato expostulatio". A.O.M. (c. 1635-1643)*

Berez, izenburu honen bidez, bi libururen berri ematen zaigu: batetik, *Navarra iniuste rea, etc. sive De Navarrae regno contra ius fasque occupato expostulatio* ('Nafarroa bidegabeki erruztatua, etc. edo Salaketa Nafarroako erresumaren zuzengabeko eta zilegitasun gabeko okupazioaren inguruan') latinez idatziriko liburua, eta bestetik horren frantsesezko laburpena (*Extraict d'un traicté non encores imprimé*). Laburpenaren izenburuak dioen moduan, latinezko liburua argitaragabea zen orduan, eta, dirudienez, argitaragabe geratu zen gero ere, ikertzaileek ez baitute ez liburu argitaratuaren ez eskuizkribuaren aztarnarik aurkitu.

Extraict... laburpena zortzi orrialdek osatzen dute; signaturek adierazten dutez (A, Aii, B, -), orri-laurden tamainako lau kaier dira, bina orrialdekoak. Ez dago izenburu-orrialderik, lehenengo orrialdean bertan baitago orrialde-buru apaingarria (Frantziako koroaren armaria, hiru lis-lorez osatua, eta bi *putti* armariari eusten) eta azpian izenburua (egilearen «A.O.M.» inizialekin, argitaratze-datarik gabe); ondoren, testua hasten da, lehenengo letra apainduarekin. Orrialde guztiak daude zerbaituta (1-8) eta azken orrialdean testua ia orrialde-barreneraino iristen da, inongo apaingarriarik eta amaiera-markarik gabe.

Laburpen argitaratu honen bi ale ezagutzen dira. Ezagunena Frantziako Biblioteka Nazionaleko Dupuy Bildumakoa da (gero jardungo dugu ale honi buruz), baina lan hau idaztean beste bat lokalizatu dugu, Besançongo Udal bibliotekan, Chiflet Bilduman.¹⁶

Chiflet familia Besançongo eruditu-familia bat zen (hainbat belaunalditan daude, XVI-XVII. mendeetan, legelariak, sendagilea, historialariak, hizkuntzalaria...). Hemen bereziki interesatzen zaigu familia honek Habsburgotarrentzat (esan nahi baita Espainiarrentzat) egin zuela lana, eta Franche-Comté herrialdearen historian adituak zirela hala Jean-Jacques Chiflet aita (1588-1660) nola Jules Chiflet semea (1615-1676), Chiflet Bilduma osatu zuten bi historialariak; gogoratu behar da Franche-Comté herrialdeak, urte horietan, autonomia handia zuela (Jules Chiflet, hain zuzen, Doleko Parlamentuko elizgizon kontseilaria zen) eta Habsburgotarren monarkia hispanikoaren itzalpean zegoela, baina Hamar Urteko Gerran (1634-1644) korapilaturik, frantziarrek "berreskuratu" nahi zutelako. Oihenarten *Extraict...* liburuxkaren alea, hain zuzen, Jules Chiflet legelari eta historialariak osaturiko bilduma batean dago (Ms Chiflet 75), zeinak izenburu aski adierazgarria baitu («Suite des prétentions des princes et Etats l'un sur l'autre...»), historialarien artean jokatzen ari zen kontaketa-aren guduan erabiltzeko prest zegoelako seinale.

Frantziako Biblioteka Nazionaleko Dupuy Bildumako alea ere antzeko dokumentu-bilduma batean gorde da. Kasu honetan, Pierre Dupuy (1582-1651) eta Jacques Dupuy (1591-1656) anaien dokumentuen bilduma da, eta zehazki Oihenarten *Extraict...* liburuxkaren alea Pierre bibliotekari eta historialariak 1643an osaturiko «Recueil de mémoires et de pièces relatives à la Catalogne et à la Navarre (1640-

¹⁶ Besançongo Udal Bibliotekan, signatura hau du: «Ms Chiflet 75. Fol. 63».

1643)» bilduman dago.¹⁷ Pierre Dupuyk hau idatzi du, eskuz, aurreko orrialdean, *Extrait...* iragartzeko: «Memoire touchant l'usurpation du Roiaume de Navarre, par le Sr d'Hoinard». Gorago esan dugu Le Long bibliografoak, 1719an, argitu zuela «A.O.M.» inzialek «Arnaud Oihenart de Mauleon» ezkututzen dutela, eta Dupuyren oharra funtsezkoa da Oihenarten egiletasuna berresteko, ziur baitakigu Oihenartek harreman zuzena izan zuela Dupuy anaiekin: batetik, Jean Besly (1572-1644) historialariak Pierre Dupuyri 1638ko urtarrilaren 25ean bidaliriko gutunean,¹⁸ eskerrak ematen dizkio «Oihenard» ezagutzeko aukera eman diolako («estant si rare personnage comme il est») eta hark «La Gascone»ri buruz idatzitako liburuaren ale bat helaraziko diola jakinarazten dio (bistan denez, *Notitia* argitaratu berriaz ari da); bestetik, *Notitia...* liburuan, Oihenartek bi lekutan¹⁹ aipatzen ditu Dupuy anaiak, zeinek Parisko *Tresor des Chartes* (Frantziako koroaren artxiboa) antolatzeke ardura baitzuten, eskerrak emanez artxibo hartako dokumentuak aztertzeko aukera eman diotelako. Ez dago zalantzarik, hortaz, liburuxkaren egiletasunaz.

Arazo gehiago ditugu argitaratze-data zehazteko. Aski hedatua da 1635ean argitaratua dela baieztatzeko ohitura, baina 1635eko *post quem* data baino ez da. Izan ere, liburuxkako 2. orrialdean, usurpazioaren aldeko argudio nagusia (Frantziako erregeren eskumikua) errepikatu duten autoreak aipatzean, Nicolas de Vernulz irakasleak (Nicolas Vernulaeus, latinezko izenez) 1635ean argitarara emaniko liburu bat²⁰ da liburu berriena, Oihenarten hitzetan «recentement» argitaratua. Hortik ondorioztat

¹⁷ “BNF Archives et manuscrits: Dupuy 598 ff. 123-126” dokumentua. Dokumentu honetako hurrengo orrialdeetan (ff. 127-136), *Extrait...* osoaren eskuzko kopia garbia dago, dirudienek Pierre Dupuyk bere eskuz idatzia, aldaketa hutsal batzuekin (grafari dagozkion kontuak eta errataren baten zuzenketa). Desberdintasun gehixeko ditu, baina ez funtsezkoak, “BNF Archives et manuscrits: Français 20157 ff. 272-301” dokumentuak: «Discours concernant l'usurpation de la Navarre, dressé par Arnaud d'Oihénart, avocat en la Cour de parlement de Navarre». Hau, Manex Goihenetxeren ustez (1994: 501-502), *Extrait...* inprimatua baino lehenagoko eskuzko bersioa da eta «Oihenartena da dudarik gabe» (Goihenetxe 1993: 56). Ikusi dugunaren arabera, grafari eta sinonimoen erabilerari dagozkion desberdintasun hutsalak dira gehienak, bi salbuespenekin: 274r-274v orrialdeetan, *Extraiten* ez dau den hiru paragrafo daude, eta 276r orrialdean bat. Victor Pierre Dubaratek eskuizkribu hori argitaratu zuen 1910ean, *Revue historique et archéologique du Béarn et du Pays Basque* aldizkariko 1910eko 579-586 orrialdeetan, bere horretan, ohar labur-labur batekin.

¹⁸ “BNF Archives et manuscrits: Dupuy 688 f. 54” dokumentua.

¹⁹ Hona hemen *Notitiaren* 1638ko edizioako 83. orrialdean dakarrena: «Diploma istud atque etiam ipas leges Stellanæ et veteri membrana quæ in Tabulario Regio Parisiensis recondita latebat, exscribendi mihi facultas fuit beneficio Petri Puteani viri clarissimi et de me ac de meis studiis optime meriti» ('Petrus Puteanus (Pierre Dupuy) gizon txit argi eta ospetsuak, nirekin eta nire lanarekin eskuzabal izan denak, eman dit aukera dokumentu hau eta Lizarrako legeak kopiatzeko, Parisko Errege Artxiboan ostendurik gordeta zegoen pergaminotik'). Eta 358. orrialdean: «Paulo plenius in hac parte est Commentarium Gentilitiorum Insignium, quod nobis communicarunt totius antiquitatis et bonarum litterarum vindices, Petrus et Iacobus Puteani fratres» ('Honi dagokionez, apur bat egokiagoa da Nobleen Arma-ikurren Historia, zeina utzi baitidate Pierre eta Jacques Dupuy anaiek, antzinate osoaren eta letra ederren defendatzaile eta babesleek').

²⁰ Oihenarten hitzak hauek dira zehazki: «recentement par Nicolaus Vernuleius in son *Apologie de la Maison d'Austriche*, qu'il a faite imprimer à Louvain en l'année 1635» (*Extrait...* liburuxkako 2. orrialdea). Lovainan 1635ean argitaraturiko *Apologia pro augustissima, serenissima et potentissima gente Austriaca* liburuaz ari da. Luxenburgon jaio eta Lovainako Unibertsitateko irakasle gisa jardun zuen humanista honek zazpi orrialde (113-120) erabili zituen *De Regno Navarrae* 'Nafarroako Erresumaz' atalean; horietako bat eta erdi (114-115) erabili zuen Frantziako errege-erreginek Nafarroaren jabe izateko zituzten eskubideak azaltzeko (*Ius Franciæ regum in Navarram*), eta bost orrialde oso (115-120) Espainiako errege-erreginen jabetza-eskubidea defendatzeko (*Responsio de iure Hispaniæ regum*).

da, nonbait, Oihenarten liburua 1635ekoa dela. Baina, bistan denez, aipu horrek Oihenarten liburuaren *post quem* data baino ezin du ezarri, «recentement» adberbioa aski zabala izan baitaiteke testuinguru honetan: ez dakigu hilabete gutxi batzuek ala urte gutxi batzuek ari den. Nolanahi ere, badugu *ante quem* data ere: gorago idatzi dugun moduan, badakigu Oihenarten liburuxka Dupuyren bilduman zegoela 1643an, 1640-1643 tarteko beste dokumentu batzuekin batera. Hortaz, ziur esan daiteke Arnaut Oihenartek 1635etik 1643ra bitartean argitaratu zuela *Extraict...* liburuxka, baina, aldi berean, zentzuzkoa da 1635eko gerra-aldarrikapenetik gertu kokatzea, ekintza militarrekin batera garaturiko norgehiagoka publizitarioan bi aldeetan (Frantzian eta Espainian) sustatu eta argitaratu ziren dozenaka panfletoen testuinguruan (Jover 1949), erantzunen eta erantzunen-erantzunen lasterketa bizian.

Aipagarria da, azkenik, 1648ko berrargitalpena. Urte horretan, Augustin Galland (1572-1641) legelari, politikari (besteak beste, Nafarroako Prokuradore Nagusia izan zen Parisko Parlamentuan 1606an eta Estatu Kontseilaria hil arte) eta historialariaren *Mémoires pour l'histoire de Navarre et de Flandre* liburua argitaratu zuen Augustin Galland semeak.²¹ Lehenengo zatia amaitu ondoren (293 orrialde), bigarrena hasten da (orrialde-zenbakiak berriro 1etik hasita) bere argudioen euskarri gisa aurkezten dituen frogekin (*Preuves des Memoires pour l'Histoire de Navarre*) eta horien artean argitaratzen du (107-111 orrialdeetan) ia hitzez hitz (soilik grafiari edo hizkuntzari dagozkion aldaketa ez funtsezkoekin), Oihenarten *Extrai(c)t...* Aipagarria dela esan dugu, Oihenart bizi zela eginiko argitalpena delako eta, pentsatzekoa denez, Arnaut Oihenartek ezagutu bide zuelako argitalpena, Parisko Mathieu Guillemot inprimatzailearenean egina, zeina aurrerago aipatuko baitugu berriro, akaso Oihenarten lanen argitalpenarekin erlazioaturik izan daitekeelakoan (cf. *infra* 4.2 atala).

2.3. *Notitia utriusque Vasconiae* (1638 eta 1656)

Latinez idatziriko liburu hau da, ezbairik gabe, Oihenarten libururik ezagunena eta aztertuena. Ez dago zalantzarik egiletasunaz, eta 1638ko lehenengo edizioak 1656ko bigarrenarekin duen erlazioa aztertzea izan da, artikulua honen helburuetarako, gehien interesatu zaiguna.

Julien Vinsonen *Essai d'une bibliographie de la langue basque* ospetsuko 20a et 20b sarrerak dagozkie, hurrenez hurren, 1638ko eta 1656ko edizioei; eta, bigarrenean, edizio bien arteko konparaketa zehatza aurkezten du, gure azterketarako abiapuntu gisa balioko diguna. Vinsonek zioen 1638ko edizioa gehiago zabaldu zela, nonbait, 1656koa baino, lehenengoaren hogeita hamar ale inguru ezagutzen baitzituen, eta bigarrenaren hamar bat; ez dugu liburu honen ale ezagunen erolda zehatzik egin, baina badirudi gaur ere proportzio horretan ezagutzen ditugula, Europa osoko biblioteketan zabalduak.

Bi edizioetako hainbat ale aztertu ondoren, Vinsonek ondorioztatu zuen alerik ale aztertu behar direla aldaketak. Izan ere, 1656ko edizioa ez da erabateko inprimaketa berria: bigarren ediziorako, 1638ko aleen orri gehienak erabili dira, orri batzuk aldaturik. Baina are 1638ko ale gehienek ere txertaturiko orriak dituzte (fr. *carton*, ing.

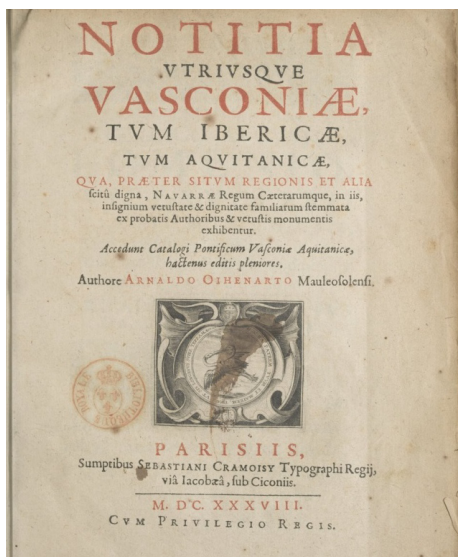
²¹ Galland semea *Père Galland (Prêtre) de l'Oratoire* izengoitiarekin identifikatu ohi da. "BNF Archives et manuscrits: Français 16674 ff. 317-322" dokumentuan, Galland semeak eskuz kopiatu du oso-osorik Oihenarten *Extraict...*, seguruenik 1648ko edizioan erabiltzeko.

cancel; edo [folium] *cancellans*, [folia] *cancellantia*),²² hots, lehenengo inprimaketaren ondoren aldaturiko orriak; eta 1656ko aleek hainbat orri dituzte aldaturik, baina ez dira ale guztietan orri berri guztiak txertatu. Hona Vinsonen hitzak (1891: 83):

C'est bien à juste titre que les exemplaires de 1656 portent la mention *altera editio emendata et aucta*; on s'est évidemment servi des exemplaires non vendus de l'édition de 1638 dont on a refait certaines parties. Les particularités spéciales, les différences individuelles de quelques volumes prouvent seulement qu'Oihenart s'occupait incessamment de son ouvrage et cherchait toujours à l'améliorer. C'est dans l'intervalle de 1638 à 1656, comme le montre la comparaison des deux textes du chapitre XIV, qu'il inventa le système orthographique dont il s'est servi pour ses *Proverbes et Poésies* publiés en 1657.

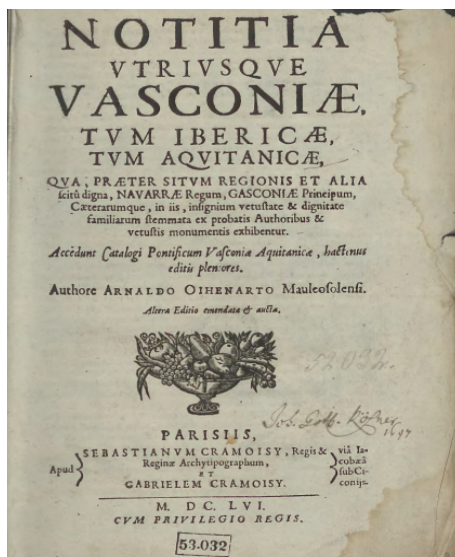
Hortaz, artikulua honetan behin eta berriro errepikatuko dugun moduan, Oihenartek etengabe jarraitu zuen bere lanak osatzen, aldaketaz, zuzenketaz eta emendioz. Vinsonen ondo ikusi zuen *Notitiaren* 1656ko edizioa ez zela hutsetik abiatu inprentan; 1638ko ediziorako inprimaturiko orriak erabili ziren eta orri berriak txertatu ziren (*cartons* Vinsonen garaiko frantsesezko terminologiaren arabera, *cancellantia* zehatzago esateko) Oihenartek aldatu nahi zituen pasarteak zeuden lekuetan. Vinsonen hitz argi horiek garrantzizkoak dira artikulua honetan aurkeztuko den testu berriaren historia ulertzen ahalgintzeko, eta lerro batzuk emango dizkiogu baieztapen horien balioa zedarrizteari.

Lehenengo eta behin, bi edizioetako azalak konparatuko ditugu:

1. irudia

1638ko edizioaren azala
(BNFko alea: [http://catalogue.bnf.fr/
ark:/12148/cb31033137g](http://catalogue.bnf.fr/ark:/12148/cb31033137g))

2. irudia

1656ko edizioaren azala
(Lower Silesian Digital Libraryko alea:
[https://www.dbc.wroc.pl/dlibra/
publication/15011](https://www.dbc.wroc.pl/dlibra/publication/15011))

²² Terminologia honen historia eta gertakizunaren adibide egokiak daude Harris 2007 lanean. Oihenarten kasurako, ondo dator *cancellans*, *cancellantia* 'orri txertatua(k)' vs *cancellandum*, *cancellanda* 'orri ordeztu beharrekoa(k)' bereizketa, Harrisen artikuluan ondo azaldua.

Ikusten denez, Cramoisy inpresore-familia ospetsuaren inprimategian argitaratuak dira bi edizioak. Lehenengoa, 1638koa, tinta beltzez eta gorritz inprimatua Sébastien Cramoisyrean, eta bigarrena, 1656koa, Sébastien eta Gabriel anaiek osaturiko elkartean argitaratua. Sébastien (1584?-1669) itzal handiko inprimatzaile eta liburu-saltzailea zen Parisen, xvii. mendeko inportanteenetakoa; 1606tik 1669ra jardun zuen inprenta-lanetan eta 1633az geroztik Erregeren Inprimatzaile kargua izan zuen; 1643tik 1661era bitartean, Erregeren Inprentako zuzendaria izan zen. Gabriel gaztea anaia nagusiaren aprendiz izan zen eta gero bien elkarteak 1658ra arte jardun zuen.²³ 1. irudian ikusten den legez, bi zikoinen irudiaz osaturiko inprimatzaile-marka erabili zuten 1638ko edizioan, Sébastien Cramoisyren inprimatzaile-marka ohikoaren aldaeretako bat.²⁴ Bi anaien arteko elkarteak argitaraturiko 1656ko edizioan agertzen den inprimatzaile-marka, ordea, barazkiz eta fruituz beteriko kopa hain zuzen (ikus 2. irudia), ez da ohikoa, edo ez dugu aurkitu, behintzat, Cramoisy anaien beste liburuetan. Harrigarriena da Estienne Loyson inprimatzailearen 1641eko eta 1663ko liburu banatan aurkitu dugula inprimatzaile-markaren lekuan,²⁵ eta inprimatzaile honen etxean 1662an argitaraturiko liburu batean, berriz, hamabost lekutan aurkitu dugula, kapitulu amaierako apaingarri gisa.²⁶ Ez dakigu gertaera hau esanguratsua den ala ez, baina aipatu beharrekoa iruditu zaigu.

Ondoren, Vinsonek bere bibliografiako 20b sarreran eginiko edizioen arteko alderaketa baliatuta egitura gisa (esan nahi baita hark *carton* gisa seinalaturiko orrialdeak bakarrik arakaturita), hamahiru ale konparatu ditugu, hamar 1638ko edizioak eta hiru 1656ko edizioak:

- 1638ko edizioko Frantziako Biblioteka Nazionaleko 4-LK2-776 signaturako alea (1638BNF deituko diogu).²⁷
- 1638ko edizioko Bizkaiko Foru Aldundiaren Bibliotekako LAND-R-235 signaturako alea (1638BFA deituko diogu).²⁸
- 1638ko edizioko Nafarroako Liburutegiko NA-BGN, FA/889 signaturako alea (1638NAF deituko diogu).²⁹

²³ Ikus FRBNF12293032 eta FRBNF13610685 ohar biografikoak, BNFren katalogoan.

²⁴ Léo Mabmacien ezizeneko bibliotekariaren *Bibliomab* blogean, “Diversité des marques d'imprimeurs : l'exemple des Cramoisy” izeneko artikuluan, Cramoisytarren hainbat inprimatzaile-markaren bilduma interesgarrian (Mabmacien 2012), Oihenarten liburukoaren berdin-berdina agertzen da, 1665eko liburu batean. Bartzelonako Unibertsitatearen inprimatzaile-marken bilduman, 1652ko liburu batean aurkitu dugu (<https://marques.crai.ub.edu/es/impresor/a11602715>). Kurioski, Julio Urkixok hain zuzen irudi hori berori hartu zuen bere bibliotekako *ex-libris*etarako, Cramoisytarren armarriaren lekuan Urkixotarren ipinita, eta Sébastienen “SC” inizialen ordeez bere “JU” jarrita, eta Cramoisyren armarriko idazpuru bibliokoaren ordeez *Refranes y sentenciaseko* “Ambiolaco supitac eguiac” atsoitza.

²⁵ Bi liburu hauetan aurkitu dugu: Suetonioren *Des vies des douze Cesars empereurs romains* (1641) eta Claude Le Cellier autorearen *Le nouveau armorial universel* (1663).

²⁶ Pierre de Lunereren *Le nouveau et parfait maistre d'hostel royal* (1662) liburuan aurkitu dugu, 5, 25, 48, 61, 77, 81, 107, 118, 135, 146, 160, 182, 202, 211 eta 224 orrialdeetan. Frantziako Biblioteka Nazionaleko alea ikus daiteke Gallica biblioteka digitalean: <https://gallica.bnf.fr/ark:/12148/bpt6k1339465>.

²⁷ Gallica: <https://gallica.bnf.fr/ark:/12148/bpt6k87165821>.

²⁸ Lau Haizeetara Liburutegi Digitala: <http://hdl.handle.net/20.500.11938/69968>.

²⁹ Biblioteca Navarra Digital: <https://binadi.navarra.es/registro/00008261>.

- 1638ko edizioko Bavariako Biblioteca Nazionaleko alea (1638BAV deituko diogu).³⁰
- 1638ko edizioko Lyongo Udal Bibliotekako 314090 signaturako alea (1638LY deituko diogu).³¹
- 1638ko edizioko Lyongo Udal Bibliotekako SJ AD 500/24 alea, jesuiten ikasketxekoa izana (1638LYSJ deituko diogu).³²
- 1638ko edizioko Sancho el Sabio Fundazioko ZRV 7516 signaturako alea (1638SELF deituko diogu).³³
- 1638ko edizioko Txekiako Biblioteca Nazionaleko alea (1638TXEK deituko diogu).³⁴
- 1638ko edizioko Austriako Biblioteca Nazionaleko alea (1638AUS deituko diogu).³⁵
- 1638ko edizioko Eusko Legebiltzarraren Bibliotekako alea (1638ELEG deituko diogu).³⁶
- 1656ko edizioko Eusko Legebiltzarraren Bibliotekako alea (1656ELEG deituko diogu).³⁷
- 1656ko edizioko Silesia Behereko Bibliotekako XVII-11785-III signaturako alea (1656LSDL deituko diogu).³⁸
- 1656ko edizioko Sancho el Sabio Fundazioko ZRV 8444 signaturako alea (1656SESF deituko diogu).³⁹

Hamahiru ale horiek aztertuta,⁴⁰ konprobatu dugu Vinsonen baieztapen nagusiak balio duela guk azterturiko aleetarako ere: 1656ko edizioa ez da erabat berria, baizik eta 1638ko edizioko ale saldu gabekoen orriak erabiliz paratua; Oihenartek zerbait aldatu beharra ikusi duenean, orri osoa (gehienetan kaier osoa: 2, 4, 6, 8, 16 orrialde) ordeztu du, beti ere orriaren edo kaieraren amaiera hurrengo orrialdearen hasierarekin ondo ezkontzeko moduan; horretarako, behar izan duenean, orrialdeko idazketa-kaxa behetik luzatu du (askotan, baina ikusi, adibidez, 437. orrialdea, zeina 32 lerro izatetik 35 lerro izatera igaro baita, horretarako kaieraren signatura kenduta), edo

³⁰ MDZ Münchener Digitalisierungszentrum. Digitale Bibliothek: <https://www.digitale-sammlungen.de/view/bsb10358219?page=4,5>.

³¹ Numelyo, bibliothèque numérique de Lyon: https://numelyo.bm-lyon.fr/f_view/BML:BML_00GOO0100137001101012222.

³² Numelyo, bibliothèque numérique de Lyon: https://numelyo.bm-lyon.fr/f_view/BML:BML_00GOO0100137001101357650.

³³ Euskal Memoria Digitala: <http://hdl.handle.net/10357/1280>.

³⁴ Manuscriptorium, Digital Library of Written Cultural Heritage: https://www.manuscriptorium.com/apps/index.php?direct=record&pid=NKCR_-NKCR_65_D_002583_0VSJ58F-cs.

³⁵ Österreichische Nationalbibliothek: <http://data.onb.ac.at/rec/AC10168798>.

³⁶ Liburuklik: <http://www.liburuklik.euskadi.eus/handle/10771/9067>.

³⁷ Liburuklik: <http://www.liburuklik.euskadi.eus/handle/10771/9073>. Ale hau berrargitaratu zen 1992an, faksimile gisa, baina bibliografia materialarentzat funtsezkoak diren kontuetan arreta gutxiarekin jokatu zen (adibidez, orrialde bakoitiak geratu dira ezkerrean eta bikoitiak eskuinean; ondorioz, orrialdegoiburua VASCONIAE NOTITIA da, NOTITIA VASCONIAE izan beharrean, liburu osoan zehar).

³⁸ Lower Silesian Digital Library: <https://www.dbc.wroc.pl/dlibra/publication/15011/edition/13263>.

³⁹ Euskal Memoria Digitala: <http://hdl.handle.net/10357/65094>.

⁴⁰ Argazkiak erabili ditugu gehienetan, baina bi ale aztertu ditugu zuzenean: Sancho el Sabio Fundazioko ZRV 7516 (1638ko ediziokoa) eta ZRV 8444 (1656ko ediziokoa).

Kopuruei begira, 1638ko edizioak 577 orrialde zituen eta, 1656koan, 125 orrialdetan dago aldaketaren bat aleren batean; hortaz, liburu osoko orrialdeen % 21,66k izan du aldaketaren bat, baina, kontuan izanik orrialde batzuetan oso aldaketa txikiak agertzen direla, hori baino gutxiago aldatu da bigarren edizioan. Zein eratako aldaketak agertzen dira *cancellantia* orrietan? Kasurik nabarmenena xiv. kapitulua da, euskarari dagokiona, hor (57-72 orrialdeak) ia goitik behera aldatu baita testua. Gainerakoetan aldaketa zehatzagoak dira:

- Tipografiari dagozkionak. Adibidez *ae, æ → e, ā → an, ũ → um...* (*passim*, baina noizbait baita alderantziz ere, 504. orrialdean adibidez), edo izen bereziak etzanez ipintzea.
- Hautu terminologiko batzuk. Adibidez, *Vasconica → Vasca*.
- 1638ko erraten zerrendako akats batzuk zuzendu dira (466. orrialdekoa, adibidez), baina beste batzuk ez (90. orrialdekoa, adibidez). Zuzenketa-aldaketa guztietan ohi bezala, errata berriak ere sortu dira, nahi gabe (421. orrialdeko 26. lerroan, adibidez: *domum → domnm*).
- Ugarietak edukiaren zuzenketa dira, batzuetan azalpen eta guzti. Adibidez, 256. orrialdean:

- (1) *Garsimirum*
 → *Garsim Innicum* (*sic enim legitur in prototypo, non Garsimirum ut edidit Duches<u>nus*) ‘Garsim Innicum (horrela irakurtzen baita jatorrizkoan, ez Garsimirum, Duchesnek argitaratu zuen moduan)’

Nolanahi ere, esan dugun moduan, ale guztiak izan daitezke desberdinak, aldaketak, zuzenketa eta emendioak dituzten orriak ez direlako edizio bakoitzeko ale guztietan berdin sartu. Azterturiko aleei begiratuta, 1638ko edizioan emisio⁴² berekoak izan daitezke batetik 1638BNF, 1638NAF, 1638LY, 1638SESEF, 1638TXEK, 1638AUS eta 1638ELEG, eta bestetik 1638BFA, 1638BAV eta 1638LYSJ, multzo horiek aldaketa berak dituztelako. 1656ko edizioan, ordea, azterturiko hiru aleen artean ez daude aldaketa berberak dituzten bi ale, eta ez dirudi emisio kontzeptua baliagarri denik; edozein kasutan ere, ale gehiago aztertu beharko liriateke baieztapen zehatzagoa egin ahal izateko.

3. Oihenarten euskarazko lan inprimatuak: Vinsonen aipaturiko edizioak eta aleak

Vinsonen bibliografia-lan erraldoiko 26a eta 26c⁴³ sarreretan eta horiei dagozkien eranskinetan (Vinson 1891: 99-108 eta 418-420; 1898: 549-550) azterturiko idatziez jardungo dugu atal honetan, baina esan behar da, kasu honetan, ordutik hona nabarmen aldatu dela lan horiei buruz dakiguna, azken urteetan agertu diren aleak kontuan hartuta. Oraingoan, guk ere “alea” hitza erabiltzen jarraituko dugu biblioteketan sarrera bibliografikoa duten dokumentuentzat, baina aurreratuko dugu arreta

⁴² Edizio, emisio, egoera eta aldaera (ingelesez *edition, issue, state* eta *variant*) kontzeptuei buruzko azalpen argia dago Martín 2014 artikuluan.

⁴³ Vinsonen 26b sarrera ez zaigu hemen interesatzen, Francisque Michelek 1847an argitaraturiko edizioari dagokiolako.

berezia jarriko diegula ale horietako bakoitza osatzen duten elementuei, ikusteko noraino diren ale edo noraino bilduma.

Vinsonek sei ale ezagutzen zituen: hasieran hiru, hain zuzen Parisko BNFko Z-1801, Baionako Udal Bibliotekakoa eta Vaussenat jaunak Vinsoni berari emandakoa; gero, 1891ko eranskinak idatzi zituenean, Madrilgo BNEko bi aleak (BNE R.5081-1 eta R.5081-2) ere ezagutzen zituen,⁴⁴ eta, azkenik, 1898ko eranskinak idatzi zituenean, Parisko Mazarine Bibliotekako alea ere zehaztasunez deskribatu zuen (alearen kolazioa 1893an egin bide zuen). Beste hiru ale ere aipatzen ditu (Vinson 1891: 105), XVIII. mendean argitaraturiko katalogoetan ikusi dituelako aipaturik,⁴⁵ ez daukagu ale horien inguruko informazio zehatzik, baina hemen interesatzen zaigu hiru kasuetan agertzen direla izenburuetan, nolabait, *proverbes basques* eta *poesies basques*, eta “Paris, 1657” datazioa, zalantza gutxirekin pentsatzeko moduan 1657an paraturiko bildumaren aleak direla.

3.1. Frantziako Biblioteka Nazionaleko RES. Z-2626 alea

Vinsonek bere bibliografian deskribaturiko aleak RES. Z-2626 signatura dauka gaur egun BNFko katalogoan, baina Z-1801 zen Vinsonen garaian, eta Z-2363 lehenago.⁴⁶ Parisen 1657an argitaraturiko bilduman, bi atal deskribatzen eta bereizten ditu 26a sarreran (*Atsotitzak edo errefrauak* eta horien frantsesezko itzulpena eta oharrak batetik, eta *O^Ten gaztaroa neurtitzetan* bestetik).

Bestalde, 26c sarreran, bereiz aztertzen du *Atsotitzen urhenkina*, eta, oraingo alea liburuki faktizioa dela azpimarratzeko, zehazten du alea Parisko BNFn josi eta azalezatu zenean josi zitzaioala *Atsotitzen urhenkina* liburuxka (*plaque*), azkenaren independentzia errespetatu gabe. Izan ere, *Atsotitzen urhenkina* atalak sailkatze-marka propioa zuen hasieran BNFn («Q. 208. *voyés* Z. 1801»), eta lehenengo orrialdearen hasieran dauka izenburu hori, argitaraldiaren lekuri eta datarik gabe bada ere. Vinsonek geroago jaso zuen Madrilgo BNEko aleen berri zehatza (1891 baino lehen nolana ere, eranskinak idatzi zituenerako), eta orduan ikusi zuen, BNE R.5081-2 aleari esker (cf. *infra* 3.6 atala), Pauen 1665ean argitaraturikoa dela, Jean Desbaratz inprimatzaile eta liburu-saltzailearenean, edo behintzat datu horiek dituen azala ipini zitzaioala Madrilgo aleari, zeina gainerakoan Pariskoaren berdin-berdina baita.

BNFko alea zehaztasunez deskribatuko dugu gaur egungo egoeran osagai gehien dituen delako eta, hain zuzen horregatik, gainerako aleen osagaiak errazago azaltzeko balioko digulako:

⁴⁴ Madrilgo bibliotekaren bidez jakin zuen, antza, hango aleen esistentziaren berri (Vinson 1891: 107) eta eranskinetan eman zuen horien berri zehatza (Vinson 1891: 418-420). Berak ale bakar gisa aipatzen ditu, beheago 3.5 atalean azalduko ditugun arrazoiengatik.

⁴⁵ Colbert familiaren bibliotekaren 1728ko katalogoan, Jean-Pierre Imbert Châtre de Cangéren liburu-bildumaren 1733ko katalogoan (Vinsonek susmatzen du bi horiek ale bakarra izan litezkeela, eta Francisque Michélek uste du are de Cangéren alea BNFkoa izan litekeela), eta Camile Falconet (1671-1762) jakintsuaren liburuaren 1763ko katalogoan.

⁴⁶ Gallica: <https://gallica.bnf.fr/ark:/12148/bpt6k15122177>.

- α-β. Orrialde-zenbaki gabe.
Kaieren signaturarik gabe.
Bildumaren izenburua: «LES PROVERBES BASQVES RECUEILLIS PAR LE S^r D'OIHENART. *PLVS LES POESIES Basques du mefme Auteur*».
- i-ii. Orrialde-zenbaki gabe.
Kaieren signaturarik gabe.
Lehenengo izenburu nagusia: «ATSOTIZAC, EDO REFRAVAC, *Prouerbes, ou Adages Basques*. Recueillis par le Sieur d'OIHENART. A PARIS. M.DC. LVII.».
Gehi orrialde zuria ifrentzuan.
- iii-x. Orrialde-zenbaki gabe.
Kaieren signaturak: ā (iii or.), ā ij (v or.).
Atsotitzen bildumaren hitzaurrea, «PREFACE» izenburu eta orrialde-goiburuarekin.
Testu osoa frantsesez.
- 1-80. Orrialdeak zenbakiturik.
Kaieren signaturak: A (1 or.), A ij (3 or.), A iiij (7 or.), B (17 or.), B ij (19 or.), B iij (21 or.), B iiij (23 or.), C (33 or.), C ij (35 or.), C iij (37 or.), D (49 or.), D ij (51 or.), D iij (53 or.), E (57 or.), E ij (59 or.), F (65 or.), F ij (67 or.), G (73 or.), G ij (75 or.).
- 1-537 atsotitzak, euskaraz, hurrenkera alfabetikoan multzokatuta (A letrarekin hasten direnak, B letrarekin hasten direnak... X letraraino). Baina ikusi 42. orrialdean eta 45. orrialdean gertatzen dena.
1. orrialdearen goiko aldean: «ATSOTIZAC, edo Refraüac.» izenburua.
42. orrialdean: «Atso-tizen *emendioa*.» izenburua, 482. eta 483. atsotitzen artean. 483-509 atsotitzak berriz hasten dira hurrenkera alfabetikoan (Atik Ira).
45. orrialdean: «*Atfotizen berze emendioa*.» izenburua, 509. eta 510. atsotitzen artean. 510-537 atsotitzak berriz hasten dira hurrenkera alfabetikoan (Atik Vra).
46. orrialdearen beheko aldean, testuaren amaieran: «Vrhenzea.».
47. orrialdean: «INTERPRETATION DES PROVERBES BASQUES.» izenburua. 1-537 atsotitzen frantsesezko itzulpenak eta atsotitz batzuen ohar argigarriak datoz ondoren, 77. orrialdeko eta 79. orrialdeko jauziekin.
77. orrialdean: «*ADDITION DE PROVERBES*.» izenburua, 482. eta 483. atsotitzen artean.
79. orrialdean: «*Autre supplément de prouerbes*.» izenburua, 509. eta 510. atsotitzen artean.
80. orrialdearen beheko aldean, testuaren amaieran: «FIN.»
- xi-xii. Orrialde-zenbaki gabe.
Signaturarik gabe.
16, 17, 20, 23, 24, 44 eta 48. orrialdeetako erratak dira, «FAVTES DE L'IMPRESSION.» izenburuarekin.
Testu osoa frantsesez.
Orri hau, Vinsonen deskripzioaren arabera, x. orrialdearen ondoren zegoen, 1 orrialdearen aurretik. Dirudienez, ale hau Parisko BNFn josi eta azaleztatuzenean aldatu zen lekua.
- 1-8. Orrialdeak zenbakiturik.
Kaieren signaturak: A (1 or.), A₂ (3 or.).
1. orrialdearen goiko aldean: «ATSOTIZEN VRRHENQVINA.» izenburua.
538-679 atsotitzak, euskaraz, hurrenkera alfabetikoan multzokatuta (A letrarekin hasten direnak, B letrarekin hasten direnak... X letraraino).

- 1-2. Orrialdeak zenbakiturik.
 Signaturarik gabe.
 680-706 atsotitzak, euskaraz, hurrenkera alfabetikoan multzokatuta (Atik Sra).
 2. orrialdearen beheko aldean, testuaren amaieran: «VRHENZA.»
- γ-δ. Orrialde-zenbaki gabe.
 Orrialde zuriak.
- 1-13. Orrialdeak zenbakiturik.
 Kaieren signaturak: A (1 or.), A ij (3 or.), B (9 or.), B ij (11 or.).
 1. orrialdearen goiko aldean: «TRADVCTION DV SUPLEMENT DES PROVERBES BASQUES.» izenburua. 538-706 atsotitzen frantsesezko itzulpenak eta atsotitz batzuen ohar argigarriak datoz ondoren.
 13. orrialdearen beheko aldean, testuaren amaieran: «FIN.»
- ε-ζ-η. Orrialde-zenbaki gabe.
 Orrialde zuriak (ε orrialdea 13.aren ifrentzua da).
- i-ii. Orrialde-zenbaki gabe.
 Kaieren signaturarik gabe.
 Bigarren izenburu nagusia: «O.^{Ten} GASTAROA NEVRTHIZETAN. *La Ieuneffe d'O. en vers Basques. A PARIS, M. DC. LVII.*»
 Gehi orrialde zuria ifrentzuan.
- iii-iv. Orrialde-zenbaki gabe.
 Kaieren signaturak: â (iii or.).
 iii. orrialdearen goiko aldean: «AV LECTEUR.» izenburua. Neurtitzen bildumaren hitzaurrea dator ondoren.
 Testu osoa frantsesez.
- 1-76. Orrialdeak zenbakiturik.
 Kaieren signaturak: A (1 or.), A iij (5 or.), B (9 or.), B ij (11 or.), C (17 or.), C ij (19 or.), D (25 or.), D ij (27 or.), E (33 or.), E ij (35 or.), F (41 or.), F ij (43 or.), G (49 or.), G ij (51 or.), H (57 or.), H ij (59 or.), I (65 or.), I ij (67 or.), K (73 or.).
 1-45 orrialdeetan, I-XV poemak zenbakiturik.
 46-67 orrialdeetan, Altuna & Mujika (2003)-ko XVI-XXII poemak zenbakitu gabe, euskaraz.
 67. orrialdean, euskarazko azken neurtitzaren ondoren: «NEVRTITZ HAVTACO HIZ bekanen adigarria. *EXPLICATION DES MOTS RARES QUI se rencontrent parmy ces Vers.*» izenburua.
 67-75 orrialdeetan, 25 lerroko oharra frantsesez eta euskarazko hitz hautatuen zerranda hurrenkera alfabetikoan (Atik Vra), ondoren bakoitzaren marka diatopikoarekin (laburduraz) eta azalpenarekin (frantsesez).
 76. orrialdean (75. orrialdearen ifrentzua da): «FAVTES DE L'IMPRESSION.» izenburua. Inprenta-akats gehienak neurtitzen orrialdeetakoak dira (19, 26, 33, 51, 52, 63 orrialdeak), baina beste batzuk atsotitzen lehenengo bildumaren *Preface* atalari dagozkio (hitzaurre horretako 3 eta 6 orrialdeak).

3.2. Parisko Mazarine Bibliotekako 8° 44024 [Res] alea

Parisko Mazarine Bibliotekako alea 1898an argitaraturiko eranskinetan aipatu eta deskribatu zuen Vinsonek (1898: 549-550). Ale osoa dela azpimarratzen du, ale osotzat hartuta 1657ko *Les proverbes basques recueillis par le S^r d'Oihenart, plus les poésies Basques du mesme auteur* bilduma, esan nahi baita 537 atsotitz eta *O^{Ten} gazarroa neurtitzetan*, paratestu guztiekin, orrialderik galdu gabe. Vinsonek dio BNFko

RES. Z-2626 alearen berdin-berdina dela, baina, kontuan izanik BNFkoa, gure ustez, ale faktiziotzat hartu behar dela *Atsotitzen urhenkina* josi eta erraten orrialdearen lekua aldatu zitzaionetik, egiatan Mazarine Bibliotekako ale hau izango litzateke Parisko 1657ko bilduma nolakoa zen bere horretan erakusten digun ale ezagun baxarra.⁴⁷

Liburuan bi jaberren aztarnak agertzen dira (Mazarine Bibliotekako zigituez gain): batetik Pierre Séguier (1588-1672) kantzelarariarenak (armarria azalean eta kontrazalean, eta PSMF monograma bizkarrean),⁴⁸ zeina Frantziako biblioteka nagusietako baten sortzaile eta jabea izan baitzen, eta bestetik Parisko Saint-Honoré kaleko fraile Jakobinoen (domingotarren) Komentukoak (komentu horretako zigitula eta bibliotekako ex-libris eta signatura zahar eskuizkribatuak).⁴⁹

Aipagarria da, Vinsonen diogen moduan, *O^{Ten} gaztaroa neurtitzetan* poema-bildumako 9-10, 27-30 eta 45-46 orrialdeak BNFko RES. Z-2626 alekoen berdinak direla (*cartons* edo *cancellantia* erantsiak, hortaz, testu berriarekin), eta ez Vausse-*nat*-Vinson alekoak bezalakoak (cf. *infra* 3.4 atala).

3.3. Baionako Udal Bibliotekako RES. 21 FR alea

Baionako Udal Bibliotekako katalogoan RES. 21 FR signatura dauka gaur egun, Vinsonen garaian 3820 sailkatze-marka zuenak; Baionako Mediatekan ikusi ahal izan dugu alea, Hiri Barneko eraikinean.⁵⁰ Jules Balasque bibliofiloak oparitu zion Baionako Udal Bibliotekari. Francisque Michelek ale hau erabili zuen 1847an Oihenarten euskarazko lanen argitalpena paratzeko eta bere ustez (Michel 1847: iii) alean esku-egin diren zuzenketak Oihenartek berak eginak dira.

Alearen orrialde batzuk galdu dira eta agian horregatik ez dauzka bildumaren izenburua (*Les proverbes Basques... plus les poesies...*), ez lehenengo izenburu nagusia (*Atsotizac edo refrauac... Paris, MDCLVII*). Bigarren izenburu nagusia ere (*O^{Ten} gaztaroa neurtitzetan... Paris, MDCLVII*) ez dauka, baina horri legokiokkeen tokiko ondoko orriak ere galdu dira. Pentsa liteke, hortaz, izenburuak eta edizioaren lekua eta data zekartzaten orriak galdu direla; baina posible da, beste ale batzuetan ikusiko dugunaren arabera, ale honetan inoiz ez izana.

Aipaturiko paratestuen orrialdeez gain, *O^{Ten} gaztaroa neurtitzetan* ataleko 27-30 eta 43-46 orrialdeak ere falta dira gaurko alean. Francisque Michelek 1847an paratu zuenean Oihenarten lan honen edizioa, zehaztu zuen 45-46 orrialdeak erditik

⁴⁷ Alea erraz aurkitzen da Mazarine Bibliotekako katalogoan "Oihenart" eskatuta (izenburuan, ez autore gisa). Guk dakigula, ez dago ale honen kopia digital publikorik.

⁴⁸ Monogramako letrak kantzelarariaren eta emaztearen inizialak dira (Pierre Séguier eta Madeleine Fabry). Mazarine Bibliotekako katalogoan beste 28 liburu agertzen dira Séguierren bibliotekatik etorriak direlakoan, eta ez dugu aurkitu horien arteko ezaugarri komunik (ez atsotitzak izatea, ez euskararekin zerikusia izatea, ez hizkuntza "bitxiak" izatea...).

⁴⁹ Bibale-IRHT/CNRS datu-basean ondo identifikatuta eta deskribatuta agertzen dira jatorri horri dagozkion ex-librisak eta sailkatze-markak: bost puntako izarra eta inguruan «JACOBINS R.S. HONORE» testua dituen zigitula (<https://bibale.irht.cnrs.fr/36196>), «Ex-libris ffm [fratrorum] Praedicatorum Parisiensium ad S. Honoratum. 757» ex-librisa (<https://bibale.irht.cnrs.fr/44860>) eta «Mus. C. Tab. 75^a n.º 23» signatura zaharra (<https://bibale.irht.cnrs.fr/36192>).

⁵⁰ *Bilketa* atarian dago dokumentu numerikoa: <https://www.bilketa.eus/ark:/27020/go120133>.

moztuta zeudela goitik behera, eta, testuaren zati bat irakur zitekeenez, ikusten zela poemetako zati hori ez zettorrela bat BNFko RES. Z-2626 aleko testuarekin (Michel 1847: iii^{oh}). Pentsatu behar dugu, hortaz, orduan moztuta ikusten zen zatian *cancellandum* testua zegoela, guk orain Vaussenat-Vinson (orain BNF RES. P-YO-2) eta Grenoble F.23065 aleen bidez ezagutzen duguna, eta hain zuzen goitik behera moztuta zegoela, hor *cancellans* orria kolatzeko; baina *cancellans* orria solte geratu bide zen, kolatu gabe, eta gero galdu; ondorioz, gorago esan dugun moduan, gaurko alean galduta daude hala 43-44 orria, nola 45-46 orriko *cancellandum* zatia, ustez Michelen garaian bazeudenak.

Gainerako atalei dagokienez, ez daukagu zalantzarik BNFko RES. Z-2626 aleko atsotitzen atalari dagokion hitzaurrea (*Preface*) eta atsotitzen bilduma nagusia (1-80 orrialdeak) berdin-berdinak eta inprimaldi berekoak direla Baionako alean ere; beste horrenbeste esango dugu *O^{Ten} gaztaroa neurtitzetan* ataleko poeman 1-76 orrialdeei buruz ere (orrialdeak, kaieren signaturak, tipografia eta testua berdin-berdinak dira Pariskoan eta Baionakoan). Baina horrek ez du esan nahi ezinbestean atal biak beti elkarri lotuta egon direnik, Parisko alean bezala, “Paris, 1657” leku-datak zehaztuta eta azal-izenburu nagusi batekin (*Les proverbes Basques... plus les poesies...*).

Bestalde, bilduma honetan ez dago *Atsotitzen urhenkina*. Osagai hori, zalantzarik gabe, ez da inoiz egon Baionako alean.

Baina badaude poema batzuk Pariskoan ez daudenak. Poema horiek aparte zenbaitutako orrietan daude (3-14 orrialdeak, aurrekoak eta atzekoak galduta), *O^{Ten} gaztaroa neurtitzetan* atalaren aurrean josita. Francisque Michelek argitaratu zituen lehenengoz, *Autres pièces et fragments* izenburua gehituta (Michel 1847: 224-250), eta orain arte pentsatu izan da *O^{Ten} gaztaroa neurtitzetan* atalaren parte direla, azken orduan kendurikoak (Urkizu 1994: 296-297, Mitxelenaren iradokizuna onartuta), edo poesien “bigarren kapitulua” liratekeela (Arkotxa & Oihartzabal 2009, Egiategiren baieztapenari kasu eginez; cf. *infra* 4.4 atala). Altunak eta Mujikak (2004: 481-518) Parisko alean daudenen ondoren editatu zituzten, poema-bilduma berekoak izango balira bezala (XXIII-XXX poema-zenbakiak erantsita). Geroago ikusiko dugun moduan, orain badakigu poema horiek Oihenarten beste poema-bilduma bat osatzen dutela, *Cobla berriac* izenekoak, Grenobleko Udal Bibliotekan aurkitu dugun F.23066 liburukian (cf. *infra* 4.4 atala) izenburu hori agertzen baita 16 orrialdez osaturiko liburuxka osoaren hasieran, lehenengo orrialdean; Baionako atal hau Grenobleko horren berdin-berdina da, hain zuzen, inprimaldi berekoa, 1-2 eta 15-16 orrialdeak galduta, esan nahi baita kanpoaldeko plegua galduta.

Kanpoaldeko plegua beti izan ohi da hondatzeko eta galtzeko arrisku gehien izaten duena, eta agian besterik gabe denboraren poderioz hondatu eta galdu zen, ale honetako beste atal batzuetako orrialdeak ere galdu ziren moduan. Baina, gero 6.2 atalean ikusiko den moduan, 15-16 orrialdeetako poemei ez zaizkie gatza eta piperra falta, eta akaso irakurleren baten gogo minbera asaldatu zuten, poema lotsagabeak zirelakoan azken orri hori erauzteko gogoia pizteraino. Behin azken orriaren zentsura gauzatu ondoren, lehenengo orria (1-2 orrialdeak), harekin batera erauzi ez bada, are zaugarriago bihurtzen da, jakina.

3.4. Vaussenat-Vinson alea (orain BNFko RES. P-YO-2)

Banhèras de Bigorrako Célestin-Xavier Vaussenat ingeniariak Julien Vinson euskalariari eman zion, 1879an, Oihenarten poemak biltzen zituen ale bat. Vinsonek ale horri buruzko azalpen zehatzak eman zituen bere bibliografian (26a sarreran), baina geroztik galduta egon da haren aztarna. Orain, ale guztien berrikuspena egitean, ikusi dugu Frantziako Biblioteka Nazionalan dagoela, Parisen, Tolbiac eremuan, Rez-de-jardin ataleko biltegian.⁵¹ Guk dakigunez Oihenarten ikertzaileek aipatu ez duten arren, BNFko katalogoan «Oihenart» bilatzen duenak erraz aurkituko du; katalogo-goko deskripzioa, ordea, orain arte Oihenarten lanei buruz idatzi denak baldintzaturata dago eta izenburuan «Les Proverbes basques recueillis par le Sr d'Oihenart, plus les poésies basques du mesme auteur» ipini dute, gero «Exemplaire incomplet comprenant seulement la 2e partie: Oten Gastaroa neurthizetan. La Jeunesse d'O. en vers basques» oharra erantsita. Izan ere alea azal gogorarekin enkoadernatu zen XIX. mendearen amaieran edo XX.aren hasieran, eta Frantziako Biblioteka Nazionaleko RES. Z-2626 alearen izenburudun azalaren erreprodukzio heliografiko bat josi zitzaion aurrean, «Reproduction héliographique, procédé Motteroz.» oharrarekin. Gainerakoan, Vinsonen deskripzioak goitik behera balio du, baina zerbaite gehitu behar da: alearekin batera josi dira Vinsonen eskuzko oharrak, ale hau BNFko RES. Z-2626 alearekin, Mazarine Bibliotekakoarekin eta Baionako RES. 21 FR alearekin konparatu ondoren idatziak, hain zuzen *Essai d'une bibliographie de la langue basque* erraldoian erabili zituenak (Vinson 1891: 102-105).

Alearen deskripzioa egitean, Vinsonek lau ezaugarri azpimarratu zituen: 1) Dokumentu hau alboak moztu gabe dago (plegu-laurdenen tamainako zortzi orri, gainerako aleak plegu-zortziren tamainakoak direnean). 2) Dokumentu berezia da, ez *Proverbes* deituriko liburukiari lotua. 3) BNFko RES. Z-2626 alearen bidez ezagutzen ziren poemetan, aldaerak daude testuan, 9-10, 27-30 eta 45-46 orrialdeetan (horien berri zehatza ematen du). 4) Vinsonen ustez ale honetako testua jatorrizko inprimaldikoa da, eta ondorioz BNFko RES. Z-2626 alean aldaerak dituzten orriak *cancellantia* erantsiak (*cartons* dio Vinsonek) dira.

Vinsonek gaztigatu zuen moduan, ale honetan lehenengo 8 orrialdeak (bi plegu, 1-8 orrialdeak) galduak dira. Plegu-laurdeneko 8 orri dauzka aleak, hain zuzen plegu-zortzireneko 32 orri, hots 64 orrialde (9-72 orrialdeak). 9-14 orrialdeak hezetasunak hondatuta daude (zulo handi bat 9-10 orrian, zulo txiki bat 11-12 orrian, eta orriaren beheerengoa herena galduta 9-10, 11-12 eta 13-14 orrietan), testu zati batzuk galtzeko beste; gainerako orriak ere apur bat hondatuta daude, baina ez da testurik galdu. Amaierako lau orrialdeak ere (plegu bat, 73-76 orrialdeak), lehenengo lauak bezala, erabat galdu dira. Hortaz, argitalpen osoa 76 orrialdekoa bide zen... eta hain zuzen 76 orrialde ditu *O^Ien gaztaroa neurthizetan* atalak hala BNFko ale ezagunenetan nola Baionakoan.

Hemen ezinbestean aipatu behar dugu Grenobleko Udal Bibliotekan aurkitu dugun F.23065 liburukia (cf. *infra* 4.3 atala), Grenoblekoa ere, Vaussenat-Vinson alea bezala, ez dagoelako atsotitzen bildumari loturik, eta Vinsonek kolazionaturiko 9-10,

⁵¹ BNF: <https://catalogue.bnf.fr/ark:/12148/cb32495365t>. Guk dakigula, ez dago ale honen kopia digital publikorik.

27-30 eta 45-46 orrialdeetan testu-aldaera berberak dituelako. Gainera, Grenobleko alean badira, BNFko RES. Z-2626an bezala, *Au lecteur* hitzaurrea (bi orrialde) eta *O.^{1en} gastaroa neurthizetan... Paris, MDCLVII* izenburu nagusia dakarren orrialdea (jatorrizkoa izan edo ez, 1657ko data darama, hortaz, BNFko RES. Z-2626 aleak bezala). Ezin dugu jakin paratestuen orrialde horiek, orrialde-zenbakidun 1-8 eta 73-75 orrialdeak bezala, galdu egin ote ziren Vaussenat-Vinson alean, ala ez zituen inoiz eduki.

Baina zalantza gutxirekin esan genezake Vaussenat-Vinson alea, orain BNFko RES. P-YO-2, *O.^{1en} gastaroa neurtizetan* liburukiaren ale bat zela, Grenobleko F.23065 bezala (azalarekin eta hitzaurrearekin, edo horiek gabe). Vinsonek ondo ikusi zuen (1891: 102): «il est évident que ce cahier formait un tout séparé et ne devait point être joint à un exemplaire des *Proverbes*».

3.5. Madrilgo BNE R.5081-1 alea

Vinsonek Espainiako Biblioteka Nazionalari galdetu zion, dirudienez, ea Oihenarten alerik ote zeukaten, eta idatziz erantzun zioten baietz. Horren berri eman zuen bibliografiaren 26c sarreran, baina, antza, orduan ez zuen dokumentua ikusi, eta ezer gutxi zekien hari buruz. Gero, *Essai* ezagunaren 1891ko edizioaren azken bertsioa moldiztegiratu baino lehen, emendakinen eta zuzenketen atal bat idatzi zuen (*Additions et corrections*, Vinson 1891: 415-430), eta ordurako ondo aztertuta zeuzkan Madrilgo BNEko Oihenarten dokumentuak, datu zehatzak eskaintzen baititu hor.

Gaur egun, BNEko katalogoan “Oihenart” autorea eskatuta, Oihenarten garaiko bi dokumentu agertzen dira: 1657ko *Atsotizac edo refruac* eta 1665eko *Atsotizen urhenquina*. Lehenengoa da, hain zuzen, atal honetan aztertuko duguna, baina esan behar da bi dokumentuak daudela gaur ere pergaminozko azal gogor bakarrarekin babestuta eta biek zutela, jatorrian, bibliotekako sailkatze-marka bakarra: «135-4» (libururaren lehengo jabearen bibliotekakoa) Vinsonen garaian, eta «R. 5081» gero (BNEen ezarritakoa). Gaur egun ere signatura zahar horiek ikusten dira azal gogorren ifrentzuan, baina egungo katalogoan 1657koa «R. 5081-1» da eta 1665ekoa «R. 5081-2».⁵² Liburukian ez da jabearen ex-librisik agertzen, baina Vinsonek dio

⁵² Ez dago dokumentu hauen kopia digital publikorik. Artikulu hau idatzi ondoren gogorarazi zaigun moduan, Aurelia Arkotxak 2005ean eginarazi zuen digitalizazio pribatua, eta argazki horiekien osaturiko diapositiba batzuk aurkeztu zituen jendeaurrean, 2016an, UPV/EHUko Letren Fakultatean, bi ekitalditan. Lehenik, Euskal Hizkuntzalaritza eta Filologia Masterreko saio batean (2016/04/18), “Itzulpena *scribus* euskaraz: kasu konkretu batzuk (1545-1665)” izenburuarekin. Bigarrenik, hilabete batzuk geroago, Monumenta Linguae Vasconum III. Jardunaldietan (2016/12/20) “Testu-antolatze, orri-antolatze, sortze-prozedura euskal testu inprimatueta: hiru etsenplu” deitu komunikazioan (hemen ikus daiteke: <https://ehutb.ehu.es/video/58c67368f82b2be4338b45aa>). Komunikazio horren 3. atalean aipatu ziren, besteak beste, honako hauek: i. Madrilgo alearen liburu-antolaketa. ii. Oihenarten 331. atsotitzaren kasua: Arkotxak komunikazioan zehazten duenez, 331. atsotitzean euskarazko bertsioa inprimaturik agertzen da, baina frantseseko itzulpena ez, eta horren lekuan zuriune tipografikoa utzia delarik, zuriune tipografiko horretan, BNE R.5081-1 alean, frantseseko bertsioa eskuz gehitua da (Arkotxak dioenez, pentsa daiteke Oihenartek berak gehitua dela): «Une fille de yoye qui passe par plusieurs mains, peut faire quelque bon rencontre». Ondorio gisa, Arkotxak azpimarratzen du garrantzitsua dela esku-zuzenketen inguruan atentzioa ezartzea, eta seinatzen du “Baionako ale” deiturikoan ere ikus daitezkeela halakoak.

Osunako Dukearen Bibliotekatik iritsi zela Espainiako Biblioteka Nazionalera, eta, ikusi ahal izan dugunaren arabera, *Catálogo de las obras impresas pertenecientes a la Biblioteca del Duque de Osuna y adquiridas por el Gobierno de su Majestad, en 1886 con destino a esta Biblioteca [Nacional]* eskuizkribuan⁵³ argi eta garbi identifikaturik agertzen da «L.L.58» sarreran, ohar interesgarri honekin: «2 part. en 1 vol. 8º. Perg.»; hots, aurreko jabearen bibliotekan ere liburuki bakarrean koadernaturik zeudela bi parteak, baina orduko bibliotekariak ere ondo bereizten zituela. Liburukian zehar eskuz idatziriko oharrak ere Vinsonek 1891.ean aipatzen dituenez, pentsatu behar dugu Osunako Dukearen Bibliotekatik BNEra iritsi baino lehenagokoak direla.

BNE R.5081-1 alean, esan dugun moduan, Oihenarten 1657ko *Atsotizac edo refrauac* daude. Madrilgo alearen orrietan, testua, tipografia, orrialdeen eta kaieren banaketa... dena da Parisko BNFko RES. Z-2626 alearen eta Baionakoaren berdindina, eta ez dago zalantzarik inpimaldi bereko orrialdeak direla. Inprenta-akatsen orria, Baionako alean bezala, hitzaurrearen ondoren dago, 1 orrialdearen aurretik, Pariskoan ez bezala (gorago esan dugu Parisko alean mugitu dutela, XIX. mendean amaieran, bere lekutik beste kokapen batera, liburuki faktizioa osatzean). Baina desberdintasun nagusia da Madrilgo aleak ez daukala «LES PROVERBES BASQVES [...] PLVS LES POESIES [...]» izenburu nagusiari dagokion orria (osagaien deskripzioan guk α - β deitu duguna); Baionakoak ere ez dauka, baina kasu hartan, orri batzuk hondatuta daudenez, pentsa genezakeen azala hondatu eta galdu egin zela; kasu honetan ere gerta zitekeen, jakina, baina esan behar da gainerakoan alea oso-osorik eta oso egoera onean dagoela, pentsatzeko moduan Parisko alean atsotitzak eta Oihenarten gaztaroko poesiak biltzen dituen azala ez duela Madrilgo aleak sekula izan. Kasu honetan, alearen lehenengo orrialdea da Pariskoan i-ii deitu duguna: «ATSOTIZAC, EDO REFRAVAC, *Proverbes*, ou *Adages Basques*. Recueillis par le Sieur d'OIHENART. A PARIS. M.DC.LVII.». Horrek erabateko independentzia ematen dio liburukiari, gure ustez, eta erakusten du Oihenarten 1-537 atsotitzekin eta horien frantsesezko itzulpenarekin eta oharrekin osaturiko liburuxka bereiz ere zabaldu zela, bestelako osagarririk gabe, eta liburuñi beregaina izan zela noizbait.

Liburukiaren beregaintasuna azaldu dugun leku honetan, komeni da gogoraraztea zein den liburuaren egitura, horrela oso ondo ikusiko baitugu Oihenartek zelan jokatzen duen bere lanak argitaratzera bidaltzen dituenan. Gorago (3.1 atalean) zehaztasun handiagoz deskribaturikoa laburtuko dugu hemen:

- i orrialdea: Izenburu nagusia: «*Atsotizac edo refrauac. Proverbes ou adages basques, recueillis par le Sieur d'Oihenart. A Paris, 1657*».
- iii-x orrialdeak: Atsotitzen bildumaren hitzaurrea, *Preface* izenburu eta orrialde-goiburuarekin.
- xi orrialdea: Inprenta-akatsak, «*Fautes de l'impression*» izenburuarekin. *Preface* hitzaurreko inprenta-akatsak ez daude zerrenda honetan, baina bai beste ale batzuetan, *O^{Ten} gaztaroa neurtitzetan* poema-bildumaren inprenta-akatsen zerrendan.
- 1-80 orrialdeak: 1-537 atsotitzak, euskaraz, hurrenkera alfabetikoan multzokatuta (A letrarekin hasten direnak, B letrarekin hasten direnak... X letraraino).
 - 1. orrialdearen goiko aldean: «*Atsotizac edo refräuac*» izenburua.

⁵³ Madrilgo BNEko MSS/18848 eskuizkribua da.

42. orrialdean: «*Atsotizen emendioa*» izenburua, 482. eta 483. atsotitzen artean. 483-509 atsotitzak berriz hasten dira hurrenkera alfabetikoan (Atik Ira).
45. orrialdean: «*Atsotizen berze emendioa*» izenburua, 509. eta 510. atsotitzen artean. 510-537 atsotitzak berriz hasten dira hurrenkera alfabetikoan (Atik Vra).
46. orrialdearen beheko aldean, testuaren amaieran: «*Vrhenzea*».
47. orrialdean: «*Interpretation des proverbes basques*» izenburua. 1-537 atsotitzen frantsesezko itzulpenak eta atsotitz batzuen ohar argigarriak datoz ondoren, 77. orrialdeko eta 79. orrialdeko jauziekin.
77. orrialdean: «*Addition de proverbes*» izenburua, 482. eta 483. atsotitzen artean.
79. orrialdean: «*Autre supplément de prouerbes*» izenburua, 509. eta 510. atsotitzen artean.
80. orrialdearen beheko aldean, testuaren amaieran: «*Fin*».

Gure ustez, bistan da proiektuak osatzen joatea dela Oihenarten jarduteko bide ohikoa. Atsotitzen kasu honetan, emendioz osaturiko lana da: lehenengo 1-482 atsotitzen multzoa osatu zuen, gero 483-509 atsotitzen emendioa gehitu, eta hurrengo 510-537 atsotitzen bertze emendioa. 537 atsotiz horiek (eta horien itzulpena) inprimatzaileari eraman zizkionean, denak bide zeuden Oihenarten eskuizkribuan, baina ez zuen kezka handirik izan, nonbait, hiru multzoak Atik Zrako multzo bakarrean zerrendatzeko. Gainera, kontuan hartzen badugu 3.6 atalean aztertuko dugun alea, 538-706 atsotitzak are geroago inprimarazi zituen beste liburuki batean (*Atsotizen urhenquina* liburuxkan), baina bilduma horretarako ere bi atsotitz multzo paratu zituen: lehenengo 538-679 atsotitzak eta gero 680-706 atsotitzen emendioa. Hemen argi ikusten den jokabide hau (lana emendioz osatzen joatea) ondo ulertzea baliagarri izango zaigu gero, poema-bildumetan ere antzera jokatu zuela ulertzeko.

3.6. Madrilgo BNE R.5081-2 alea

Aurreko atalean argitu dugun moduan, BNE R.5081-2 alea Oihenarten 1665eko *Atsotizen urhenquina* da, baina gutxienez XIX. mendearen amaieratik BNE R.5081-1 alearekin (esan nahi baita Oihenarten 1657ko *Atsotizac edo refruauc* liburuxkarekin) batera josita eta azaleztatuta dago.

Atsotizen urhenquinaren liburuxkari dagokionez, argigarria da BNEk egin duen deskripzio fisikoa: «[2], 8, 2, [2], 13, [3] p.; 8º». Ikusten denez, orrialde-banaketa Parisko BNFko RES. Z-2626 alean urrenkinarentzat deskribatu dugunaren berbera da, kenduta lehenengo paratestua bi orrialdeak. Hori da, hain zuzen, ale honen desberdintasuna eta balioa: ale hau Pariskoan dagokion atalaren berdin berdina da gainerakoan (osagaiak, kaierak, tipografia eta testua), baina hark ez bezala honek azal moduko orrialdea dauka hasieran, izenburu nagusia, argitaratze-lekua, inprimatzaile eta liburu-saltzailearen izena eta argitaratze-urtea zehazten dituena.

Izenburu osoa hau da, hortaz: «*ATSOTIZEN VRHENQVINA. SVPPLEMENT DES PROVERBES BASQVES*». Eta azala behintzat Pauen inprimatu zen, 1665ean, Jean Desbaratz inprimatzaile eta liburu-saltzailearen baitan: «*À PAV, Par IEAN DESBARATZ, Marchand Libraire & Imprimeur du Roy. 1665*».

3. irudia

Madrilgo BNE R.5081-2 alearen azala

Jean Desbaratz (1638-1687) inprimatzaile eta liburu-saltzailea Desbaratz (*Desbarats* aldaera ere agertzen da) inprimatzaile-familiako kideetako bat da (Lacaze 1884: 109-148). Belaunaldi bat lehenago hasi ziren (aita lehenengo eta ama alarguna gero) Pauen inprimatzaile-lanetan, eta Jean Desbaratzek, berez, 1665ean, Oihenarten lanaren datako egunean, oraindik ez zeukan inprimatzaile-baimen osoa Pauen jarduteko, izendapen hori 1663an lortu baitzuen, baina 1668an egin zuen kargutan sartzearen juramentua; izan ere, ordura arteko inprenta-lanak amarekin batera sinaturik agertzen dira: «à Pau, par la veuve de Pierre Desbaratz et Jean Desbarats, imprimeurs et marchands-libraires du collège Royal. MDCLXIII», adibidez (Lacaze 1884: 120). Oihenarten enkargua, hortaz, bere izenean sinaturiko lehenengoetakoa izango litzateke (ez dugu lehenagorik aurkitu); gainera, inprimatzaile-kargutan sartzearen juramentua egin aurretiko hurrengo lan ezaguna ere euskarazkoa da: Joanes Etxeberri Ziburukoaren *Eliçara erabiltceco liburuaren* edizio bat, 1666an, «PAVEN, IOANNES DESBARATZ, Erregueren Imprimatçaillea Baithan.»⁵⁴

⁵⁴ Geroago, Bernard Gasteluzarren *Eguia catholicacen* edizio bat ere atera zuen 1686an, baina orduko Jean Desbaratzenean argitaraturiko beste hainbat lan ezagutzen dira, frantsesez nahiz okzitanieraz.

Esan dugu argigarria dela BNEk egin duen deskripzio fisikoa, konparatzeko Parisko BNFko RES. Z-2626 alearekin. Baina argigarria da, berez, orrialdeen antolaketaren berri ematen duelako ere: «[2], 8, 2, [2], 13, [3] p.; 8º». Azpimarratu nahi dugu liburuxkaren 30 orrialdeen zenbaketa ez doala 1etik 30era, saltoka baino. Aurreko atalean bezala, hemen ere 3.1 atalean eskaini dugun deskripzio zehatza laburtu eta egokituko dugu, Madrilgo ale hau (*Atsotitzen urhenkinaren* erakusgarririk onena) hobeto ezagutzeko:

- i-ii orrialdeak (zenbakitu gabe): Izenburu nagusia: «ATSOTIZEN VRHENQVINA. SVPPLEMENT DES PROVERBES *BASQUES*. [*fleuron*] A PAV, Par IEAN DESBARATZ, Marchand Libraire & Imprimeur du Roy. 1665.»
- 1-8 orrialdeak (zenbakiturik): 538-679 atsotitzak, euskaraz, hurrenkera alfabetikoan multzokatuta (A letrarekin hasten direnak, B letrarekin hasten direnak... X letrairaino).
 - 1. orrialdearen goiko aldean: «ATSOTIZEN VRRHENQVINA.» izenburua. Kaieren signaturak: A (1 or.), A₂ (3 or.).
- 1-2 orrialdeak (zenbakiturik): 680-706 atsotitzak, euskaraz, hurrenkera alfabetikoan multzokatuta (Atik Sra). Signaturarik gabe.
 - 2. orrialdearen beheko aldean, testuaren amaieran: «VRHENZA.»
- α-β orrialdeak (zenbakitu gabe): Orrialde zuriak.
- 1-13 orrialdeak (zenbakiturik): 538-706 atsotitzen frantsesezko itzulpenak eta atsotitz batzuen ohar argigarriak.
 - 1. orrialdearen goiko aldean: «TRADVCTION DV SUPPLEMENT DES PROVERBES *BASQUES*.» izenburua.
 - 13. orrialdearen beheko aldean, testuaren amaieran: «FIN.»
 - Kaieren signaturak: A (1 or.), A ij (3 or.), B (9 or.), B ij (11 or.).
- γ-δ-ε orrialdeak (zenbakitu gabe): Orrialde zuriak.

Gehien interesatzen zaiguna, aurreratu dugun moduan, orrialde-zenbaketaren jauziak dira. Batetik, atsotitzen lehenengo bildumaren datatze-egunetik zortzi urtegarrenera (1657tik 1665erako tartearen ondoren), 538. atsotitz-zenbakiarekin hasten da bilduma berria, zortzi urte lehenagokoaren urrenkin edo eranskin gisa, berriz ere lana emendioz osatu nahian. Baina, gainera, hurrenkera alfabetikoari begiratzen badiogu, euskarazko 538-679 atsotitzek osatzen dute multzo bat (Atik Xra), eta 680-706 atsotitzek beste bat (Atik Sra). Kasu honetan, gainera, 1657ko atsotitzen bilduman ez bezala, orrialde-zenbaketa eten egin da 679. atsotitzean, eta berriro hasi (538-679 atsotitzak 1-8 orrialdeetan, eta ondoren 680-706 atsotitzak 1-2 orrialdeetan). Frantsesezko itzulpenen eta ohar argigarrien atalean, orrialdeen zenbakikuntza berriro hasten da 1etik (1-13 orrialdeak), baina kasu honetan segida bakarrean datoz atsotitz guztien (538-706) itzulpenak eta oharak. Bistan da berriz ere Oihenarten ohiko jokabidearen aurrean gaudela: lana emendioz osatzen joatea.

4. Oihenarten euskarazko lan inprimatuak: Vinsonek aztertu ez zituen aleak

Vinsonek azterturiko sei aleei, beste lau gehituko dizkiegu, guk dakigula orain arte Oihenarti buruzko ikerketetan aipatu gabeak:

4.1. Frantziako Biblioteka Nazionaleko Arsenal Liburutegiko ARS 8-T-678 (3) alea

Ez dugu ikusi ale hau Oihenarten ikertzaileen lanetan aipaturik, baina Frantziako Biblioteka Nazionaleko ARS 8-T-678 (3) alea erraz aurkitzen da biblioteka horretako katalogoan.⁵⁵ Bibliotekaren Parisko Arsenal Liburutegian dago eta «T-821» sailkatze-marka zaharra du, baina ez dakigu alea noiz, zelan edo nondik iritsi den horra.⁵⁶

Funtsean, Mazarine Bibliotekako aleak ordezkatzeko duen bildumaren moduko alea da: alde batetik, Oihenarten 537 atsotitz (gehi dagokien hitzaurrea eta atsotitzen frantsesezko itzulpena), eta bestetik *O^{Ten} gaztaroa neurtitzetan* poema-bilduma (gehi dagokion hitzaurrea, hitz bakanen adigarria eta inprenta-akatsen zerrenda). Bi parte horiek bakoitzak bere azala dute, parte bakoitzaren izenburuarekin eta leku-datekin («ATSOTIZAC, EDO REFRAVAC, *Prouerbes*, ou *Adages Basques*. Recueillis par le Sieur d'OIHENART. A PARIS. M. DC. LVII.» eta «O.^{Ten} GASTAROA NEVRTHIZETAN. *La Jeunesse d'O. en vers Basques*. A PARIS, M. DC. LVII.»). Baina desberdintasun nagusi bat azpimarratuko dugu, Mazarine Bibliotekako alearen aldean: Parisko Arsenal Liburutegiko aleak ez dauka bi parteen edukia biltzen duen izenburu nagusia (*Les proverbes basques recueillis par le S^r d'Oihenart, plus les poésies Basques du mesme auteur*). Gerta liteke orri hori galdua izatea, baina gure ustez ez da hala izan behar ezinbestean, eta are esango genuke seguruenik ez duela sekula orri hori eduki. Horrela, ale honek berretsiko luke 537 atsotitzen bilduma bere aldetik enkoadernatu zela, liburuxka beregain gisa, poemekin batu gabe (horrela dago BNE R. 5981-1 alean ere), eta, era berean, *O^{Ten} gaztaroa neurtitzetan* ere liburuxka beregaina zela, atsotitzekin batu gabe (horrela dago Vaussenat-Vinson alean eta Grenobleko Udal Bibliotekako F.23065 alean ere). Seguruenik hurrengo urratsa litzateke Oihenarten bi liburuxkak elkarrekin enkoadernatzea, hemen egin den moduan, eta hurrengoia bientzako azala ere eranstea, ale honetan halakorik egin ez bada ere (bai, ordea, beste ale batzuetan: BNF RES. Z-2626, Mazarineko 8° 44024 eta Dijongo 11986).

Lehenengo parteari dagokionez, atsotitzen parteari dagokionez, alegia, ezaugarri desberdintzaile bakarra dauka, bere pareko aleen aldean: ez dauka inprentan egindako akatsen zerrenda (ikusiko dugun beste ale batzuetan ere ez dagoela beti leku berean josita).

Azkenik, Arsenal Liburutegiko *O^{Ten} gaztaroa neurtitzetan* liburuxkaren azterketak ere ekarpen interesgarria egin digu: 27-28, 29-30 eta 45-46 orrietan testuaren bertsio berria dago (*cancellans* deitu duguna), baina 9-10 orrian jatorrizkotzat eman dugun testua kontserbatu da (*cancellandum* deitu duguna). Liburuxka honetan ere, hortaz, *Notitia* liburuan ikusi dugun bezalatsu (cf. 1. taula), *cancellantia* orriak ale gehiengotan era beretsuan txertatzen dira, baina ez ale guztietan berdin-berdin. Hain zuzen Arsenal Liburutegiko ale hau izango litzateke jarduteko era horren frogarria, poemen

⁵⁵ BNF: <https://catalogue.bnf.fr/ark:/12148/cb393024837>. Guk dakigula, ez dago ale honen kopia digital publikorik.

⁵⁶ Nolanahi ere, sailkatze-marka 8-T-678 (3) duenez, begiratu dugu ea zein diren 8-T-678 (1) eta 8-T-678 (2) signaturak dituztenak, eta biak dira 1629an argitaraturiko liburu elebidunak, bat hebreeraz eta frantsesez, eta bestea hebreeraz eta latinez (eta bi hauek ere, Oihenartenak bezala, T-821 signatura zaharra dute). Hortaz, pentsatu behar dugu denak batera iritsi zirela Arsenal Liburutegira.

testu berritua duten aleen artean honek bakarrik mantendu duelako 9-10 orrialdeetan jatorrizko testua.

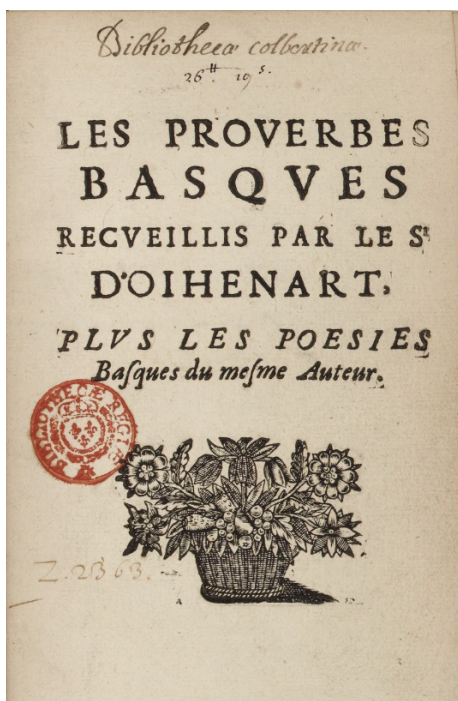
4.2. Dijongo Udal Bibliotekako Ondarearen ataleko 11986 alea

Dijongo Udal Bibliotekan, *Bibliothèque patrimoniale et d'étude* atalean, *Les proverbes basques recueillis par le Sr d'Oihenart, plus quelques poésies Basques du mesme auteur* izenburua duen liburuxka dago (egun 11986 sailkatze-markarekin, azalean agertzen denez «n.º 14.794» izandakoa).⁵⁷ Ez dakigu noiz eta nondik iritsi den Dijongo Udal Bibliotekara, bibliotekaren ondare bibliografikoa oso aberatsa baita eta jatorri oso desberdinetako liburu eta eskuizkribuak biltzen baititu. Jabetza-zigilua- ren bidez bere azarna utzi duen jabe bakarra Dijongo Biblioteka Publikoa da («BIBLIOTHEQUE PUBLIQUE. VILLE DE DIJON»), zeina udal bibliotekaren ondarearen jatorri nagusietakoa baita 1701az geroztik.⁵⁸

Izenburuak iradokitzen duen moduan, Parisko 1657ko datarekin beste ale batzuetan ere ikusi dugun bilduma-liburukia da, Oihenarten 537 atsotitzez eta *O^{Ten} gaztaroa neuritzetan* poema-bildumaz osatua (Mazarineko Bibliotekako alea eta BNFko ARS 8-T-678 (3) alea bezala, eta seguruenik, bi ale hauen egungo koadernaketak egin baino lehen, BNFko Z-2626 eta Baionako RES. 21 FR. bezalatsu). Izan ere, Mazarinekoaren eta BNFko ARS 8-T-678 (3) alearen osagai berberak ditu: azal eta izenburu nagusia, atalen izenburuak, paratestu guztiak, atsotitzen eta poemien testu berbera (*cancellantia* testua poesien ataleko 9-10, 27-30 eta 45-46 orrialdeetan)... baina bi desberdintasun ditu: bat txikia eta seguruenik ez oso esanguratsua (atsotitzen ataleko erraten orria, beste ale guztietan hitzaurrearen ondoren josita dagoena, hemen hitzaurrearen aurretik josita dago), baina bigarrena esanguratsua, liburukiaren azal nagusia eta izenburua bera desberdinak baitira. Gainerako aleetan «*PLVS LES POESIES*» dakarren lekuan, ale honetan «*PLVS QVELQVES POESIES*» dakar, eta besteetan «*Auteur*» dakarren lekuan, hemen «*Authetur*». Gainera, tipografia berdintsua erabili da, baina ez dira letra-tipo berberak, eta orrialdeko marrakzi apaingarria erabat desberdina da: Mazarineko alean, BNFko RES. Z-2626 alean eta BNFko ARS 8-T-678 (3) alean, lorez beteriko saski bat da (*fleuron* erakoa), eta Dijongo ale honetan *cul-de-lampe* erako marrakzia (aingeru-aurpegia, lorez eta girlandaz inguratua).

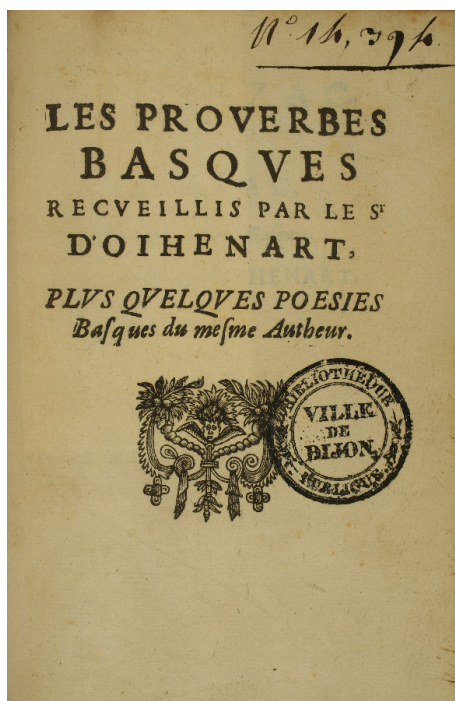
⁵⁷ Bibliothèque municipale de Dijon (Bibliothèque patrimoniale et d'étude): <https://bm.dijon.fr/Default/doc/SYRACUSE/647271/les-proverbes-basques-recueillis-par-le-sr-d-oihenart-plus-quelques-poesies-basques-du-meme-auteur>. Guk dakigula, ez dago ale honen kopia digital publikorik.

⁵⁸ Egungo sailkatze-markaren hurrenkeran datozen hurrengo liburuak (11987, 11988, 11989...) atsotitzen bildumak dira denak, baina ez dirudi multzokatze hori jatorrizkoa denik bibliotekan.

4. irudia

BNFko RES. Z-2626 alearen azala

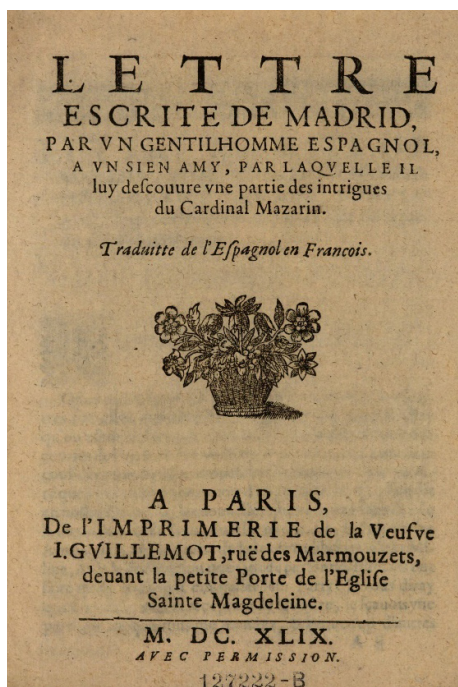

5. irudia

Bibliothèque municipale de Dijon
(Bibliothèque patrimoniale et d'étude):
11986 alearen azala.

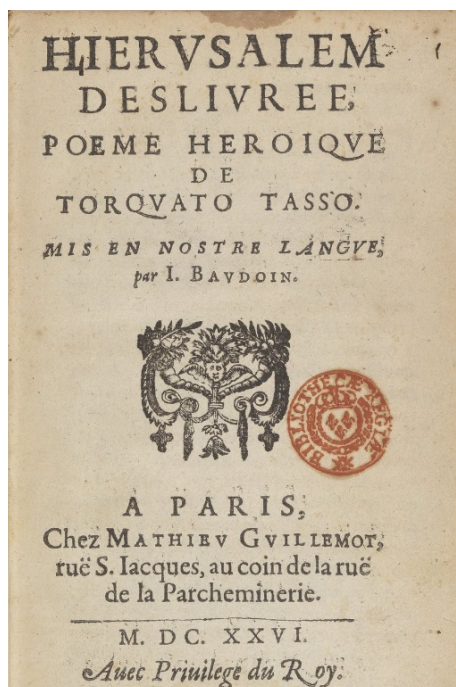
Hortaz, kasu honetan, bildumaren azala eta izenburua desberdinak izateak adierazten du bildumak osagai berberak izan arren enkoadernatzea ez dela batera egin, eta Parisko 1657ko datazioa bildumaren bi osagaietara dagokiela (537 atsotitzetaz osaturiko liburuxkari 1657an ezarri zitzaion azala Parisen, eta *O^{Ten} gaztaroa neurtitzetan* poema-bildumari ere 1657an jarri zitzaion azala Parisen), baina ez ezinbestean bi osagaiak batera enkoadernatu zirenean osaturiko liburuxkari.

Azal horietan ez dago inprimatzailearen izenik, bistan denez, baina irudi apaingarriek Parisko Guillemot inprimatzaile-familiarenera begira paratu gaituzte. Agian kasualitatea izango da, baina Guillemot familiako inprimatzaileen hainbat lanen azaletan aurkitu ditugu (baita *cul-de-lampe* gisa ere, liburu barruko zuriuneak betetzeko) hala lore-saskia (ez berbera, baina aurkitu dugun antzekoena, ia-ia berdina), nola aingeru-aurpegia (kasu honetan, berbera dela esango genuke). Gorago esan dugun moduan (cf. *supra* 2.2 atala), Augustin Gallandek ere Mathieu Guillemot inprimatzailearenean berrargitaratu zuen Oihenarten *Extrai(c)t*, 1648an. Aitortu beharra dago, dena den, gehiago landu beharreko hari bat geratzen dela hemen solte, ez dugulako ezer ziurrik frogatu. Datazioari dagokionez, adibidez, 1618-1652 urteak eman ohi dira Mathieu Guillemoten aktibitate-alditzat, eta 1648-1656 urteak Louise Gelée alarguntsaren aktibitate-alditzat; biak amaitzen dira, hortaz, 1657a baino lehenago.

6. irudia

Lore-saskiaren irudia Guillemot alarguntsak
1649an inprimaturiko lan batean

7. irudia

Aingeru-burua duen irudia
Mathieu Guillemotek 1626an
inprimaturiko lan batean

4.3. Grenobleko Udal Bibliotekako F.23065 alea

Grenobleko Udal Bibliotekan, *Bibliothèque d'Etude et du Patrimoine* atalean, Arnaut Oihenarten bi liburuxka aurkitu ditugu, *Notitiaren* 1638ko edizioaren aleaz gain. Lehenengoa, F.23065 alea,⁵⁹ Oihenarten *O^{Ten} gaztaroa neurtitzetan* poema-bilduma da eta, gorago esan dugun moduan, garrantzizkoa da poema-bilduma hau bere aldetik ere zabaldu zela erakusten duelako, hau da, poema-bilduma horrek atsotitzekin inongo loturarik gabeko ibilbidea ere egin zuela; bigarren liburuxka 4.4 atalean aztertuko dugu.

Ale honetako osagaiak ikusita, bistan da guztiak ezagutzen ditugula beste ale batzuen bidez, *Les proverbes basques recueillis par le S^r d'Oihenart, plus les poésies Basques du mesme auteur* izenarekin ezagutzen diren ale guztietako azken atala osatzen baitute:

— «O.^{Ten} GASTAROA NEVRTHIZETAN [...] PARIS, M. DC. LVII» izenburua azalean.

⁵⁹ Bibliothèque Municipale de Grenoble (katalogoko fitxa): <https://catalogue.bm-grenoble.fr/ark:/66349/pf0000319934.locale=fr>. Guk dakigula, ez dago ale honen kopia digital publikorik.

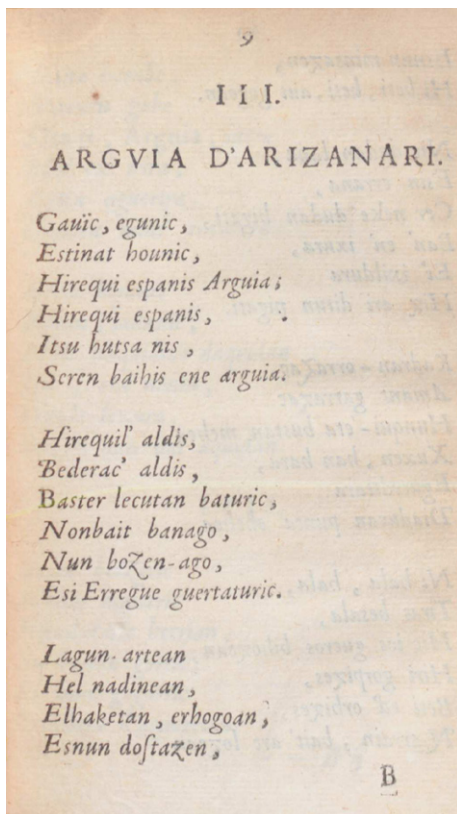
- «AV LECTEUR.» hitzaurrea frantsesez (iii-iv zenbakitu gabeko orrialdeetan).
- I-XV poemak zenbakiturik eta XVI-XXII poemak zenbakitu gabe (1-67 orrialdeetan).
- «NEVRTIZ HAVTACO HIZ BEKANEN ADIGARRIA [...]» (67-75 orrialdeetan).
- «FAVTES DE L'IMPRESSION.» (zenbakitu gabeko 76. orrialdean).

Kasu honetan, Vaussenat-Vinson alean bezala, atal honen ondoan ez dago besterik, ez dago atsotitzik. Baina, aipaturiko alea ez bezala, Grenoblekoa oso-osorik dago eta ez dirudi orrialderik galdu denik, ez aurretik ez atzetik. Ukaezina da, hortaz, *O^{Ten} gaztaroa neurtitzetan* poema-bildumaren ale hau behintzat, eta seguruenik baita Vaussenat-Vinson alea ere, Oihenarten gaztaroko poemen bilduma bakarrik zabaltzeko enkoadernatu zela, eta azalean “Paris, 1657” leku-datak ezarri zirela.

Zenbakitu gabeko «FAVTES DE L'IMPRESSION.» orrialdea da liburuki hau atsotitzen atalarekin lotzen duen elementu bakarra, akatsen zerrendako azken hiru lerroak ez baitagozkio poema-bildumari, atsotitzen bildumaren hitzaurreari baino, seinalaturiko orrialde eta lerroetan begiratuta edozeinek ikusten duen moduan.⁶⁰ Inprentako akatsen zerrenda eranskina da, nolana ere, eta hala ulertu behar da kasu honetan ere, liburuki beregainari josiriko eranskin gisa, baina ukaezina da eranskina egin zuenak poemak eta atsotitzak batera bilduko zituen liburukia zuela gogoan, nahiz eta, Grenobleko ale honek eta Vaussenat-Vinson aleak erakusten duten moduan, *O^{Ten} gaztaroa neurtitzetan* poema-bildumak bere ibilbidea egin zuen atsotitzekin batu gabe ere.

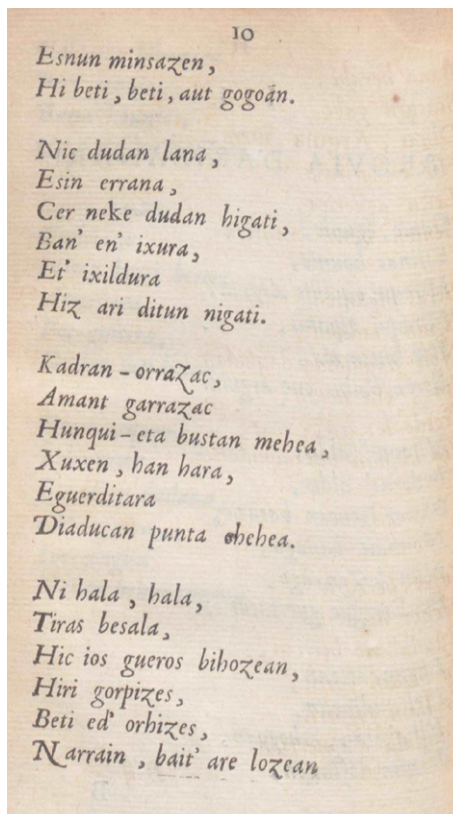
Testuari dagokionez ere bat datoz bi ale horiek 9-10, 27-30 eta 45-46 orrialdeetan: poema-bilduma bera bakarrik zabaltzeko enkoadernatu diren bi ale horietan mantendu dira *cancellanda* deitu ditugun orrialdeak jatorrizko testuarekin, eta atsotitzekin batera enkoadernatu diren ale guztietan, ordea, *cancellantia* orriak txertatu dira (Vinsonen *cartons* horiek), testu aldatuarekin. Erdibideko historiaren ordezkari da, gure ustez, Arsenal Liburutegiko ARS 8-T-678 (3) alea (cf. *supra* 4.1 atala).

⁶⁰ «En la Preface page 3, ligne 22, lisez *Augustinus*. P. 6, l. 18, pour *prononcer*, lisez *prononcez*; ligne 28, pour *dans*, lisez *en*».

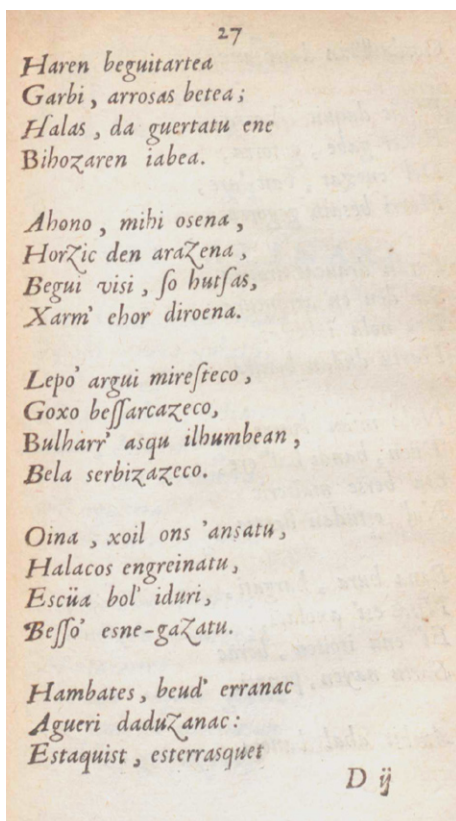
8. irudia

Bibliothèque municipale de Grenoble,
F.23065: 9. orrialdea

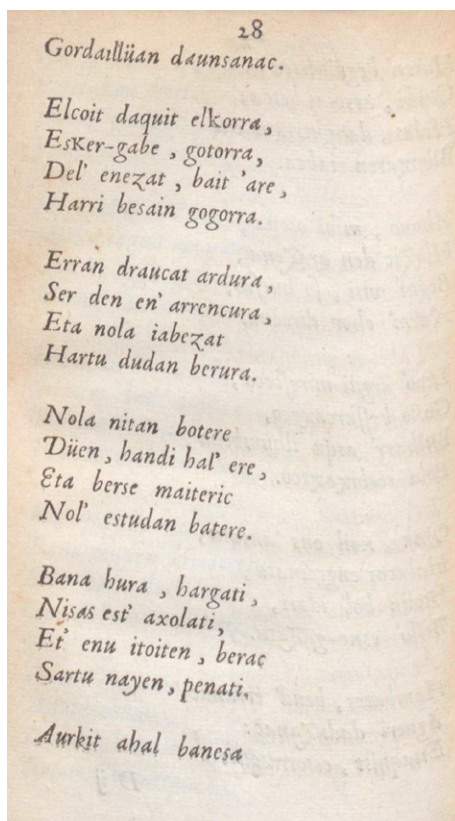
9. irudia

Bibliothèque municipale de Grenoble,
F.23065: 10. orrialdea

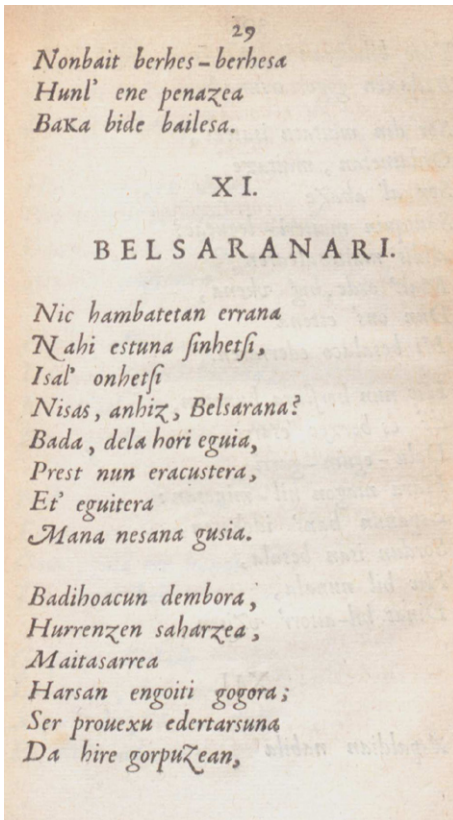
10. irudia

Bibliothèque municipale de Grenoble,
 F.23065: 27. orrialdea

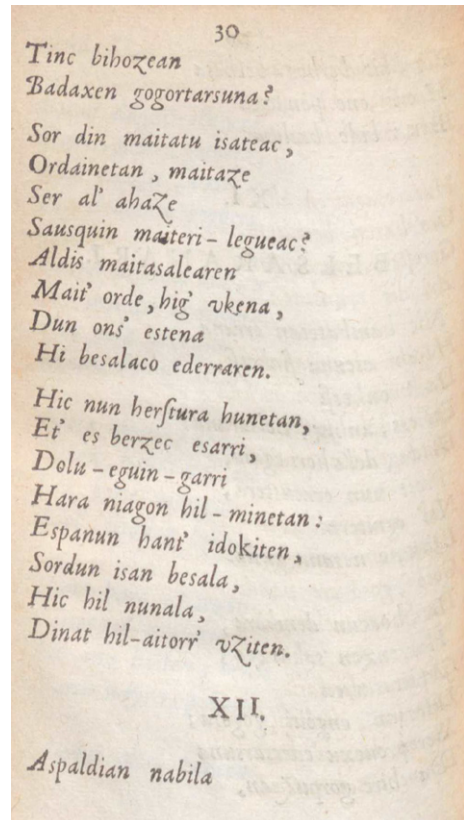
11. irudia

Bibliothèque municipale de Grenoble,
 F.23065: 28. orrialdea

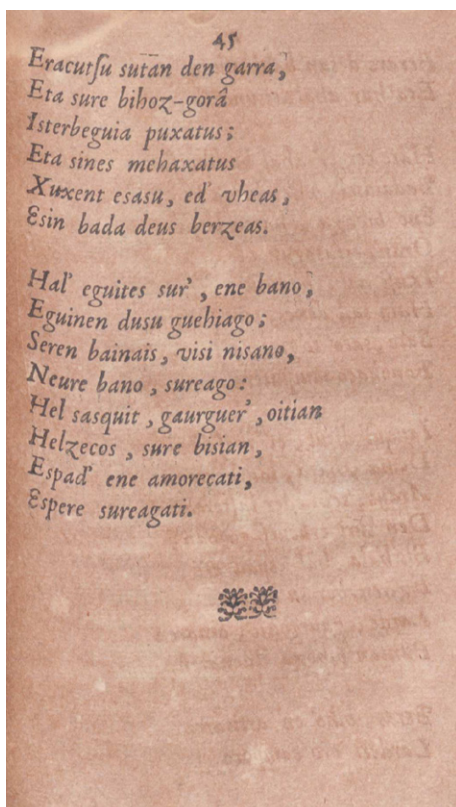
12. irudia

Bibliothèque municipale de Grenoble,
 F.23065: 29. orrialdea

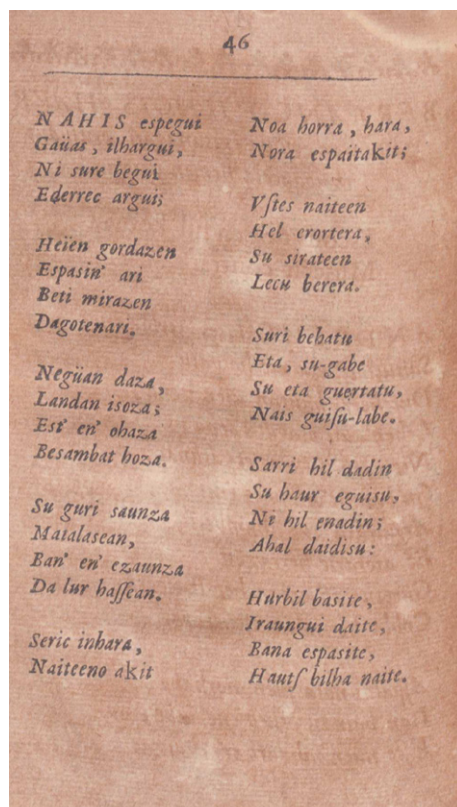
13. irudia

Bibliothèque municipale de Grenoble,
 F.23065: 30. orrialdea

14. irudia

Bibliothèque municipale de Grenoble,
 F.23065: 45. orrialdea

15. irudia

Bibliothèque municipale de Grenoble,
 F.23065: 46. orrialdea

Grenobleko ale honetan, bestalde, beste guztietan baino hobeto ikusten da 41-48 orrialdeek osatzen duten F kaiereko papera nabarmen desberdina dela (gorriagoa), gainerako orrialdeen aldean; ezagutzen ditugun ale guztietan gertatzen da, eta, 45-46 orrialdeak *cancellantia* direnetan (BNF RES. Z-2626 alean edo Mazari-nekoan, adibidez), bistan da 45-46 orria aurrekoak eta ondorengoak baino argiagoa dela, geroago erantsia (Vinsonek jada deskribatu zuen, Mazarine Bibliotekako alearen kasuan, 9-10 orria eta 45-46 orria orri zaharraren erlantz-hondarrean itsatsita daudela, baina 27-28 eta 29-30 orriak solte, kolatu gabe; gaur egun denak ondo jositak daude). Azkenik, 65-72 orrialdeek osatzen duten I kaiereko papera ere ilunxeagoa da ale guztietan, gainerako kaieretako paperaren aldean. Horrek iradokiko luke kaiere horiek osorik erantsiak direla ezagutzen ditugun ale guztietan, baina ez dugu ez testuan ez tipografian ezer aurkitu orrialde horiek gainerakoetatik desberdintzen dituenik.

Grenobleko ale honi esker, bestalde, errazago konpara daitezke 9-10, 27-30 eta 45-46 orrialde horietako *cancellanda* eta *cancellantia* testuak. Etzanez markatu ditugu aldaketaren bat daukaten pasarteak:

<i>Cancellanda</i>	<i>Cancellantia</i>
<9> III. ARGVIA D'ARIZANARI.	<9> III. ARGVIA DARIZANARI.
III, 1 <i>Gauïc</i> , egunic, <i>Estinat</i> hounic, Hirequi espanis <i>Arguia</i> ; Hirequi espanis, <i>Itsu hutsa</i> nis, Seren baihis <i>ene</i> arguia.	III, 1 <i>Gaiiic</i> , ⁶¹ egunic, <i>Eštinat</i> ⁶² hounic, Hirequi espanis <i>Arguia</i> . ⁶³ Hirequi espanis, <i>Itfu hutsa</i> nis, Seren baihis <i>en'</i> arguia.
<9> III, 2, 5 Nun <i>božen - ago</i> ,	<9> III, 2, 5 Nun <i>božen-ago</i> ,
<9> III, 3, 4 Esnun <i>dofstazen</i> ,	<9> III, 3, 4 Esnun <i>dofstazen</i> , ⁶⁴
<10> III, 4 Nic dudan lana, Esin errana, Cer <i>neke</i> dudan higati, <i>Ban' en' ixura</i> , <i>Et' ixildura</i> <i>Hiž ari ditun</i> nigati.	<10> III, 4 Nic dudan lana, Esin errana, Cer <i>koainta</i> dudan higati, <i>En' ixil, eta</i> <i>Mais pensaketa</i> , <i>Egonac siotšan</i> nigati.

⁶¹ Testu berrian errata sortu da.

⁶² Berez aldaketa tipografikoa baino ez da (<st> digramaren lekuan ligatura erabiltzea), baina batzuk markatu nahi izan ditugu, apuntatzeko halako aldaketa batzuk ere agertzen direla bertsio batetik bestera.

⁶³ Ez ditugu aldaketa tipografiko guztiak markatuko, baina hemen esango dugu aldaketak bistakoak direla, batik bat tipografoaren kaxan bitxienak bide ziren letretan: <A>, <H>, <M>, <N> (buztan apaingarriarekin edo gabe), <k> eta <z> (<Z> / <Z>) gehienbat. Kontuan izan behar da poema guztiak letrakera etzanez idatzita daudela (izenburuak kenduta), eta tipografoak mota horretako are karaktere guxtiago izango zituela.

⁶⁴ <st> ligatura da, baina ez da III, 1, 2 bertso-lerroko bera.

<i>Cancellanda</i>	<i>Cancellantia</i>
<10> III, 5 <i>Kadran - orrazac,</i> <i>amant garrazac</i> Hunqui - eta bustan mehea, Xuxen, han hara, <i>Egüerditara</i> Diaducan punta <i>chebea</i>	<10> III, 5 <i>Kadran-orrazac,</i> <i>Burdin-aiz lazac</i> Hunqui - eta bustan mehea, Xuxen, han hara, <i>Egüerditara</i> Diaducan punta <i>xheba</i>
<10> III, 6, 1 Ni <i>hala, hala,</i>	<10> III, 6, 1 Ni, <i>hala hala,</i>
III, 6, 5 <i>Beti ed' orhizes,</i>	III, 6, 5 <i>Beti, ed' orhizes</i>
<27> X, 5 <i>Haren beguitartea</i> <i>Garbi, arrosas betea;</i> <i>Halas, da guertatu ene</i> <i>Bihozaren iabea.</i>	<27> X, 5 <i>Ederrénen bardina</i> <i>(Espadohat' aizina)</i> <i>Da beguitartes, eta</i> <i>Diçcret oboro esina</i>
X, 6 Ahono, mihi osena, <i>Horzic den arazena,</i> Begui visi, jo hutjas, <i>Xarm' ehor diroena.</i>	X, 6 Ahono, mihi osena, <i>Horzic den arazena,</i> Begui visi, jo hutjas, <i>Maitarasi diroena.</i>
X, 7 Lepo' <i>argui miresteco,</i> Goxo <i>beřarcazeco,</i> <i>Bulharr' asqu ilhumbean,</i> <i>Bela</i> ⁶⁵ <i>serbizazeco.</i>	X, 7 Lepo' <i>arrai mirazeco,</i> Goxo <i>beřarcazeco,</i> <i>Bolharr' ask' ilhumbean</i> <i>Argui serbizazeco.</i>
X, 8 Oina, <i>xoil ons' ansatu,</i> <i>Halacos engreinatu,</i> ⁶⁶ <i>Escüa bol' iduri,</i> ⁶⁷ <i>Beřfo' esne-gazatu.</i> ⁶⁸	X, 8 Oina, <i>kaisus, nolaco?</i> <i>Ikuřlen gogaraco:</i> <i>Vkaraia, beřfoa,</i> <i>Arhan-lil'-ixuraco.</i>

⁶⁵ Poemetan hemen bakarrik dago *bela* hitza, eta Oihenartek *Neurtitz hautako hitz bekanen adigarria* hitz-zerrendan sartu du.

⁶⁶ Poemetan hemen bakarrik dago *engreinatu* hitza, eta Oihenartek *Neurtitz hautako hitz bekanen adigarria* hitz-zerrendan sartu du.

⁶⁷ *OEĤk* erabili ditu Vinsonen oharrak Vaussenat-Vinson aleko hitzak eta adibideak baliatzeko, baina *boli* hau ez dago *OEĤ*ren adibidetegian.

⁶⁸ *Esne-gazatu* hau ere ez dago *OEĤ*ren adibidetegian.

<i>Cancellanda</i>	<i>Cancellantia</i>
	X, 9 <i>Efcu eta sango biac,</i> <i>Xuri besain guriac,</i> <i>Erbi mehe, gaineti</i> <i>Silbarstatu iduriac:</i>
	<28>
X, 10 Hambates, beud' erranac <i>Agueri</i> daduzanac: <i>Estaquist, esterrasquet</i> <28> Gordaillüan dausanac.	X, 10 Hambates beud' erranac <i>Aguerris</i> daduzanac: <i>Estaquist esterrasquet,</i> Gordaillüan dausanac.
X, 11 <i>Elcoit daquit</i> elkorra, <i>EsKer-gabe,</i> gotorra, Del' enezat, bait' <i>are,</i> Harri besain gogorra.	X, 11 <i>Elkoit dakit</i> elkorra, <i>EsKer gabe,</i> gotorra, Del' enezat, bait' <i>are</i> Harri besain gogorra.
X, 14 Bana hura, hargati, Nisas est' axolati, Er' enu itoiten, berac Sartu <i>nayen, penati.</i>	X, 14 Bana hura, hargati, Nisas est' axolati, Er' enu itoiten, berac Sartu <i>nauën, pe' nati.</i>
X, 15, 1 <i>Aurkit</i> ahal banesa	X, 15, 1 <i>Kauljit</i> ahal banesa
<29> Nonbait berhes-berhesa Hunl' ene penazea BaKa bide bailesa.	<29> Nonbait berhes-berhesa Hunl' ene penazea Baka bide bailesa.
XI. <i>BELSARANARI.</i>	XI. <i>BELXARANARI.</i>
XI, 1 Nic hambatetan errana Nahiestuna jinhetji, <i>Isal'</i> onhetji Nisas, anhiz, <i>Belsarana?</i> <i>Bada,</i> dela hori eguia, Prest nun <i>eracustera,</i> Er' eguitera Mana nesana gusia.	XI, 1 Nic hambatetan errana Nahiestuna jinhetji, <i>Aisel'</i> onhetji Nisas, anhiz, <i>Belxarana?</i> <i>Bada</i> dela hori eguia, Prest nun <i>eracustera,</i> Er' eguitera Mana nesana gusia.

<i>Cancellanda</i>	<i>Cancellantia</i>
XI, 2 <i>Badihoacun dembora,</i> <i>Hurrenzen saharzea,</i> <i>Maitasarrea</i> <i>Harsan engoiti gogora;</i> Ser prouexu edertarsuna Da hire gorpuzean,	XI, 2 <i>Esar nesan porogutan,</i> <i>Ordea hambatequi</i> ⁶⁹ <i>Es, issirequi,</i> <i>Har den' estela burutan;</i> Ser prouexu edertarsuna Da hire gorpuzean,
<30> Tinc <i>bihozean</i> Badaxen gogortarsuna?	<30> Tinc <i>Bihozean</i> Badaxen gogortarsuna?
XI, 3 Sor din maitatu isateac, Ordainetan, <i>maitaze</i> Ser al' ahaze Sausquin <i>maiteri - legueac?</i> Aldis <i>maitasalearen</i> Mait' <i>orde</i> , hig' vkena <i>Dun ons'</i> estena <i>Hi besalaco</i> ederraren.	XI, 3 Sor din maitatu isateac, Ordainetan, <i>maitaze;</i> Ser al' ahaze Sausquin <i>maiteri-legueac?</i> Aldis <i>dun maitariaren</i> Mait' <i>orde</i> hig' vkena <i>Eder</i> estena <i>Hibesalaco</i> ederraren.
XI, 4 <i>Hic nun herfutura</i> hunetan <i>Et' es berzec</i> esarri, <i>Dolu - equin - garri,</i> <i>Hara niagon hil - minetan:</i> Espanun hant' idokiten, Sordun isan besala, Hic hil nunala, Dinat hil-aitorr' vziten.	XI, 4 <i>Halas gaisquize</i> hunetan <i>Nun alabain'</i> esarri, <i>Dolu-equin-garri,</i> <i>Huna niagon hil minetan</i> Espanun hant' idokiten, Sordun isan besala, Hic hil nunala, Dinat hil-aitorr' vziten.
XII.	XII.
<i>Aspaldian</i> nabila	<i>A]paldian</i> nabila
<45> XV, 8 Eracut]u sutan den garra, Eta sure bihoz - <i>gorà</i> Isterbeguia <i>puxatus;</i> Eta sines mehaxatus <i>Xuxent esasu, ed' uheas,</i> <i>Esin bada deus berzeas.</i>	<45> XV, 8 Eracut]u sutan den garra, Eta sure bihoz - <i>gorà:</i> Isterbeguia <i>puxatus,</i> Eta sines mehaxatus <i>Ex' esasu, edo kulüas,</i> <i>A]qui espada mehaxüas:</i>

⁶⁹ Testu berrian errata sortu da (*hambatequi* pro *hambatequi*).

<i>Cancellanda</i>	<i>Cancellantia</i>
XV, 9 Hal' eguites sur', ene bano, Eguinen dusu guehiago, Seren bainais, visi nisano, <i>Neure bano</i> , sureago: Hel <i>sasquit</i> , gaurguer', <i>oitian</i> , <i>Helzecos</i> , sure bisian, Espad' <i>ene amorecati</i> , <i>Espere</i> sureagati.	XV, 9 Hal' eguites sur', ene bano, Eguinen dusu guehiago, Seren bainais, visi nisano, <i>Nihauren bano</i> sureago: Hel <i>sasquit</i> gaurguer', <i>otian</i> , <i>Helzecos</i> sure bisian, Espad' <i>en' a/perragati</i> , <i>Espereric</i> sureagati.
<46 ezk> XVI, 1 NAHIS espegui <i>Gaiias</i> , ilhargui, Ni sure begui Ederrec argui;	<46 ezk > XVI, 1 NAHIS espegui <i>Gaiias</i> ilhargui, Ni sure begui Ederrec argui;
XVI, 2 Heien gordazen Espasin' ari Beti mirazen Dagotenari.	XVI, 2 Heien gordazen Espasin' ari Beti mirazen Dagotenari.
XVI, 3 <i>Negüan daza</i> , <i>Landan isoza</i> ; <i>Est' en' obaza</i> <i>Besambat hoza</i> .	XVI, 3 <i>Suc hori eguiten</i> <i>Besambatetan</i> , <i>Nais eri eziten</i> <i>Biboz minetan</i> .
XVI, 4 <i>Su guri saunza</i> <i>Matalasean</i> , <i>Ban' en' ezaunza</i> <i>Da lur haffjean</i> .	XVI, 4 <i>Min' iragaiten</i> <i>Sautan artean</i> , <i>Nehorat joaiten</i> <i>Sauskidanean</i> ,
XVI, 5 Seric <i>inhara</i> , Naiteeno akit <46 esk> Noa horra, hara, <i>Nora espaitakit</i> ;	XVI, 5 Seric <i>inhara</i> Naiteeno akit Noa horra, hara, <i>Nor' espaitakit</i> ,
XVI, 6 V]tes naiteen Hel <i>erortera</i> , Su sirateen <i>Lecu berera</i> .	XVI, 6 V]tes naiteen Hel <i>erortera</i> <46 esk> Su sirateen. <i>Leku berera</i> .

	XVI, 7 <i>Halas bazutan Bazen basaitut, Baten lecutan, Neke biga itut;</i>
	XVI, 8 <i>Seren nic suri Emanic bahi Bihoz', izuri Baizauskit nabi.</i>
XVI, 9 <i>Suri behatu Eta, su-gabe Su eta guertatu, Nais guifju-labe.</i>	XVI, 9 <i>Surekin batu Et' aise gabe, Su nais bilhatu, Ta kifju labe.</i>
XVI, 10 <i>Sarri hil dadin Su haur eguisu, Ni hil enadin; Ahal daidisu:</i>	XVI, 10 <i>Lafter hil dadin, Su haur eguisu, Ilhaunt enadin, Ahal daidisu</i>
XVI, 11 <i>Hurbil basite, Iraungui daite, Bana espasite, Hautj bilba naite.</i>	XVI, 11 <i>Maita nesasu, Halas hil daite: Espanesasu Hautj guertha naite.</i>

Aldaketa inportantea da, oin-oharretan ere markatu dugun moduan, *bela* eta *engreinatu* hitzak bertsio berrian desagertzea, bi horiek neurtitzetako pasarte hauetan baino ez baitira agertzen, eta ez beste inon. Oihenartek *Neurtitz hautako hitz bekenen adigarria* hitz-zerrendan sartu dituzenez, ondorioztatu behar dugu liburuxkaren argitalpena *cancellanda*-orri horiekin pentsatua dela, ez *cancellantia*-orriekin; beste era batean esanda, honek ere baieztatzen du Grenobleko alekoa dela jatorrizko testua (eta, jakina, Vaussenat-Vinson alekoa, berbera delako).

O^{Ten} gaztaroa neurtitzetan bere horretan liburuxka beregaina dela erakutsi eta jatorrizko testua zein den proposatu ondoren, hau leku egokia dateke zerbait esateko izenburuaz. Irakurle erneak ikusiko zuen moduan, erabaki dugu izenburuan ez garatzea *O^{Ten}* laburdura, uste dugulako Arnaut Oihenart autoreak nahita erabili duen estrategia dela, bere autore-kontzientzia modu jakin horretan azaltzeko. Orain arte, euskal literaturaren historiografian, Oihenarten poemak gehienbat atsoitzen bildumarekin batera azaldu direnez, eta atsoitzen bildumak sinatzailea agerian duenez («recueillis par le S^r d'Oihenart, plus les poesies Basques du mesme auteur»), maiz ikusi dugu *Oihenarten gaztaroa neurtitzetan* izenburua, inzialak osatuta. Aztertzen ari garen poesia-liburuxka bera bakarrik hartzen bada, ordea, ikusten da autoreak ez duela inon eman izen osoa, eta jolas literarioa egin duela egiletasuna ezkutuan gordeta edo erdigordeta. Gure ustez, jolas literarioaren testuinguru horretan ulertu behar

da gaztaroan itzuritako poemak direla baieztatzea ere (izenburuan, eta hitzaurrean: «ce peu de vers qui m'estoient échappés en mon jeune âge»), eta esatea ez duela poeta handien osperik bilatzen:

Car comme en les composant je n'avois cherché que mon divertissement, aussi ne pretens-je pas, par la publication qui s'en fera, participer à l'honneur qui accompagne les ouvrages des bons poètes. (*Au lecteur* hitzaurrean, bigarren orrialdean)

Baina iradoki dugu egiletasuna erdigorde egiten duela, eta ez erabat gorde, ezin delako esan argitalpenean Oihenart zeharo desagertu denik. Euskaraz «*O'*» inizialak agertzen dira, eta frantsesez «*O.*»; horrek bakarrik ez du informazio handirik ematen, baina liburuxkan badira bi datu, inizialekin gurutzatuta, autorearen identitatea berresteko balioko ziotenak Oihenarten irakurle garaikideari. Batetik, *Au lecteur* hitzaurrean aipatzea autoreak euskal metrika eta prosodiari buruz idatzi duela beste idazlan batean, halako lan bakarra, guk dakigula, Oihenarten *Notitia utriusque Vasconiae* laneko 1656ko edizioan (72r eta 72v orrialdeetan) agertzen den *De syllabarum quantitate* atala baita.⁷⁰ Bestetik, poemen artean bada bat, *Ezkontidearen hil-kexua museen kontra* izenekoa, Oihenarten biografiarekin bat datorrena, Joana emaztearen heriotza aipatzen baitu;⁷¹ eta gauza jakina da Arnaut Oihenarten emaztea Joana (edo Jeanne) Erdoi zela, eta Oihenart hain zuzen 1653an alargundu zela. Gure ustez, hortaz, Oihenartek nahita hautatu zuen *O^{Ten} gaztaroa neurtitzetan* izenburuan bere izena erdiezkutatzea, aldi berean egiletasunaren azterna nabariak utzita; eta horregatik komeni da liburukia- ren izenburua aipatzen dugunean guk ere horrela egitea, inizialak osatu gabe. Egoera hori erabat aldatu zen liburuxka atsotitzekin batera enkoaderatu zenean, atsotitzek Oihenarten izena baitaramate; baina adi, gorago erakutsi dugun moduan, ez baitakigu noiz, non eta nork agindu zuen *Les proverbes basques recueillis par le Sr d'Oihenart, plus les [edo quelques] poésies basques du mesme auteur* izenburu bateratua ezartzea.

Eta Oihenarten gaztaroak al dira bilduma honetako poema guztiak? Gure ustez bat bera ere ez. Aurelia Arkotxak (1994 eta 2005b) eta Ana Toledok (2008 eta 2017) azaldu eta iradokitako bidetik, zalantza gutxi daukagu urrunago iristeko eta baieztatzeko amodio-poemak gaztaroan itzuritako poematzat aurkeztea literatur estrategia dela, Oihenarten poemetan maitasuna bera literatur arauk ezarritako bidetik aurkezten baita (Aldekoa 2003 eta Arkotxa 1994). Baina gehiago interesatzen zaigu (4.4 atalean azaldu nahi dugun zerbaitetan ere inplikazioak izango dituelako) erakustea izenburu hori (*O^{Ten} gaztaroko neurtitzak*) nolahi ere poema-bildumaren zati bati zegokiola hasiera batean, baina bilduma osoarentzat erabili dela gero.

Goian (3.5 atalean) proposatu dugun moduan, gure ustez, proiektuak emendioz osatzen joatea zen Oihenarten jokabide ohikoa. Poema-bilduma honetan (eta 4.4 atalean aurkeztuko dugun poema-bilduman ere bai) antzera jokatu zuela uste dugu, eta hori erakusteko liburuxka inprimatuaren antolaketa materiala aztertuko dugu.

⁷⁰ Hona hemen Oihenarten hitzaurreko hitzak: «C'est ce qui m'a obligé, apres avoir parlé de ces regles en un autre ouvrage». 1657a baino lehen euskal prosodia eta metrikako erregela horiei buruz diharduen lan argitaratu eta ezagun bakarra, hain zuzen, Oihenarten *Notitia utriusque Vasconiae* laneko 1656ko edizioan (72r eta 72v orrialdeetan) agertzen den *De syllabarum quantitate* atala da; orrialde bakarra da (gehi bi lerro), baina hain zuzen *Au lecteur* hitzaurre honetan agertzen diren gai horiexek ukitzen ditu. Altuna (1994) eta Arkotxa (2005b) dira kontu honi buruzko azterketa sakonak.

⁷¹ «Utzi derautazue hiltzera / Joana, [...] / [...] Joan', en' emazte karioa» (O *Po. Ot XVII*, 23-24 eta 27).

Hasteko, funtsezkoa da seinalatzea liburuxka honetako amodio-poemak zenbakituta daudela Ietik XVera, 1-45 orrialdeetan, eta horiek liratekeela zentzu hertsian Oihenartek gaztaroko neurtitz gisa aurkeztu nahi izan dituenak, nahiz eta seguruenik ez izan gaztaroen idatziak; 45. orrialdean lore handi apaingarria dago (*fleuron* desberdinak agertzen dira jatorrizko *cancellandum* bertsoan eta *cancellans* bertso aldatuan), zerbaiten amaiera adieraziz, gure ustez hain zuzen *Gaztaroko neurtitzak* proiektuaren amaiera.

Gero, 46. orrialdeko *Nahiz ezpegi...* hasten den poema ez dago zenbakituta, nahiz eta gaiari dagokionez arazorik gabe aurreko hamabosten ildoko amodio-poema izan. Atsotitzen bilduma emendioz osatzen joan zela ikusi dugun moduan, poemen kasuan ere, gure ustez, lehenengo proiektuko hamabost amodio-poemei emendatu zaie hamaseigarrena, lehenengo multzoa berrantolatu gabe.

47. orrialdea orrialde-buruko zerrenda apaingarriarekin hasten da eta beste nobaiteko mozketak bat adierazten du. Kasu honetan, *Ezkontidearen hil-kexua museen kontra* dator (47-52 orrialdeak), eta autoreak bere burua justifikatu beharra ikusi du, bistan delako ez dela gaztaroko neurtitza: «Bertanko ilhots haur, gaztaroen egina ez izanagati, eritzi dut etzaokeela hemen gaizki». Toledo irakasleak (2009: 413-414 eta 2017: 299-300) azpimarratu du poema honek zubi moduan balio diola Oihenarti, jauzi egiteko maitasunezkoetatik erlijiozkoetara, eta hala da, gaiari begiratzen badiogu. Baina are errazago ulertzen da, gure ustez, Oihenartek bere hitzaurrean aitorturiko helburu nagusiaren mesedetan, gure ustez liburu osoari baitagokio helburu hau: «a fin qu'il apparaisse que la pratique de ces Regles n'est pas si mal aisée en notre langue qu'aucuns se sont persuadés». Oihenarten helburu nagusia da *Notitiako De syllabarum quantitate* atalean, *Au lecteur* hitzaurrean bertan, eta, data ezaguna geroagokoa bada ere, nola ez, nagusiki Arte Poetikoan formulatu dituen metrikako eta prosodiako arauak praktikan zelan erabil daitezkeen erakustea, ahalik eta neurri eta estrofa sorta aberatsena eskainiz. Kasu honetan, ezkontideari eskainiriko hil-kexuan, bederatzi silabako errimadun distikoen segida mugagabeak euskaraz nola funtzionatu lukeen erakutsi nahi du, gure ustez, besterik gabe.⁷²

Ondoren (53-67) *Jainkoazko neurtitzak* datoz. Kasu honetan, berariaz aipatu ditu hitzaurrean («J'ay fait adjouter à la fin quelques rimes pies») eta atalak izenburu berezia du liburukiaren barruan, euskaraz eta frantsesez («IAINCOASCO NEVRTIZAC. *Vers de Deuotion*»). Guztira bost bertso sorta dira, bakoitza bere izenburuarekin: *Hamarkuna edo Jainkoaren hamar manuak*, *Elizaren manuak*, *Eguberri-koplak*, «*Nunc dimittis*», etc. *Simeonen kanta* (itzulpena), eta «*Vexila regis*», etc. (itzulpena).

Azkenik (67-75), *Neurtitz hautako hitz bekanen adigarria* atala dator, izenburua euskaraz eta frantsesez emanda, eta ohar argigarri nagusia frantsesez. Zerrendako sarreker liburuak atal guztietakoak dira, hala amodiozko poemetakoak (gehienak), nola *Ezkontidearen hil-kexua museen kontra* distiko-segidakoak (*hil-kexua* s.v. *kexazea*, edo *ilhotsa*, adibidez), eta baita jainkozko neurtitzetakoak ere (*Agur*, adibidez).

⁷² Patxi Altunak eta Jose Antonio Mujikak (2003: 433) diote distikoak hamarnaka bilduta daudela, baina ez dugu uste hala denik. Lehenengo hamar lerroek bai hartu dute ahapaldi itxura (gure ustez inprentan egindako akatsaren erruz), baina gainerakoak etengabe segidan agertzen dira, eta, lehenengo hamar lerroak aparte multzoan agertzeaz gain ez dago beste arrazoirik hamarnaka biltzeko. Gainera, hamarrekotan bilduko bagenitu, azken ahapaldia zortzikoa izango litzateke.

Halako deskripzio xehetua eginez erakutsi gura izan dugu *O^{Ten} gaztaroko neurtitzak* dela bilduma osoarentzat hautatu den izenburua, eta poema-bilduma, atsotitzen bilduma bezala, emendioz osatzen joan dela: lehenengo hamabost amodio-poema, gero hamaseigarrena, ondoren errimadun distikoen segida (*Ezkontidearen hil-kexua museen kontra*) eta azkenik *Jainkoazko neurtitzak*. Baina inprimatzaileak bilduma osoa jaso zuen aldeberean, eta bilduma osoaren konposizioa egin zuen batera, atalak ondo bereziz, baina bildumari izenburu bakarria emanez. Zehaztapen hau inportantea da 4.4 atalean proposatuko duguna ulertzeko.

4.4. Grenobleko Udal Bibliotekako F.23066 alea

Grenobleko Udal Bibliotekako *Bibliothèque d'Etude et du Patrimoine* ataleko F.23066 alea izan da, zalantzarik gabe, aurkikuntzarik garrantzizkoena.⁷³ Hamasei orrialdez osaturiko liburuxka da eta orrialde guztiak daude zenbakiturik (1-16). Hiru pleguren signaturak ikusten dira (A —1. or.—, Aij —3. or.—, Aij —5. or.—), baina bistan da, hamasei orrialdeak osatzeko, laugarren plegu bat ere badela signaturarik gabe. Liburuxkak ez dauka izenburuarentzat gorderiko azalik, lehen orrialdean hasten baita testua: «1» orrialde-zenbakiaren azpian lerro apaingarri bat (*filet*)⁷⁴ eta horren azpian «COBLA BERRIAC.» izenburua. Amaitu ere oso era soilean amaitzen da liburuxka 16. orrialdean, azken bertso-lerroaren ondoren «Vrhenza.» idatzita.

«COBLA BERRIAC.» izenburuaren ondoren, 1-13 orrialdeetan, bost bertso sorta datoz, I-II-III-IV-V zenbakituta. Horietako bik izenburua dute (III. «EDERRAGOARI». IV. «LAVR KARBARIEN ERESSIA») eta beste hiruretan lehenengo hitza dago maiuskulaz (I. «DEMBORABATES». II. «ARGVIZEAN». V. «EZINTESQUEA»). Bost horiek zer duten amankomunean argi dago: amodio-koplak izatea, *O^{Ten} gaztaroa neurtitzetan* bildumako lehenengo hamasei bertso sorten antzera.⁷⁵

13. orrialdean, izenburu bereziarekin, eta atalak banatzeko erabili ohi den lerro apaingarriaren ondoren,⁷⁶ «SALGVIS IAVN, PAVECO / *Corte guehienean Erregueren conseillari / senaren gorasarretan. / HAMALAVRCVNA.*» dago. Izenburua gar-

⁷³ Bibliothèque Municipale de Grenoble (katalogoko fitxa): <https://catalogue.bm-grenoble.fr/ark:/66349/pf0000350747.locale=fr>. Guk dakigula, ez dago ale honen kopia digital publikorik.

⁷⁴ Lerro apaingarria osatzeko erabili duen motibo geometrikoa berez *fleuron* bat da, hamabost aldiz errepikatua, eta Oihenarten beste argitalpen batzuetan ere aurkitu dugu; hemen bezala dago, adibidez, lerro bakarrean, loreak gora begira, *Ezkontidearen hil-kexua museen kontra* poema luzea hasten den orrialdean, bertso sortaren izenburuaren gainean, *O^{Ten} gaztaroko neurtitzak* liburuxkan. Beste batzuetan, apaingarri bera lerro bikoitzean dago, goiko lerroko loreak gora begira eta beheko lerrokoak behera begira (adibidez, *O^{Ten} gaztaroa neurtitzetan* atalaren *Au lecteur* hitzaurrearen izenburuaren gainean, hemengo antzera, edo 68. orrialdean, bi atal bereizteko; edo *Atsotitzak edo refrauk* atalaren *Preface* hitzaurrearen izenburuaren gainean; edo *Atsotitzen urhenkinaren Traduction du suplement des proverbes basques* atal-izenburuaren gainean); badago are lerro hirukoitzean ere, erdiko lerroan loreak alboz, txandaka lore bat ezkerrean eta hurrengo eskuinera begira (adibidez, *Atsotitzak edo refrauk* atalaren izenburuaren gainean, orrialde-zenbakiaren azpian, hemengo antzera).

⁷⁵ *Laur karbarien eresia* da bereziena eta desberdina, berez kontakizun luze bat baita, eta ez amodio-kopla lirikoa. Baina kasu honetan ere amodioa da (edo sexua, nahiago bada) kontakizunaren eragile nagusia, gure ustez. Poemaren azterketa sakona egin zuen Jean-Baptiste Orpustanek (1991).

⁷⁶ Lehenengo orrialdeko lerro apaingarría (*filet*) osatzeko erabili diren loreak erabili dira hemen ere, lerro bakarrean, baina beste era batean antolatuta: alboz, txandaka lore bat ezkerrean begira eta hurrengo eskuinera begira.

dena da: hamalaurkun edo sonettoa, Zalgiz jaunaren gorazarretan. Gutxi du ikusteko, hortaz, aurreko amodio-koplekin, baina ondo lotzen da ondoren datorrenarekin: «Arrain iaun, Suberoaco / Iuge senaren Ilhartiza.» izeneko epitafioa. Epitafioak, sei lerrokoa izanik, izenburu bereizia du baina tipografikoki ez da oso nabarmena (soilik letra xehe biribilak, poemetako testu etzanarekin kontrastean). Esango genuke nola-baiteko atala osatzen dutela Zalgiz jaunaren gorazarretan eta Arrain jaunaren gorazarretan idatzitako poemek batera.

Azkenik, 14. orrialdean bertan hasten dira, letra larriz iragarritako izenburuarekin nabarmenduta, baina 13. orrialdean atala bereizteko erabili duenaren antzeko lerro apaingarri atal-banatzailerik gabe, liburuxkaren amaierarainoko orrialdeak (13-14-15) beteko dituzten «*ORRALEN COBLAC*». Testua orain arte ezezaguna zenez, beste atal batean aurkeztuko eta aztertuko ditugu koplak zehaztasun handiagoarekin, baina esan dezagun hemen bi koplak sorta datozela, « I. » eta « II. » zenbakiekin bereizita (lehenengo sortan lau lerroko sei koplak, eta bigarren sortan lau lerroko lau koplak). Gaiari dagokionez, ez dira inola ere amodio-poemak, ez eta gorazarre-poemak ere, elkarren aurka zirtoka diharduten neska-mutilen arteko elkarrizketa gogorak baino.

Poemen izenburuak aipatu ditugunean bistan geratu da orrialde hauetako batzuk ezagunak genituela lehenagotik ere. Izan ere, 3-14 orrialdeak Baionako alearen bidez (eta soilik horren bidez) ezagutzen genituenak dira, berdin-berdinak den-denean: orrialde-zenbakiak, kaieren signaturak, tipografia, apaingarriak eta testua berdin-berdinak dira. Grenobleko F.23066 aleari esker, hortaz, Baionako aleko lehenengo poemaren 43 bertso-lerro berri ezagutu ditugu (7 ahapaldi berri, eta 8.aren lehenengo bertso-lerroa), eta Baionako alean (kontserbatu den azken orrialdean) soilik iragarritak zeuden *Jorralen koblak* osorik ezagutzen ditugu orain. Gainera, orain badakigu Baionako alearen bidez ez genekien beste zerbait ere: hamasei orrialdeko liburuxkak izenburu bat duela lehenengo orrialdean (*Kobla berriak*) eta «Urhentza» epigrafeak hasiera eta amaiera duen zerbait zedarritzen duela. Eta, goian erakutsi gura izan dugun moduan, poema-bilduma honek *O^{Ten} gaztaroa neurtitzetan* bildumaren egitura antzekoa (ia-ia paraleloa) du, gure ustez: amodio-pomez osaturiko sorta nagusia, gehi beste era bateko poemak.

Aipatu behar da, gainera, Oihenarten beste lan argitaratuetan aurkitu ez dugun baliabide tipografiko bat erabili dela hitz bakanei buruzko azalpenak (frantsesezko ordainak) emateko: orrialdearen alboko zuriunean ematea ordaina (orrialde bikoitietan eskuineko zuriunean eta orrialde bakoitietan ezkerrekoan), testu nagusian izarxoaren bidezko deia seinalatuta.⁷⁷

⁷⁷ Hauek dira alboetako zuriuneetan eman dituen azalpenak:

- 7. or.: *eressia: recit*
- 13. or.: *hamalaurcuna: quatorzain ou sônet*
- 14. or.: *beteguinsarretan: en perfection*
- 14. or.: *urbent-peituric: imparfait*
- 14. or.: *ilhartzia: epitaphe*
- 14. or.: *iauguissarrea: l'ataque*
- 15. or.: *berrizco hiza: replique*
- 15. or.: *heren hiza: triplique*

Gure ustez, horrek guztiak iradokitzen du liburuxka hau ez dela ezinbestean *O^{Ten} gaztaroa neurtizetan* bildumaren jarraipen soila, seguruenik ezta eranskin soila ere (aukera hori baztertzeko froga eztabaidaezinik ez daukagun arren), poema-bilduma beregaina baino, ezagutzen genuenaren antzekoa.

Galdera zentzuzkoa da, bestalde, *Kobla berriak* izenburua liburuxka osoari ote dago-kion, ala 1-13 orrialdeetako I-V poemei bakarrik (hain zuzen I-II-III-IV-V zenbakituta daudelako), kanpoan utzita *Zalgiz jaun Paueko korte gehienez erregeren konseilari zenaren gorazarretan* idatziriko hamalaurkuna (13-14 orrialdeak), *Arrain jaun Zuberoko juje zenaren ilhartitza* (14. orrialdea) eta *Jorralen koblak* (14-16 orrialdeak). Oihenarten lan egiteko moduz 3.5 eta 3.6 ataletan eta batez ere 4.3 atalean azaldutakoaren bidetik, gure ustez, hasiera batean, zenbakitutako bost poemei bakarrik zegokien *Kobla berriak* izenburua; baina, goiko atal horietan azaldu dugun moduan, uste dugu Oihenarten lan egiteko moduak, hain zuzen proiektuak emendioz osatzeak esplikatzen duela zergatik uste dugun hemen ere, izenburu nagusi bat balego, *Kobla berriak* izango litzatekeela liburuxka osoaren izenburua, *O^{Ten} gaztaroa neurtizak* izenburua ere liburuxka osoarena den moduan.

Eta noizkoa da Oihenarten *Kobla berriak* poema-liburuxka? Puntu honetan, ezinbestekoa da Jusef Egiategik 1785ean Oihenarten poesia-liburuei buruz idatzirikoa aztertzea, izan ere itxura batean oso egiantzekoa baita hark Oihenarten poesia-argitalpenei buruz dioena. Txomin Peillenek 1983an argitaraturiko eskuizkribua zuzenean ikusi gura izan dugu, ikusteko ea Peillenek letra etzanez eman dituenak (ustez liburu-izenburuak) zelan agertzen diren eskuizkribuan, eta ikusi dugu eskuizkribuan azpimarraturik agertzen direla halako guztiak, ulertzeko moduan azpimarraturikoak liburuaren hitzez hitzeko izenburuak direla. Hona hemen BNFko Fonds Celtique et Basque ms. 155 (4r), transkripzio paleografikoan:⁷⁸

Mosd  Arnald  Oihenart-ec dereicu er  utzi liburu- ibat, *atzotizac edo refr uac* icen diana, Parisen moldiskidatia 1657. ourthian. Jarraikis dereicu beraren *gasteroa neurthisetan*, ta asken- kos *saharsaroa er  neurthisetan* eman, Pauen moldiskidatia 1664. ourthian; beh rago cerbait obra har s dugu erranen.

Gehien interesatzen zaiguna da, itxura batean, Egiategiren arabera, *Zahartzarora ere neurtizetan* izenburua zuen liburua argitaratu bide zuela Oihenartek Pauen, 1664an. BNFko Celtique et Basque ondareko 154 eskuizkribuaren 23v-24r orrialdeetako pasarteak ere interesgarria da, baina gure ustez bigarren honetan ez da ulertu behar Paueko liburua zahartzaroko poemak direnik. Hala euskaraz nola frantsesez emango dugu, euskarazkoa baino errazago ulertzen baita frantsesezkoa, seguruenik euskarazkoa kopiatzaileak itxuragabetu duelako:⁷⁹

⁷⁸ Gogorarazi behar da bi eskuizkribu hauek ez direla Jusef Egiategiren eskuz idatziak, Joffrion kopiatzailearenak baino, seguruenik inprentarako prestatuak. Lehenengo pasartearen edizioa Peillenek egin zuen lehenengoz (1983: 28); bigarrenaren euskarazkoa Patri Urkizuk eman zuen (1994: 297) eta frantsesezkoa Aurelia Arkotxak (2005a: 49-50 oh.). Gure transkripziorako Joffrionen eskuizkribuen argazkiak erabili ditugu.

⁷⁹ Joffrion kopiatzailearen idazkera oso garbia da eta bere horretan transkribatu dugu, baina euskarazko testuko esaldi batzuen esanahia ez dugu ulertzen.

Haren obrétaric dago lliburu-ñibat oraiño, Parisen parthé, bersia Pauen moldiskidatia. Hartan da bidantza erran-etzas mintzo: diradé eré han bi berécita, batan beré gastéroas bersian beré saharzaroaz da dutinac solhatzen. Mira sian bi obrétan erakhoustia, huskara-ren manua haren luma bessalacoaren pian, lotéskindé olzékian denas doitzkintzun lissatékiala.

Il subsiste encore de lui un petit livre imprimé en partie a Paris, et l'autre a Pau, qui traite des proverbes que nous venons de rapporter, on y trouve aussi deux chapitres; dans le premier il parle de la jeunesse, et dans le second de sa vieillesse. Ouvrage dont le but a été de montrer que le genie de la langue basque sous une plume telle que la sienne, est capable de la Poésie la plus élégante.

Pasarte hau ez da lehenbizikoa bezain argia, baina hemen ere bi inprimaldi aipatzen ditu, bat Parisen eta bestea Pauen, eta poesien atala bitan bereizita deskribatzen du, batean gartzaroz eta bestean zahartzaroz diharduela zehazturik; frantsesezkoa oso esplizitua da: bi kapitulu, bat gartzaroz eta bestea zahartzaroz. Bistan da gaur-gaurkoz ez dugula ezagutzen Oihenartek Pauen 1664an argitaraturiko libururik (horrek ez du esan nahi, jakina, inoiz izan ez zenik), baina *Atsotitzen urhenkina* 1665eko azalarekin ezagutzen dugu, Paueko Desbaratz inprimatzailearen izenarekin. Gorago (3.3 atalean) aipatu dugun moduan, orain arte soilik Baionako aleari esker ezagutzen ziren poemen gaiak ikusita, Urkizuk erabat baztertzen zuen horiek izatea Egiategik aipatzen dituen zahartzarolari buruzkoak, eta Mitxelenaren iradokizuna aldeztu zuen: *O^{Ten} gaztaroa neurtitzetan* atalaren parte direla, azken orduan kendurikoak (Urkizu 1994: 296-297). Aurelia Arkotxak eta Beñat Oihartzabalek, ordea, poesien “bigarren kapitulu” lirarekeela zioten, Egiategiren hitzak erabilita (Arkotxa & Oihartzabal 2009). Orain, Grenobleko aleari esker *Kobla berriak* liburuñi osoa ezagututa, berretsi behar dugu hor ez dagoela ezer bereziki zahartzaroz diharduenik, baina ez dirudi bazter utziriko poemak direnik ere, baizik eta noizbait berriaz argitaratzeko paratuak. Egiategik aipatzen dituen kapituluak, bestalde, gure ustez biak izan daitezke *O^{Ten} gaztaroa neurtitzetan* liburukoak: hain zuzen, Egiategiren ustez, amodio-poemak lirareke gaztarokoak, eta *Ezkontidearen hil-kexua* eta *Jainkoazko neurtitzak* zahartzarokoak.

Goiko galdera, hortaz, noizkoa den Oihenarten *Kobla berriak* poema-liburuxka, gure erantzunik gabe gelditzen da, beste norbaiten ikerketek argi berria ekarriko duten esperantzaz. Oraingoan, gure ustez, zuhurtziaz jokatzeko eskatzen du 1657tik 1665era arteko tartea aipatzea.

5. Gure proposamena Oihenartek euskaraz argitaraturiko lanez

Arnaut Oihenartek bizi zelarik argitaraturiko lan guztien azterketa egin dugu, bere idazlanak inprentara eramatean zein jokabide zuen ikusteko. Hark frantsesez, latinez nahiz euskaraz argitara emaniko lan guztien aleak aztertu ondoren, ikusi dugu idazlanak zuzenketaz, aldaketaz zein emendioz osatzen joatea zela bere jokamolde ohikoa, are lanak inprentara bidali ondoren ere.

Euskarazko liburuaren kasuan, ikusi dugu liburuxken enkoaderazioak (inprentan nahiz liburutegian eginak) baldintzatu duela Oihenarten lanei buruz daukagun ikuspegia. Orain ezagutzen ditugun ale guztiak kontuan hartuta, taula bakarrean bildu ditugu ale horien osagaiak:

2. taula

Oihenarten euskarazko lanak dituzten ale inprimatuaren osagaiak

	BNF RES. Z-2626	Mazarine 8° 44024 [Res.]	Baiona RES. 21 FR	Vausse- Vinson BNF RES. P-YO-2	BNE R.5081-1	BNE R.5081-2	BNF ARS 8-T-678 (3)	Dijon 11986	Grenoble F.23065	Grenoble F.23066
α-β										
Bildumaren izenburua:										
«LES PROVERBES BASQUES [...]»	BAI	BAI	EZ	EZ	EZ	EZ	EZ	BAI	EZ	EZ
<i>PLVS LES POESIES [...]</i> »										
i-ii										
I izenburu nagusia: «ATSOTIZAC, EDO REFRAVAC, <i>Proverbes</i> [...]»	BAI	BAI	EZ	EZ	BAI	EZ	BAI	BAI	EZ	EZ
PARIS. M.DC.LVII.»										
iii-x										
«PREFACE»	BAI	BAI	BAI	EZ	BAI	EZ	BAI	BAI	EZ	EZ
frantsesez										
xi-xii										
«FAVTES DE L'IMPRESSION.»	BNFn kokapena aldatuta	BAI	BAI	EZ	BAI	EZ	EZ	BAI	EZ	EZ
Atsoitzen atalarena.								BAI <i>Prefacaren</i> aurretik	EZ	EZ
1-80										
«ATSOTIZAC, edo Refra <i>tiac.</i> »										
«Atso-tizen <i>emendia.</i> »										
« <i>Af[on]izen berze emendia.</i> »										
«INTERPRETATION [...]»	BAI	BAI	BAI	EZ	BAI	EZ	BAI	BAI	EZ	EZ
«ADDITION DE PROVERBES.»										
« <i>Autre supplément de proverbes.</i> »										

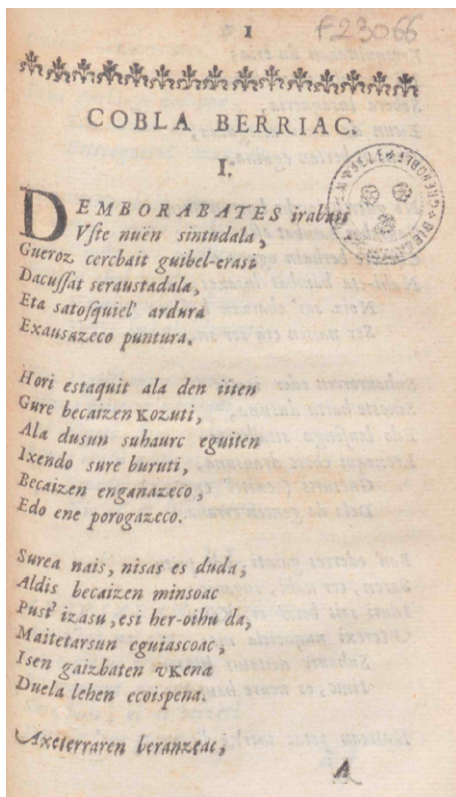
Taulak erakusten duena eta aurreko ataletan erakutsi dugun guztia kontuan izanik, gure ustez honela aurkez daitezke Oihenarten euskarazko lan argitaratuak:

- *Atsotitzak edo errefrauak*. Paris, 1657.
- *O^{Ten} gaztaroa neurtitzetan*. Paris, 1657.
- *Atsotitzen urhenkina*. Pau, 1665.
- *Kobla berriak*. c. 1657-1665.

Erakutsi dugunaren arabera, bistan da Oihenartek *Atsotitzak edo errefrauak* lanaren jarraipen gisa ikusten zuela *Atsotitzen urhenkina*, baina liburuki bakoitzak bere data argia duenez uste dugu komeni dela bi lanak izenburu banarekin aurkeztea. Gure ustez antzera joko daiteke *O^{Ten} gaztaroa neurtitzetan* eta *Kobla berriak* poema-bildumekin ere; izan liteke Oihenarten gogoan bat bestearen jarraipen izatea, baina bakoitzak bere egitura beregaina duenez, uste dugu on dela bi izenburuak bereiztea.

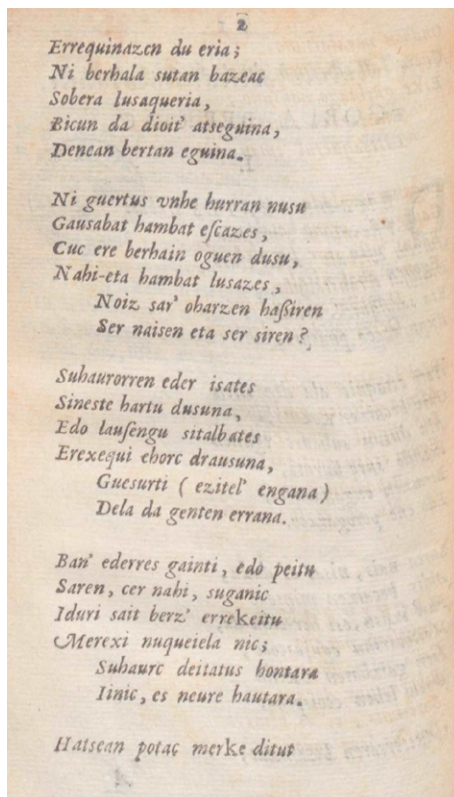
6. *Kobla berriak* liburuxkako Oihenarten poema aurkitu berriak

Grenobleko Udal Bibliotekako F.23066 aleari esker ezagutu berri ditugun hiru poemak aurkeztuko ditugu atal honetan. Orrialde aurkitu berri guztien argazkiak eskaintzeaz gain, testuen edizioa aurkeztuko dugu, bakoitzaren aurkezpen laburrarekin eta ohar argigarriekin.

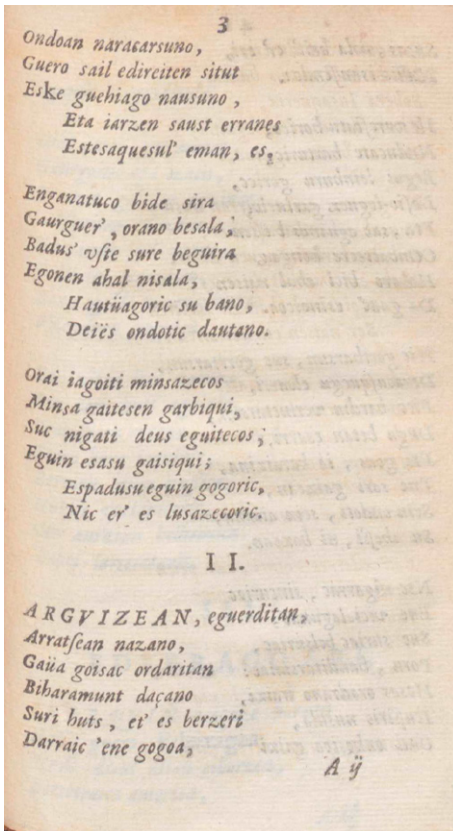
16. irudia

Bibliothèque municipale de Grenoble,
 F.23066: 1. orrialdea

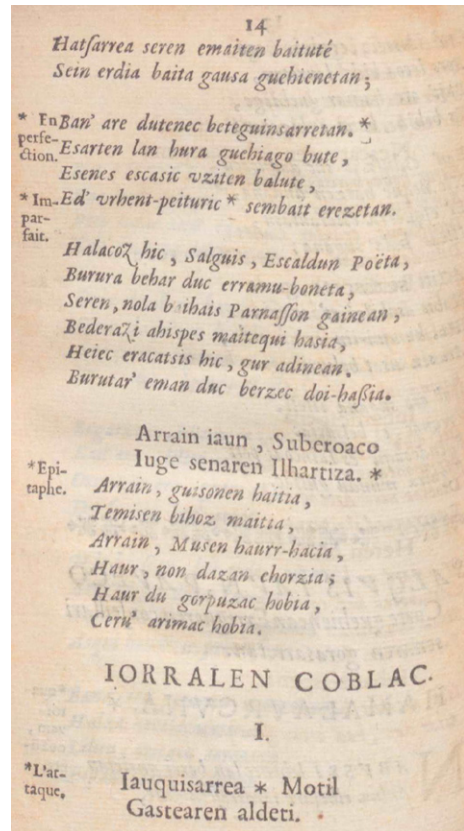
17. irudia

Bibliothèque municipale de Grenoble,
 F.23066: 2. orrialdea

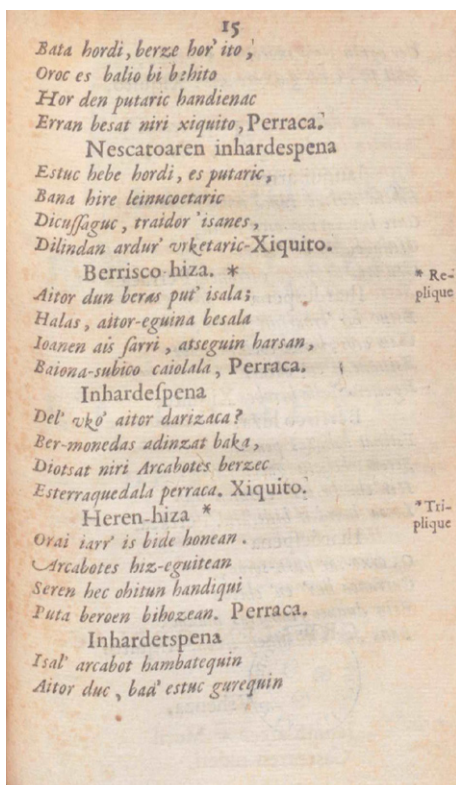
18. irudia

Bibliothèque municipale de Grenoble,
F.23066: 3. orrialdea

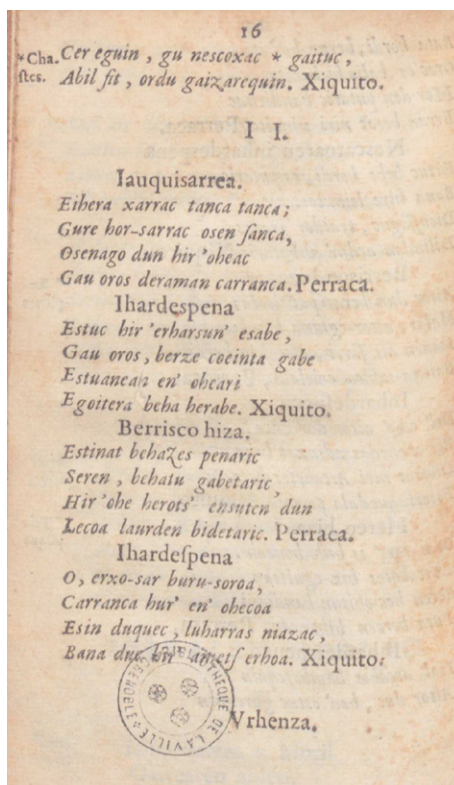
19. irudia

Bibliothèque municipale de Grenoble,
F.23065: 14. orrialdea

20. irudia

Bibliothèque municipale de Grenoble,
F.23066: 15. orrialdea

21. irudia

Bibliothèque municipale de Grenoble,
F.23065: 16. orrialdea

Testua bi zutabetan aurkeztuko dugu. Lehenengo zutabearen edizio paleografikoa eskainiko dugu, eta bigarrenean puntuazioa, maiuskula-minuskulak, hitz-banaketak eta grafiak gaurko erara eman ditugu. Bigarren zutabearen, parentesari artean eman ditugu Oihenartek bere arau prosodikoen arabera eliditu dituen bokalak, baina ez dira irakurri behar, jakina. Oin-oharretan doaz era guztietako oharrak, hala ohar paleografikoak nola ohar argigarriak. Gero, poema bakoitzaren ondoren, gure parafraasi eskaini dugu, guk zelan ulertu dugun erakusteko.

6.1. Denbora batez... (O Po.Co I)

Lehenengo kobla berria maitearen luzamenduekin eta aurrera-atzerako jolasekin nekatuta dagoen maitalearen amodio-kexa da. *Odi et amo* klasikoaren bertsiio bat da, azken finean: «zurea naiz, nizaz ez duda» (O *Po.Co* I, 13-14), baina «enganatuko bide zira, [...] baduzu uste zure begira egonen ahal nizala» (O *Po.Co* I, 49-52).

Sei bertso-lerroko ahapaldiak dira, 9a / 8b / 9a / 8b / 8c / 8c egiturarekin. Errima beti da gutxienez silaba eta erdikoa, eta askotan bi silabakoa. Estrofaren antolamendu grafi-

koari dagokionez, bosgarren eta seigarren bertso-lerro errima gabekoek koxka dute ezke-
rrean (baina, inprentako akats baten erruz, lehenengo lau estrofetan ez dago koxka hori).

Egitura metriko hau ez du Oihenartek beste inon erabili bere horretan; antze-
koena liburuñi honetako O *Po. Co* III da, 9a / 8b / 9a / 8b / 8c / 8c egitura baitu,
berdin-berdin; baina liburuñiko hirugarren kobla horretan errepika dira ahapaldi
guztietako azken bi bertso-lerroak. *O^{Ten} gaztaroa neurtitzetan* liburutxoan ere badago
poema bat (O *Po. Ot* VI) oso egitura antzekoarekin, baina kasu honetan bertso-lerro
guztiak dira zortzi silabakoak (8a / 8b / 8a / 8b / 8c / 8c). Irudipena daukat hain zu-
zen ahapaldi-ereduen aniztasun honek salatzen duela Oihenarten helburu nagusie-
tako bat, gorago ere aipatu duguna: euskarazko poesiagintzan askotariko egitura me-
trikoak erabil daitezkeela erakustea.

<1> COBLA BERRIAC

KOBLA⁸⁰ BERRIAK

I.

Demborabates irabasi
V]te nuën sintudala,
Gueroz cercbait guibel-erasi
Dacuffat seraustadala,
Eta sato]quiel' ardura
Exausazeco puntura.

I.

Denbora batez, irabazi
uste nuen zintudala;
geroz, zerkbait⁸¹ gibelerazi
dakusat zerauztadala,⁸²
eta zatozkiel(a)⁸³ ardura
esauzatzeko⁸⁴ puntura.

⁸⁰ *Kobla*: Oihenartek bost aldiz erabili du *kobla* aldaera, eta behin *kopla*. Neurtitzetako hitz baka-
ren adigarrian, frantsesezko *vers* erabili du euskarazko *koblaren* ordain gisa: «*honzea cobla*: composer des
vers. S.». *Notitiako* euskarari buruzko atalean, 1656ko edizioan (72v orrialdean), latinezko *in hymnis et*
canticis, euskaraz *cantoretan*, *coblatan* eman du.

⁸¹ *zerkbair*: 'zerbaitek'. Etxeparek erabili du *norkbait* ergatiboa. Oihenarten testuetan hau da halako
ergatibo bakarra, baina ez dago ezta *zerbaitek* edo *norkbaitek* ere (ez duelako behar izan).

⁸² *gibelerazi zerauztadala*: 'hark zu niri gibelerazi', hots, nor-nori-nork, nor 2. pertsonakoa delarik.
Halakoak oso bakanak dira; Lafonen hitzetan (Lafon 1961 *apud* Lafon 1999: 412) «en basque il est très
rare que des formes exprimant une action subie par la 1re ou la 2e pers. contiennent un indice datif. On
n'en connaît qu'une vingtaine, que l'on cite comme des curiosités et dont treize se trouvent dans Liça-
rrague (v. Lafon *Système du verbe basque au XVIe siècle* I, 397-399)». Oihenarten «hark zerauztan ('zizki-
dan') hutsak estaltzen» (O *Po. Ot* XVIII, 80), ordea, hark-niri-haiek ohikoagoa litzateke.

⁸³ *zatozkiela*: 'zatozkeela, etorriko bide zarela'. *-keela* → *-kiela* aldaketaren beste bi adibide ere
aurkitu ditugu Oihenartenean: «sinhetsak / Jainkorik ez Jainkoazunik / ezin datekiela hunik» (O *Po.*
Ot XVIII, 1, 2-4) eta «Ger' oharturik gazt-ara / hizkatzetik eskukara / jin zaitezkiela» (O *Po. Co* IV, 24,
1-3). Bestalde, *-ke-* morfemarekin, ikus *dakarke* (O *Pr* 50), *naoke* (O *Pr* 63), *diakarkek* (O *Pr* 65),
dikhuzke (O *Pr* 157), *diakarcken* 'ekarriko din' (O *Pr* 160), *dakarke* (O *Pr* 199), *dauke* 'dagoke'
(O *Pr* 228), *nerakarke* (O *Pr* 317), *doake* (O *Pr* 326), *dezaguzke* (O *Pr* 374), *datorke* (O *Pr* 416), *ezeza-*
guke 'ez hau ezagutuko' (O *Pr* 424), *dekarke* (O *Pr* 512), *duke* (O *Pr* 537), *dekharke* (O *Pr* 682)...

⁸⁴ *esauzatzeko*: jatorrizkoan *exausazeco*. Grafiari dagokionez, transkripzio automatikoagoak lirateke
exauzatzeko nahiz *etxauzatzeko*. Baina ez dugu forma horien aztarnarik aurkitu beste inon. Hortaz, pen-
tsatu dugu frantsesetik mailegaturiko aditza izan litekeela, eta <x> grafia etimologikoa; horrela izanez
gero, bi hautagai homonimo dira frantsesez, biak ere jatorri berekoak, euskaraz *esauzatu* eman ahal izate-
teko: *exhausser* 'goratu, gorago eraman, goititu' (hemen 'harrotu') eta *exaucer* 'eskuratu, lortu, erdietsi,
jadetsi' (gehienetan, erlijio-erreguen testuinguruan, 'otoi eskaturikoa erdietsi'). Testuinguru honetan,
lehenengoaren alde ergin dugu, baina ez da inola ere asebate gaituen soluzioa.

Hori estaquit ala den iiten
Gure becaizen kozuti,
Ala dusun suhauc eguiten
Ixendo sure buruti,
Becaizen enganazeco,
Edo ene porogazeco.

Surea nais, nisas es duda,
Aldis becaizen minsoac
Pust' izasu, esi her-oihu da,
Maitetarsun eguiascoac,
Isen gaizbaten ukena
Duela lehen ecoispena.

Hori eztakit ala⁸⁵ den jiten
gure bekaitzen kozuti,⁸⁶
ala duzun zuhauc egiten
ixendo⁸⁷ zure buruti,
bekaitzen enganatzeko
edo ene porogatzeko.

Zurea naiz, nizaz ez duda;
aldiz, bekaitzen minzoak
puzt(a) itzazu,⁸⁸ ezi herroi⁸⁹ da
maitetarzun egiazkoak
izen gaitz⁹⁰ baten ukena⁹¹
duela lehen ekoizpena.⁹²

⁸⁵ *ala: ala... ala...* korrelazioan ulertu dugu. Ez da ezinezkoa *hala* adberbiala izatea ere ('ez dakit hala gertatzen den gure bekaiztien erruz, ala...'), baina jatorrizkoan *ala* dakar, <h> gabe, eta gehienetan *hala*, *halaco* eta *halaz* idatzi du Oihenartek, nahiz eta baden *ala* adberbial bat ere (O *Po. Co* IV, 2, 1).

⁸⁶ *kozuti*: 'kutsutik, errutik, kutsuz, erruz'. Oihenartek hitz hau beste bi aldiz erabili du. Grafari dagokionez, bakoitzean era batean: «ko' suti» (O *Pr* 193), «kosuti» (O *Po. Or* XXII, 2, 5), «kozuti» (hemen, O *Po. Co* I, 2, 2). Esanahiari dagokionez, beste bietan hitzaren adiera nagusian erabili du: «Gizon bizar peituti eta emazte bizartzuti, ihes egik nola khozuti ('izurritetik')» (O *Pr* 193) eta «xahu gentzantzat kozuti ('hark gu xahutzeko orbanetik')» (O *Po. Or* XXII, 2, 5). Hemen adiera eratorria dela dirudi: 'bekaiztien kutsuz, bekaiztien erruz'.

⁸⁷ *egiten ixendo*: 'itxurak egiten, plantak egiten'. Oihenartek *Pouvreaurentzat* idatziriko oharretan (Kerexeta 1991: 890), «*ichendus*: par feinte ou faux semblant» agertzen da. *Pouvreauc* horrela jaso zuen hiztegian, baina A eskuizkribuan (BNFko *Celtique et Basque* bildumako ms. 7), aurreko eta ondorengo lerroarteetan gehituta daude *ichendua* eta *ichenduscoa* (B eskuizkribuan, BNFko *Celtique et Basque* bildumako ms. 8n, *ichendus* bakarrik dago, gainera frantsesezko ordainik gabe). Baina Joanes Haranbururen *Debozino eskuarra, miraila eta orazinotegia* (1635) liburuko bi adibideak (biak *OEHn* bilduak, baina hemen jatorrizkotik hartuak, testuinguru zabalagoa erakustearren) funtsezkoak dira, bai formagatik (bietan *icendoz*, <o> bokalarekin), bai esanahia argitzearen, argi ikusten baita Haranbururentzat *zinetan* edo *zinezen* antonimoa dela *ixendoz*: «Herioa edo berze gaitzak nihork nihori edo bere buruari zinetan desiratzea da mortal, ixendoz desiratzea benial» (162. orrialdean); «Deabrua bere lagunzat, bere eramailletzat edo berze finetakotz ixendoz deitza da benial; zinez deitza da mortal» (168. orrialdean). Etxeberri Ziburukoaren *ixenduzkoak* adjektiboaren testuingurua ere argigarria da, *egiazkoak* baita antonimoa. Nolanahi ere, Oihenarten hau litzateke *ixendo egin* 'itxura egin, plantak egin, alegia egin' esamoldearen agerpen bakarra testuetan (bitxiki, *Nola Erran* hiztegian, frantsesezko *feinte* sarreran, «*ixendu* (zah.)» da euskal ordainetako bat, eta *feinter* sarreran, «*ixendua egin* (zah.)».

⁸⁸ *puzt(a) itzazu*: 'mespretxa itzazu'. Oihenartek bi aldiz erabili du aditz hau eta neurtzitetako hitz bakanan adigarrian ere sartu du, «S.» 'zuberera' markarekin: «*Pustazea*, S. Mespriser et faire un fi de quelque chose».

⁸⁹ *herroi*: jatorrizkoan *her-oihu*. Hitz elkartu hau ez dugu beste inon aurkitu, xx. mendera arte. Hemen, gure ustez, *clamor populi* esamoldearen ordaina da.

⁹⁰ *izen gaitz*: Oihenarten atsotizetan bitan (O *Pr* 282 eta O *Pr* 469) agertzen da *izen gaitza*, bietan 'ospe txarra' zentzuarrekin.

⁹¹ *ukena*: perpaus-egitura honetan, *ukena* (gaur *ukeitea* aditz-izena erabiliko genuke gehienok) da *ekoizpena* objektuaren predikatiboa: 'maitasun egiazkoak ukena/ukeitea du ekoizpena'.

⁹² *ekoizpena*: Oihenartek poema batean erabili du *ekoiztea* 'fruitua' (O *Po. Or* XIV, 3, 2) eta neurtzitetako hitz bakanan adigarrian azaldu du, «S.» 'zuberera' markarekin: «*Ecoiztea*, S. Jetter: Il signifie aussi le fruit ou la production de quelque arbre, ou d'autre agent naturel». Bistan denez, *ekoizpena* eratorria aditz-izenaren sinonimoa da eta *Laur karbarien eresian* ere erabili du pikondoaren fruitua aipatzeko (O *Po. Co* IV, 8, 4).

Axeterraren beranzeac,
 <2> Errequinazen du eria;
 Ni berhala sutan bazeac
 Sobera lusaqueria,
 Bicun da dioit' atseguina,
 Denean bertan eguina.

Ni guertus unhe hurran nusu
 Gausabat hambat eſcazes,
 Cuc ere berhain oguen dusu,
 Nahi-eta hambat lusazes,
 Noiz sar' oharzen haſſiren
 Ser naisen eta ser siren?

Atxeterraren berantzeak
 errekinatzen⁹³ du eria;
 ni berhala⁹⁴ zutan⁹⁵ batzeak
 sobera luzakeria.⁹⁶
 Bikun da —dioit(e)— atsegina,
 denean bertan egina.⁹⁷

Ni, gertuz,⁹⁸ unhe hurran⁹⁹ nuzu
 gauza bat hanbat¹⁰⁰ eskatzez;
 zuk¹⁰¹ ere, berhain,¹⁰² ogen duzu,
 nahi-eta¹⁰³ hanbat luzatzez.
 Noiz zar(a) ohartzen hasiren
 zer naizen eta zer ziren?

⁹³ *errekinatzen*: 'errekinoa hartzen, errekerua hartzen, erre-sunda hartzen', eta hortik 'gaizkiagotzen'. Azkuek eronkarieraren markarekin bildu zuen *errekiño* 'quema, gusto a quemado que tiene la leche', eta adibidea ematean hau bildu: «Ezne kau errekiñatruk da. (R-bid)». Bestalde, *errakino* sarreraren, zuberera ere seinalatu zuen: «*Errakino* (BN-ald), *errakiño* (Sc), *errakño* (R-bid), olor o gusto a quemado». Dirudienez Oihenarten adiera hau esanahi nagusi horretatik hedatua da (eta ez dugu beste lekukotasunik ezagutzen).

⁹⁴ *berhala*: 'gisa berean'. Oihenartean, lau aldiz aurkitu dugu *berhala*; horietako bitan, *nola* dakar ondoren eta moduzko gisa ulertu dute Lafonek (1955) eta Altuna & Mujikak (2003), eta hala sailkatu dute *OEHN*. Beste biak denborazko gisa ulertu dituzte hala Lafonek nola Altunak eta Mujikak (horietako bat denborazkoen adibide gisa jaso du *OEHN*). Gure ustez, beste bi horiek ere moduzkoak dira, eta biak ulertu behar dira ondoren datorren *bezalarekin* korrelazioan: «jai(o) eta, berhala / hil ailiz, inhar bezala» (O *Po.Ot* VI, 4, 3-4) eta «Hori erranik hauk, doazala / hetarik biga berhala / baratzez baratze, xori / ihiztariak bezala» (O *Po.Co* IV, 3, 1-4). Denborazkoetan, ordea, *bertan* eta *bertarik* erabili ditu Oihenartek.

⁹⁵ *zutan*: 'zugan'. Oihenartek, *zu* izenordaina inesiboan jokatzeko, beti (sei aldiz) erabili du *zutan*; baina *zugana* (lau aldiz), *zukanik* (behin) eta *zukanat* (behin). Antzera, *ni* izenordainarekin, *nitan* (bederatz aldiz), *nigana* (hiru aldiz) eta *niganat* (bi aldiz). Baina, *gu* izenordainarekin, *gu baitan* (behin). Erabilera hau, funtsean, bat dator Creissels & Mounolek (2011: 175-176) Etxepareren eta Maizterren testuetan oinarriturik deskribaturikoarekin.

⁹⁶ *luzakeria*: hitz arrunta dirudien arren, hau da kronologikoki lehenengo agerpena.

⁹⁷ *Bikun da ... egina*: «Atsegina bikun da, denean laster egina» (O *Pr* 60) atsoitza berridazten du, eta horregatik «—dioit(e)—» tartekia.

⁹⁸ *gertuz*: 'zinez, egiaz' adierazten duen erabilera adberbial hau Etxepare, Etxart eta Voltoireren lanean ere aurkitu du *OEHN*, Oihenartean baino lehen; Oihenartek berak beste behin erabili du.

⁹⁹ *unhe hurran*: 'unhartzeko zorian, gogaitzeko zorian, nekatzeko zorian'. Kolokazio hau berau (*unhe hurran*) dago Oihenarten O *Po.Co* IV, 5, 2 bertso-lerroan ere. Baina ikus baita O *Po.Co* IV, 11, 2 bertso-lerroko *hil hurrenean* 'hiltzeko zorian' ere (hots, *hurran/hurrenean*).

¹⁰⁰ *hanbat*: kuantifikatzailea *eskatzez* aditzari dagokio. Eta bertso-lerro bi beheago, *luzatzez* aditzari.

¹⁰¹ *zuk*: jatorrizkoan <Cuc>, bistan denez erratuta, <Çuc> behar bailuke.

¹⁰² *berhain*: 'halere, dena den', frantsesezko *cependant*. *OEHN*ko lehenengo adibidea Oihenarten beste poema batekoa da (O *Po.Ot* XVII, 125), eta gainerakoak pastoraletakoak eta bat Etxahunena.

¹⁰³ *nabi-eta*: 'nahita' adberbialaren adierarekin, *-eta* atzizki bihurtzeko bidean da oraindik. Ikus baita *abia-eta* (O *Pr* 462), *hunki-eta* (O *Po.Ot* III, 5, 3), *egon-eta* (O *Po.Co* IV, 1, 3) eta *ekus-eta* (O *Po.Co* V, 8, 1), antzeko erabileran.

Suhaurorren eder isates Sineste hartu dusuna, Edo laufengu sitalbates Erexequi ehorc drausuna, Guesurti (ezitel' engana) Dela da genten errana.	Zuhaurorren ¹⁰⁴ eder izatez sineste hartu duzuna, edo lausengu zital batez eretxequi ehork ¹⁰⁵ drauzuna, ¹⁰⁶ gezurti (etzitel(a) engana) dela da jenten errana.
Ban' ederres gainti, edo peitu Saren, cer nahi, suganic Iduri sait berz' errekeitu Merexi nuqueiela nic; Suhaurc deitatus hontara Iinic, es neure hautara.	Ban(a) ¹⁰⁷ ederrez gainti edo peitu zaren, ¹⁰⁸ cernahi, ¹⁰⁹ zuganic iduri zait bertz(e) ¹¹⁰ errekeitu merexi nukeiela nik, zuhaurc deitatus hontara jinik, ez neure hautara.
Hatsean potac merke ditut <3> Ondoan naracarsuno,	Hatsean ¹¹¹ potac merke ¹¹² ditut, ondoan narakarzuno, ¹¹³

¹⁰⁴ *Zuhaurorren*: *OEH*ren corpusean, Etxepareren adibide batean baino ez da agertzen *zuhaurori* izenordain indartua.

¹⁰⁵ *ehorc*: 'inork'. Oihenarten testuetan ez da forma ezohikoa (hemen eta beste bost lekutan aurkitu dugu), baina ugariago darabil *nehor* (guztira 20 aldiz), eta behin *nibor*.

¹⁰⁶ *drauzuna*: 'dizuna'. Apokopearekin *drauku* (O *Po.Ot* 231) eta *draukat* (O *Po.Ot* X, 12, 1) ere erabili ditu Oihenartek, baina baita apokope gabeko *derauzudanean* (O *Po.Ot* IV, 8, 6), *deraukat* (O *Po.Ot* VII, 2, 1), *derautazue* (O *Po.Ot* XVII, 23), *derauka* (O *Po.Ot* XX, 4, 4) eta *ezterautazu* (O *Po.Co* V, 7, 3) ere, eta are *darote* 'didate' (O *Po.Ot* VI, 6, 2).

¹⁰⁷ *Bana*: 'baina'. Hau da Oihenarten forma ohikoena, baina baditu *baina* bat (O *Po.Ot* VII, 7, 3) eta *bainan* bat (O *Po.Ot* XVII, 113) ere (hau zalantzazkoa, errata-zuzenketa batean baitago); ez, ordea, *bena*.

¹⁰⁸ *ederrez gainti edo peitu zaren*: 'edertasunez gainezka edo faltan zarelarik ere'. *OEH*ren corpusaren arabera, lehenego agerpena litzateke *gaindi izan* esamoldearentzat; gainera, ez da ohikoa *peitu izan* instrumentalarekin (hemen, agian, *gainti*-ren eraginez).

¹⁰⁹ *cernahi*: 'zernahi gisaz'. *OEH*ren corpusean ez dugu aurkitu honen pareko erabilerarik (esan nahi baita *zernahi*, besterik gabe, *zernahi gisaz*, *zernahi den ere*, *zernahi baita gisaz* edo halakoren baten ordain gisa).

¹¹⁰ *bertz(e)*: 'beste'. Hemen txistukaria afrikatua da, zalantzarik gabe, hori baitagokio Oihenarten jatorrizkoan datorren <berz> grafiari; kontuan izan, dena den, Oihenartek gehienetan horrela idatzi duen arren, tarteka <berse> (hots, gaurko <z> frikaria) ere idatzi duela.

¹¹¹ *Hatsean*: 'hastean, hasieran'. Oihenartek beste behin ere erabili du *hatse* aldaera (O *Po.Co* V, 4, 1).

¹¹² *merke*: Hegoaldean badira beste lekukotasun batzuk, baina Iparraldeko idazleen artean lehenengo da, *OEH*ren corpusaren arabera (Pouvreauren hiztegian ere badago).

¹¹³ *narakarzuno*: 'narakarzun artean'. Oihenartek *-no*, *-ano* eta *-eno* atzizkiak (ez *-eino*) darabil-tza iraupenaren tarte osoa adierazten duen menderagailu gisa. Poema honetan, ikus bi lerro beherago *eske nauzuno* 'eske nauzun artean, eske nauzunean', eta hurrengo ahapaldian *dautano* 'dagotano, dago-kidan artean, niri (eske) dagoen artean' (O *Po.Co* I, 9, 6). Ikus halaber *debilano* (O *Pr* 13), *dabileno* (O *Pr* 128), *dagoeno* (O *Pr* 128), *deno* (O *Pr* 169 eta O *Pr* 435), *zeno* (O *Pr* 421), *derausano* (O *Pr* 433 eta O *Pr* 662), *dateeno* (O *Pr* 677), *naitteeno* (O *Po.Ot* XVI, 5, 2), *derakustano* O *Po.Ot* XVII, 128), *nenbilano* (O *Po.Ot* XVIII, 71), *zezano* (O *Po.Ot* XX, 12, 1), *natzano* (O *Po.Co* II, 1, 2) eta *dazano* (O *Po.Co* II, 1, 4).

Guero sail edireiten situt Eske gehiago nausuno, Eta iarzen saust erranes Estesaquesul' eman, es.	gero, zail edireiten zitut, eske gehiago nauzuno; ¹¹⁴ eta jartzen zauzt ¹¹⁵ erranez ezetzakezul(a) eman, ez.
Enganatuco bide sira Gauguer', orano besala, Badus' ufte sure beguira Egonen ahal nisala Hautuagoric su bano, Deiës ondotic dautano.	Enganatuco bide zira, ¹¹⁶ gaurger(o), orano bezala, baduz(u) uste zure begira egonen ahal nizala, hautuagorik zu bano deiez ondotic dautano. ¹¹⁷
Orai iagoiti minsazecoc Minsa gaitesen garbiqui, Suc nigati deus eguitecos, Eguin esasu gaisiqui; Espadusu eguin gogoric, Nic er' es lusazecoric.	Orai, jagoiti, minzatzecoc, minza gaitezen garbiki. Zuk nigati deus eguitecoz, egin ezazu gaiziki; ¹¹⁸ ezpaduzu egin gogoric, nik ¹¹⁹ er(e) ez luzatzecoric.

Parafrasia:

Denbora batez, uste nuen irabazi zintudala; geroztik, ikusten dut zerbaitek gibelarazi zaituela nigandik, eta etorriko bide zarea maiz goititzeko puntura.

Ez dakit hori etortzen (gertatzen) den ala gure bekaiztien kutsutik (haien erruz), ala zuhaurk egiten dituzun plantak zure kabuz, edo bekaiztiak engainatzeko, edo ni probatzeko (gatzelaniaz, 'para ponerme a prueba').

Zurea naiz, nitaz ez izan dudarik; aldiz, bekaiztien esanak mespretxa itzazu, ezen herrioihu (*clamor populi*) da maitasun egiazkoaren lehen fruitua dela ospe txarra ukaitea.

Sendagilea berandutzeak gaizkiagotzen du gaixoa; gisa berean, ni zurekin batzeak izan du sobera luzakeria. Bikoitza da, diotenez, atsegina, berehala egiten denean.

Ni, zinez, gauza bat hainbeste eskatuz gogaitzeko zorian nauzu; zuk ere, dena den, hobena duzu, nahita luzatuz horrenbeste (nahita berandutzen zarelako horrenbeste). Noiz hasiko zara ohartzen zer naizen eta zer zaren?

¹¹⁴ *eske gehiago nauzuno*: 'gehiago eske nauzunean, gero ere eske nauzun artean, berriz ere eske nauzunean'. Patxi Altunak eta Jose Antonio Mujikak beste era batean ulertu dute: 'zenbat eta nik gehiago eska' (Altuna & Mujika 2003: 483).

¹¹⁵ *zauzt*: 'zatzaizkit'. Oihenartek *zitzautzat* (O *Po.Ot* I, 5, 1), *zitzauzat* (O *Po.Co* V, 8, 4) eta *zazkit* (zehazki *etzazkidala*) (O *Po.Ot* VIII, 6, 2) formak ere erabili ditu 'zatzaizkit' aditz laguntzailearen ordain gisa.

¹¹⁶ *Enganatuco bide zira*: 'engainatuco zara nonbait, engainatuco zara seguruenik'. *OEHn*, *bideren* erabilera honi dagokion sarreran, ez dugu aurkitu Oihenarten adibiderik, baina baditu honez gain beste bi behintzat: *baka bide baileza* (O *Po.Ot* X, 15, 4) eta *orok bide bezala* (O *Po.Ot* XXII, 7, 3).

¹¹⁷ *deiez dautano*: 'deiez dagotano, deiez dagokidan artean, niri deiez dagoen artean'. Atzizki-menderagailuari buruz, ikus gorago *narakarzuño*.

¹¹⁸ *gaiziki*: 'berekala'. Hapax bat da, ez baita hitz honen beste agerpenik ezagutzen (Pouvreuren hiztegian ez bada, hain zuzen *promptement* itzulpenarekin).

¹¹⁹ *nik*: Francisque Michelen 1847ko edizioan <Nic> argitaratu zuten, apostrofoarekin, eta Altuna eta Mujikaren edizioan zehaztu zuten apostrofo hori «zereginik gabe» ageri dela (Altuna & Mujika 2003: 483). Michelek erabili zuen alean, orain Baionako Udal Bibliotekan dagoen alean hain zuzen, orbantxo bat dago leku horretan, baina ez, inola ere, apostroforik; eta Grenobleko alean, ez apostroforik ez orbanik.

Jendearen errana da gezurrezkoa dela (ez zaitez engaina!) zu hain eder zarelako ustea, dela zuk zeuk hartua, dela lausengu zitatez beste norbaitek zuri eratzikia.

Baina zu edertasunez gainezka edo edertasunez eskas izanik ere, zernahi gisaz, iruditzen zait bestelako arreta mereziko nukeela zuregandik, zeuk deiturik iritsi bainaz egoera honetara, ez neure hautuz.

Hasieran musuak merke ditut, zure ondoan narakarzun artean; gero, zail aurkitzen zaitut, berriz ere eske nauzunean; eta hor jartzen zatzaizkit esanez ezin duzula eman, ez.

Engainatuko zara nonbait, uste baduzu hemendik aurrera, orain arte bezala, beharbada zure begira egongo naizela, zu baino hobeak ditudanean ondotik deiez.

Orain, hemendik aurrera, mintzatzekotan, mintza gaitezen garbiki. Zuk nigatik ezer egitekotan, egin ezazu berehala; ez baduzu egiteko gogorik, nik ere ez luzatzekorik.

6.2. Xikitoak eta jorraleen koblak

Itxura guztien arabera, orain arte Zuberoako xikitoei buruz genekiena osatzen datoz Oihenarten bi koplaren artean, hain zuzen O *Po.Co* VIII(I) eta O *Po.Co* VIII(II), jorraleen koblak horiek zalantzarik gabe xikitoen tradizioarekin erlazioan behar baititugu, ezaugarri bereizgarriak ere badituzten arren.

6.2.1. Xikitoen bibliografia eta historiografia

Egia esan, gutxi dakigu xikitoei buruz. Lehenengo berriak Ligi-Athereiko Leopold Irigarairi zor dizkiogu. Parisen Frantziako Biblioteka Nazionalan gorde da hark Georges Hérellerentzat 1905ean idatzirik eskuzkribua, *Albadak, Chiquitoak, Erran zaharrak* izenburuarekin.¹²⁰ Hemeretzi koplak daude, Irigaraik berak eginitako frantsesezko itzulpenarekin, eta ohar hau:

Les chiquitoak, qui ne sont pas sans quelque analogie avec les *stornelli* italiens, sont des distiques que les pères basques se crient l'un à l'autre dans la montagne pour amuser leur ennui. Ils se crient des couplets d'une *borde* (cayolar) à l'autre. La *borde* ou *cayolar* est une cabane où les pères couchent, cinq ou six ensemble, sur la planche. Le seul mobilier de cette cabane est l'âtre, un chaudron, les ustensiles nécessaires pour traire et cuire le lait et faire le fromage, cuire le riz. Naturellement ces distiques peuvent s'improviser à volonté, et par conséquent ils sont innombrables. Ceux qui ont été recueillis ici ne sont en quelque sorte que des échantillons.

A la différence des *stornelli*, qui sont souvent gracieux et poétiques, les *chiquitoak* sont presque toujours grossiers et souvent obscènes. (Irigarai 1905)

Hortaz, Leopold Irigarairi arabera, artzainek oihuka jaurtitzen zituzten xikitoak (ez du melodiariak aipatzen), asperdura astintzeko. Distiko gisa aipatu ditu, hiru lerrotan kopiatu dituen arren, Iparraldeko ohituraren arabera; esan nahi baita egitura metrikoa nolabait berdintzen duela eskuzkribu berean lau lerrotan kopiatu dituen albadekin, baina aldi berean bereizi duela, errima bakoitzari lerrokada bat emanez (lau lerroko koplaren hirugarren lerroak ez daukalako errimarik). Azpimarragarria irudi-

¹²⁰ BNFko Celtique et Basque bildumako 202 dokumentua da. Hemen ikus daiteke: <https://gallica.bnf.fr/ark:/12148/btv1b100378001>. 1963an *Igela* aldizkarian argitaratu zituen Txomin Peillenek, eta 1973an Patri Urkizuk *ASJU* aldizkarian berrargitaratu zituen *Igela* aldizkarian 1962an eta 1963an argitaraturiko koblak. Guk eskuzkribua erabili dugu (Irigarai 1905).

tzen zait bat-batekotasunaren aipua ere: koplak bat-batean sor daitezke, baina koplak berriak sortzea aukera bat baino ez da, holaxe aitortzen ez badu ere badagoelako non-bait errepertorio bat ere, koplariak buruz ikasi ohi dutena. Badirudi Jabier Kaltzakortak erronda-kantuak eta esker-bertsoak deskribatzean eta aztertzean seinlatu zuen bezala, errepertorio tradizionala dela nagusi, bat-batekotasunari leku gehiago (Kaltzakorta 2003: 115) edo gutxiago (Kaltzakorta 2003: 118) utzita. Azkenik, edukiaren aruntkeria eta lizunkeria aipatzen ditu Irigaraiak.

Guk dakigula, hurrengo ekarpena 1925ekoa da, Georges Hérellerena, baina gogorazi behar dugu Hérelleren informatzaile nagusia Leopold Irigarai bera zela:

Les *chikitoak* [*Oin-oharra*: Ce mot vient de l'espagnol *chico* ou *chiquito*, de sorte qu'il paraît impliquer l'idée d' "enfantillage". Mais, en basque, *chico* a pris un sens méprisant, et on l'applique à tous les Espagnols, sans considération d'âge ni de taille. Il se pourrait donc que le mot *chikitoak* impliquât aussi dans sa signification une nuance de mépris] sont des strophes formées de trois vers ayant même rime. Ces strophes traditionnelles ont presque toujours un sens grossier et outrageux [*Oin-oharra*: Il y en a un petit recueil à la Bibliothèque nationale, Mss. celtiques et basques, n° 202]; mais ce sont des outrages pour rire, dont s'amuse également l'insulteur et l'insulté. Apostrophes et ripostes ne sont que des propos imaginaires, dont ne peuvent s'offenser ceux qui les échangent.

On sait que les gens du peuple prennent plaisir à entendre débiter des chapelets d'invectives, et qu'ils apprécient comme une sorte d'art ce qu'elles peuvent avoir imagé, d'ingénieux et de mordant. C'est un plaisir que connaissaient déjà les anciens, et les *chikitoak*, injures plaisantes alternativement échangées par jeu, font penser à cette "licence fescennine" dont Horace a dit: *Versibus alternis opprobra rustica fudit* (Livre II, Épître 1, vers 146).

Il est rare que les *chikitoak* soient débités dans le village même. C'est dans la montagne que les jeunes bergers se les crient d'un *cayolar* [*Oin-oharra*: Du latin *cubilare*. On appelle ainsi les cabanes des bergers qui, en été, gardent les troupeaux dans la montagne] à l'autre, pour tromper l'ennui des longues journées passées là-haut avec les troupeaux de vaches et de brebis. La façon dont ils les récitent n'est pas à proprement parler un chant; mais ce n'est pas non plus une vocifération quelconque. Les intonations et les modulations en sont traditionnelles comme les paroles elles-mêmes. (Hérelle 1925: 15-16)

Hérelleren deskripzio honetan, hiru gauza interesatu zaizkigu bereziki: batetik, badirudi Irigaraien oharrak baino leku gutxiago uzten diola bat-batekotasunari, hala hitzen nola intonazio-modulazioaren tradizionaltasuna azpimarratzen baititu; bestetik, interesgarria da kantuaren eta oihuka egitearen arteko eremuan kokatzea intonazio-modulazio hori, hain zuzen erreztatzea-edo iradokiz; hirugarrenik, zirtoen txandakaztea nabarmetzen du, txandaka elkar laidoztatzean laidoa berdinduko balitz bezala.

Bost urte geroago, 1930ean, Jean Jauregiberri sendagileak *Gure Herria* aldizkarian idatzi zuen xikitoei buruz. Funtsean ez du informazio berririk eskaintzen Irigaraien eta Hérelleren oharrekin alderatuta, eta litekeena da Jauregiberrik Hérellek 1925ean argitaraturikoa ezagutzea (nago euskarazko testu honetan ez ote dagoen frantsesezko haren oihartzuna), baina laburpen egokia da, nolana ere, xikitoei buruz:

— Zer da hori, chikitoka?

— Jauna, hori düzü Zibero zokho huntako tchostaka zahar bat, güdüka bat elhez eta oihüz. Mendi bichkar batetarik beste mendi bichkar batetan, artzain batek beste artzain bat ikhusi bezain sari, igortzen diozü chikito bat, eta bestiak chikito batez

ihardesten. Chikito bakhotchak badizü lau breset ahal bezain zorrozki huntürrik. Eta ürhentzeko bethi ber hitza: *chikito!* Zer-nahi batak bestiari erraiten ahal diozü solas hortan, elherik tzarrenak. Batak ez bestiak ez dizü khechatzeko züzenik; bena bai ber chedian ihardestekua. Hola da chikitokako legia! (Jauregiberri 1930: 269)

Hitz horiekin batera hiru koplak argitaratu zituenez, badirudi Jean Jauregiberri (1880-1952) zuzenean ezagutu bide zuela xikitokako jarduna, edo behintzat informatzaile zuzenak bide zituela (Argentinan jaio arren, familia Zuberoakoa zen eta Alozen ezkondu eta hil zen). Jauregiberri argitaraturiko hiru kopletatik bat, gainera, Irigaraik bildurikoetako baten aldaera da¹²¹ eta horrek erakusten du 25 urteko aldea-ekin koplak bera bildu bide zutela biek, aldaketa oso txikiekin.

1962ko *Igela* aldizkariaren 2. zenbakian, Txomin Peillenen *D.P.* inzialekin sinaturik, bost xikito argitaratu ziren (horietako bat Irigaraik bildurikoetako baten aldaera), ohar honekin:

Zubero-ko artzainen xikito batzu bildu ditugu. Xikitoak pertso berdeak dira artzainek egiñak. Gure herrian *olha* izena dauka beste errietan sel edo korta izenekin ezagutua dena; eta duela bost urte oraino artzainik falta ez zenean, *olha* batetik bestera, ibar batetik bestera artzainek elgarri, holako kobla horietatik, botatzen zuten. Eunka dira xikitoak baina folklore bildumek bazterten dituzte, nahiz horiek ere populuaren frutuak izan. (Peillen 1962)

Ohar horretan aipagarria iruditzen zaigu xikitoka aritzea 1962an iraganeko praktika gisa aipatzea.

Gero, goragoko ohar batean esan dugun moduan, 1963ko *Igelan* (6. zenbakian), Leopold Irigarairen dokumentua argitaratu zen. 1973an, Patri Urkizuk *ASJU* aldizkarian berrargitaratu zituen *Igelan* 1962an eta 1963an argitaraturiko 24 koplak.

Begirada berri batekin, Sandra Ott antropologoak 1976-1979 tartean egin zuen landa-lana Zuberoako Santa Grazi herrian, 1981ean *The circle of mountains: A Basque shepherding community* argitaratzeko. Haren lekukotzaren arabera, gizonezkoek errexitatu zituzten xikitoak bere aurrean (ondo ikasiak zituzten, hortaz), baina ez zituen liburuan horien testuak eman (*Igelan* argitaraturikoaren erreferentzia eman zuen). Antropologiaren ikuspegitik, gainerakoek aipaturikoez gain (artzainek mendian olha batetik bestera oihukatzea, koplak batzuk ikasitakoak eta beste batzuk bat-batean inprobisatuak izatea, lau bertso-lerroko koplak lizunak izatea, emazteek inoiz entzun gabek izatea), beste inon irakurri ez dugun zerbait ere aipatzen du: 1940ra arte behintzat, auzoen arteko liskarrak eragozteko erabiltzen zirela xikitoak, lehia edo borroka erritual gisa; baina aitortzen du, teoriar horrela izan arren, urte horietan berak ezagutu zituen artzainek ez zutela gogoratzen inoiz halakorik bizi izan zutenik, haientzat libertimendu hutsa baitziren xikitoak. Sandra Otten ekarpena ez da asko aipatu eta uste dut merezi duela pasartea osorik biltzea hemen:

Traditionally, and at least until the 1940s, a formal, institutionalized means of preventing conflict between the members of neighbouring *olhak* existed in Sainte-

¹²¹ Hona hemen Irigarairen bertsioa, Irigaraik hiru bertso-lerrotan transkribatua: «Guerezi beltx jan diat / Khakeia badiat / Ichil ichila egoiten ezipahiz ahoula eguinen deiat». Eta hona Jauregiberrirena, Jauregiberri lau bertso-lerrotan transkribatua: «Gerezi beltx jan diat / Kakeria badiat: / Ichilik egoiten ezipahiz, / ahula egiten deiat».

Engrâce and other communities in Haute-Soule: *xikito*, derived from the verb *xikitatu*, meaning 'to castrate'. *Xikito* was a form of ritual duelling conducted exclusively by men in the mountains; it consisted of obscene and sometimes improvised four-line verses, which always ended with the exclamation *xikito!* A call to make *xikito* was issued when shepherds from neighbouring *olhak* judged that two of their comrades were likely to fight. The adversaries were required to stand at a considerable distance from each other and to take turns shouting rhymed insults 'until their anger was spent'. One classic insult was to accuse the adversary of committing bestiality with an old sow. Opponents competed to recite or to compose increasingly obscene and insulting rhymes as the *xikito* progressed.

Xikito which aimed to prevent conflict was generally initiated when a man accused a neighbour shepherd of trespassing on the pasturage of his *olha*. I know of no case in which *xikito* was followed by a quarrel or a fight. Although this form of ritual duelling was an effective method of social control, it was most commonly initiated when shepherds merely wanted to amuse themselves; for *xikitoak* were, and still are among the men, thought to be extremely funny. Few women have ever heard *xikitoak*—since the men never played their game in the valley—and some were shocked by the obscenity of the verses when their husbands recited them in our presence [*Oin oharra*: I was told that *xikito* could, in principle, be played by the members of the same *olha* either for amusement or to prevent a fight; but no shepherd could recall having played the game with his partners for the latter reason. For examples of *xikitoak*, see Irigaray (1963: 5-8) and Peillen (1962: 27). Irigaray provides a French translation of the Basque verses]. (Ott 1981: 132)

Hamar urte geroago, 1991n, Patri Urkizuk *Lapurdi, Baxanabarre eta Zuberoako bertso eta kantak* bilduma handia argitaratu zuen eta hor, *Xikitoak* atalean (Urkizu 1991: 289-309), 37 koplak argitaratu zituen. Ekarpen handia da, horietatik hamaika (bildumako 191, 194, 195, 206, 207, 209, 211, 219, 221, 224, 225 koplak) ez baitziren lehenago ezagutzen (edo guk behintzat ez dugu horien aztarnarik ezagutzen), baina Urkizuk ez zuen hamaika horien etorkia zehaztu.¹²²

2009an, Allande Etxartek *Txikito!!!*: izeneko liburuxoa argitaratu zuen. Bertran Patri Urkizuk 1991n argitaraturiko *xikito*-koplak guztiak argitaratu zituen berriz, baina alfabetikoki antolaturik, eta frantsesezko itzulpenekin batera, koplak guztien euskarazko bi bertso: bat gaurko zubererazko grafia normalizatuan, eta bestea gaur ahoskatzen den moduan.

2012an, Philippe Etxegehien lan antropologiko-etnografikoan, beste inon aurkitu ez dugun *xikitokaria* izena dakar (Etxegehien 2012: 151) *xikitoka* ari zirenak («les auteurs de *xikito*») aipatzeko.

2015ean, Jabier Kaltzakortak (2015: 5-9) seinalatu ditu *xikito*etako eta *tzintzarrotsetako* koplak batzuen arteko antzekotasunak, eta esango nuke bide polita zabaldu duela azterketa sakonagoetarako. Horiekin batera aztertu beharko lirerateke, nire ustez, Zuberoako astolasterretako testuak eta pastoral zaharretako sataneriaren pasarteak ere.

¹²² Urkizuk dio (1991: 860) *Igelakoak* eta bere 1973ko artikulukoak direla (Ronald Gallopien artikulua bat ere aipatzen du koplak multzo honen iturri gisa, baina horiek albadak dira, ez *xikitoak*), baina bildumako koplak hauek ez daude iturri horietan. Pentsatzen dugu 855. orrialdean eman duen ohar orokorra aplikatu behar dela kasu honetan: «Bada ere baten bat bilduma egiten nuen unean nondik hartua genuen hartzea ahazturik, etorkirik gabe gelditua».

2017ko elkarrizketa batean Txomin Peillenek Joxean Agirre kazetariari esandakoa (Agirre 2017: 99) gehituko nuke hurren, interesgarria baita xikitoen melodiari buruz dioena, gorago iruzkindu dugun Hérelleren oharrarekin («La façon dont ils les récitent n'est pas à proprement parler un chant; mais ce n'est pas non plus une vocifération quelconque») alderatzeko:

Anaia eta biok aitarekin mendian ginela artzain batekin egin genuen topo eta biak hasi ziren elkarri koplak kantatzen edo errezitatzen, melodia oso sinplea baitute, pastoraletako errezitatueta bezala.

Bide horretatik, hain zuzen, oso interesgarria da Jennifer Bonn ikus-entzunezkoetako ikasketetako adituaren lana. Bonnen 2020ko doktore-tesiaren parte bat xikitoi buruzkoa da eta film bat grabatu zuen horren inguruan, tesi-lanaren barruan.¹²³ Film hori Larraineko Phista olhan grabatu zen 2018an, eta bertan Fabrice Jaragoihen agertzen da protagonista gisa, Christophe Jaragoihenekin xikitoka, olhatik olhara (Christopheren ahotsa urrutian entzuten da, baina ez da bera ikusten). Elkarri botatzen dizkioten kopleetako bi *Igela* aldizkarian 1962-1963an argitaraturikoak dira, baina gehienak ez dira ezagunak. Balirudike hartarako asmatuak direla, eta, ohiko gaiak eta ohiko esaldiak agertzen diren arren («abilua kaka egitera», «horaren üzkian sar adi»...), orain arte aipatu ditugun koplak guztietan betetzen den egitura metriko-tik (neurria eta errima) aldentzen dira. Guretzat alderdi interesgarria da kantatzeko modua: pastoraletako satanek gaur errezitatzen duten era gogorazten digu. Jennifer Bonnek berak honela deskribatzen du:

Le *xikito* est une forme de poésie orale, qui se trouve sur le seuil entre parler et chanter. Il est possible que à certains endroits il était vraiment chanté sur une mélodie, mais il semble plus courant qu'il soit mi-chanté, mi-dit, c'est-à-dire, qu'il soit énoncé avec une certaine formalité d'intonation qui pouvait inclure des tons spécifiques, des mouvements vers du plus aigu ou du plus grave selon les différentes parties de la strophe, ce qui permettait toutefois un ensemble de variantes. Le fait de devoir projeter la voix à des grandes distances activait des techniques qui sont proches des techniques vocales du chant, et le *xikito* est donc un chant tel que le définissaient les Grecs, qui parlaient de chant pour la voix théâtrale et qui utilisaient des annotations indiquant la force, le ton (aigu ou grave) et le rythme de la vocalisation (Ingold 2007). La différence nette qui sépare aujourd'hui le chanter du parler n'était pas aussi claire à cette époque, et puisque le *xikito* intègre des qualités et des techniques des autres chants de cette étude, je l'inclus dans la catégorie du chant, comme on pourrait y inclure de nombreuses formes de poésie orale. (Bonn 2020: 185-186)

Bonnek dioenean agian beste inguru batzuetan melodia batekin kantatu bide zela, seguruenik berak bi urte lehenago eginiko grabazio bat dauka gogoan. Tesirako dokumentazio-lana egiten ari zela, Txomin Peillenekin eta Jean Mixel Bedaxagarrekin elkarrizketatu zen, besteak beste. Bedaxagarrekin izandako elkarrizketaren grabazioa 2016koa da,¹²⁴ zinez interesgarria. Bertan, Bedaxagarrek *Igela* aldizkarian 1962-1963an argitaraturiko lau koplak gogoratzen ditu (hiru ia-ia hitz berberekin, eta bat apur bat aldatua) eta pastoraletako koplak nagusien doinuarekin kantatzen ditu (esan

¹²³ Helbide honetan ikus daiteke: <http://cargocollective.com/jenniferbonn/FILM>.

¹²⁴ Helbide honetan ikus daiteke: <https://vimeo.com/169072917>.

nahi baita ez Lehen Pheredikariaren doinua, ez eta satanena ere). Gure ustez, horrek erakusten du hala Jaragoiheren nola Bedaxagar xikitoei buruz irakurritakoa eta ikasitakoa interpretatzen ari direla, nor bere erara, eta ez nuke jakingo zehazten modu bietako zein den tradizionala, edo biak diren aukerako aldaerak.

Azken ekarpen interesgarria 2020an argitaratu zen *Zuzeu* albistarian, eta orain-suago, 2022an, *Bertsozale* aldizkarian berrargitaratu da. Joseba Aurkenerenak Allande Etxarten 2009ko liburuko koplak berrargitaratu ditu, kasu honetan euskara batuzko bertasio moldatuarekin batera.

6.2.2. *Jorraleen koblak*

Xikitoei buruz orain arte idatzi dena aztertu ondoren, hemen argitaratuko ditugun *Jorrallen koblak* irakurrita, ezinbestean galdetu behar da ea hamar koplak hauek Oihenartek asmatu eta idatziak diren, ala Oihenartek bilduriko koplak tradizionalak diren. Herri-literaturaz, aho tradizioko literaturaz, bat-batekotasunaz eta ahozkotatuz nik baino gehiago dakitenek aztertu beharko dute arazoa, baina, kontuan izanik egitura metrikoari buruz esango duguna eta hizkuntzaren ezaugarriak (zeinak, argibide-oharretan ikusiko den moduan, Oihenarten hizkuntza-erabileraren bidez azaltzen baitira), oraingoz lehenengo hipotesia izan daiteke Oihenartek ondo ezagutzen zuela guk soilik modu partzialean ezagutu dugun praktika poetiko popular bat, eta berak molde horretan sortu zituela hamar koplak hauek.

Praktika poetiko horren izena bera ere zalantzan jarri behar dugu orain, jakina. Orain arte, *txikitoak* edo *xikitoak* deitu zaie halako koplei, eta *xikitoka* aritzea esan zaio jardunari, koplak guztiak *xikito!* oihuarekin amaitzen zirelakoan. Baina arazoa da pentsatzen genuela xikitoak soilik gizonetzkoen artean erabiltzen zirela (ikus Ott 1981: 132, Peillen 2002: 458 edo Aurkenerena 2022: 55, adibidez), eta horrela zen seguruenik xx. mendearen hasieran, baina, Oihenarten lekukotzari kasu egiten badiogu, orain badakigu andrazkoen eta gizonetzkoen artean ere egiten zirela zirtokoplaz osaturiko eztabaidak, eta hain zuzen gizonetzkoari jaurtiriko koplak amaitzen zirela *xikito!* oihuarekin, baina andrazkoei jaurtirikoak *Perraka!* oihuarekin amaitzen zirela. Bide horretatik, *xikito-perrakak* liriateke koplak, eta *xikito-perrakaka* aritzea litzateke jarduna.

Oihenartek, ordea, beste izen bat erabili du bi sortak izendatzeko: *jorraleen koblak*. Eta, gure ustez, litekeena da izen hori izatea, hain zuzen, praktika poetiko hau izendatzeko xvii. mendean erabiltzen zen izen generikoa. Izan ere, Alberto del Campok Alpujarrako uzta-garaiko trovoak kokatzeko erakutsirikoak berdin-berdin balio du, funtsean, *jorraleen koblak* ere nekazarien lanaren eta libertimenduaren testuinguruan kokatzeko:

Las cosechas han constituido desde antiguo un momento excepcional en las culturas campesinas y han propiciado costumbres festivas, como las luchas de poesías improvisadas de tono y temática obscena, en que se levantaba efímeramente el precepto del decoro. El rastreo histórico y comparativo desde los versos fesceninos de la Antigüedad, pasando por las pullas de los *trovadores de repente* en el Siglo de Oro y otros géneros satíricos, permite vincular el trovo priápico de la Alpujarra en contextos de siega, parva y vendimia, a una larga tradición popular en que las porfías de versos burlescos constituían un divertimento asociado al nexo de unión entre la fertilidad de la tierra y la sexualidad, así como al sentido regenerador de la risa catártica. La pervivencia en el trovo alpujarreño de este registro burlón y lúbrico en ciertas fiestas coin-

cidentes en fechas, espacios y actores con el tradicional contexto de licencias de las cosechas, sugiere la reutilización de estos duelos de ingenio en que se juega a recordar un tiempo en que se celebraba y acompañaba la revitalización cósmica a golpe de injuria verdulera. (Del Campo 2007: 229)

Nolanahi ere, ahozko tradizioaren bildumetan ohikoa den lan-kanten edo lugintza-lanetakoa kanten sailean (*chants de travail* edo *chansons de travail* frantsesez,¹²⁵ *canción de trabajo* edo zehazkiago *de las faenas del campo* gaztelaniaz¹²⁶) kokatuko literateke jorraleen koblak.

Jorratzaileen langintzari dagokionez, aipagarria da emakumeak gizonetakoekin batera aritzen zirela jorran, eta are Euskal Herriko leku askotan emakumeen langintza moduan aipatzen dela, eta toki batzuetan emakume jorratzaileen taldeak ibiltzen zirela sailez sail eta herririk herri jorraleen (Etniker Euskalerrria 2017: 377-384). Zehaztapen etnografiko hori esanguratsua da, Oihenarten koplak hauek, koplak sorta bietan, txandaka ari baitira mutil gaztea eta neskatua, eztabaida bortitza eta zakarrea.¹²⁷ Txandaka aritze hori ohikoa da ahozko tradizioko sorkuntzan, eta are izaera agonistikoa ahozkoan oinarrituriko pentsamenduaren eta adierazpenaren ezaugarrien artean zerrendatu zuen Walter J. Ongek:

Orality situates knowledge within a context of struggle. [...] [V]iolence in oral art forms is also connected with structure of orality itself. When all verbal communication must be direct word of mouth, involved in the give-and-take dynamics of sound, interpersonal relations are kept high — both attractions and, even more, antagonisms. [...] The agonistic dynamics of oral thought processes and expression have been central to the development of western culture, where they were institutionalized by the ‘art’ of rhetoric. (Ong 2002: 43-45)

Balirudike, bestalde, Oihenartek auzitegiaren erretorikaren moldeetara lotu zuela ahozko tradizioko praktika poetiko agonistikoa (seguruenik modu ironikoan), gure ustez prozedura judizialaren frantsesezko terminoen oihartzuna baitakar idazleak lehenengo koplak sortan bistaratu duen egiturak:

- (2) *Jaukizarrea* (fr. *L’attaque*, Oihenartek alboko zuriunean frantsesez zehaztua)
- (3) *Inhardespena* (fr. *Réponse*, Oihenartek frantsesez zehaztu ez badu ere)
- (4) *Berrizko hitza* (fr. *Réplique*, Oihenartek alboko zuriunean frantsesez zehaztua)
- (5) *Inhardespena* (fr. *Réponse*, Oihenartek frantsesez zehaztu ez badu ere)
- (6) *Heren hitza* (fr. *Triplique*, Oihenartek alboko zuriunean frantsesez zehaztua)
- (7) *Inhardespena* (fr. *Réponse*, Oihenartek frantsesez zehaztu ez badu ere)

Izan ere, gogoan izan behar dugu Oihenart lege-gizona zela ogibidez, eta, erretorika judizialen, auzi-jartzaileak defentsari ematen dion lehenengo erantzuna izaten

¹²⁵ Ikusi, adibidez, Gaskoiniako bilduma (Bladé 1882: 219-271).

¹²⁶ xx. mendearen hasierako bilduma batean (Gil 1931: 73), adibidez, honela sailkatzen dira Extremaduran bilduriko sail honetako kantak: «de arado, escarda, acarreo, siega, espigueo, pastoreo, pimentera, vendimia, aceitunas, de uso indistinto». Kanta bakarra dago *de escarda* ‘jorra-lanekoak’ atalean.

¹²⁷ Gaztelaniaz ere aurkitu ditugu *Coplas de escarda* edo *Cante de la escarda* ‘Jorra-laneko koplak edo kantu’ flamenkoak, non hain zuzen gizonetako batek eta andrazko batek txandaka kantatzen baitute, elkarri erantzunez. Andaluziako Arcos de la Fronteran bilduak dira eta hango udalak argitaratu zituen CDan (Arcos de la Fronterako Udala 2001); hemen ere entzun daitezke: <https://www.rtve.es/play/audios/figuras-del-flamenco/figuras-del-flamenco-coplas-escarda-16-05-18/4602916>.

da *réplique* (Oihenarten *berrizko hitza*), eta defentsaren bigarren ihardespenerari emaniko erantzuna izaten da *triplique* (Oihenarten *heren hitza*).

Ahozko praktika poetiko tradizionala eta poesia kultu idatzia sinkretizatzeke bidean ulertu behar da, gure ustez, egitura metrikoaren moldaketa ere. Oihenarten liburuki jorraleen koblen egitura metrikoa 9a / 9a / 9- / 9a da sorta bietan. Preseski errima-egitura hori da Oihenartek bere *Art poétique basque* saiakera teorikoan euskal eredu jator moduan aurkezten duena:

Il y a une forme de quatrain qui a esté, a mon opinion, propre et particuliere a nos basques, car ie ne trouve pas qu'elle ait esté pratiquée aux autres langues, [...] celle ou il a trois vers d'une mesme rime, a sçavoir le premier, le deuxiesme et le quatriesme, et le troisesme n'a point de rime. (Oihenarten *L'art poétique basque*, *apud* Lafitte 1967: 220)

Baina, Oihenartek eredu moduan aurkeztu duen Andre Emiliaren kantan, lehenengo laukoa osatzen duten bertso-lerroak zortzi silabakoak dira, Oihenarten arabera azken hitz oxitonoarekin («vers féminins de huit syllabes», *ibidem*), eta bigarren eta hirugarren laukoetako bertso-lerroak, aldiz, zazpi silabakoak, azken hitz paroxitonoarekin («vers glissants de sept syllabes», *ibidem*). Jorraleen kopletan, ostera, bertso-lerro guztiak dira bederatzi silabakoak,¹²⁸ amaiera oxitonoarekin, eta errima beti da gutxienez silaba eta erdikoa. Oihenarten beste lau poematan ere aurkitu ditugu errima-egitura hau duten laukoak, baina horietako hirutan zazpi silabakoak dira (7a / 7a / 7- / 7a egiturakoak dira O *Po. Ot* X, O *Po. Ot* XII eta O *Po. Ot* XIII) eta batean zortzi silabakoak (8a / 8a / 8- / 8a egiturakoa da O *Po. Co* IV); gure ustez, zalantza gutxiarekin esan dezakegu euskarazko poesiagintzan egitura metrikoen askotariko aldaerak erabil daitezkeela erakutsi nahian ari dela.

Aipagarria da ahazko tradizioz transmititu diren xikitoetan ere errima-eredu hori dugula beti (a / a / - / a),¹²⁹ baina bertso-lerroetako silaba kopurua aldakorra izaten dela eta errima ez dela beti hain osoa izaten (batzuetan azken silabako bokala baino ez). Uste dugu hemen argudio bat izan daitekeela defendatu ahal izateko Oihenartek ahazko tradizioan ezagutu duen praktika poetikotik abiatuta sortu dituela jorraleen koblak, berak proposaturiko eredu teorikora moldatuta.

6.3. Jorralen koblak I (O *Po. Co* VIII(I))

Mutil gaztearen eta neskatoaren arteko eztabaida zakarra da. Mutilak “puta” deitzen dio neskatoari, eta neskatoak kikildu gabe erantzuten dio mutila traidore eta proxeneta (*arkabot*) dela. Traidorearentzat agertzen den zigorra urkatzea da, eta prostituentzat Baionako zubia, hots, Baionako Bertako zubian (gaurko Pannecau zubian) paraturiko kaiolan besapeetatik lotuta sartzea eta Errobi ibaiko uretan murgilaraztea, burua hondoratu arte; *cubainhedey* edo *cubainhade* ‘bainua’ deitzen zitzaion zigor horri, Edouard Ducéré Baionako kronistaren arabera (Ducéré 1911: 258). Mutilaren koplak guztiak amaitzen dira *Perraka!* bokatiboarekin eta bistan da deitzaile

¹²⁸ O *Po. Co* VIII(I), 3, 2 bertso-lerroan ezinezko egiten zaigu hamar silaba baino gutxiago kontatzea.

¹²⁹ Urkizu (1991)-ko 206 eta 211 koplak dira salbuespenak, baina hain zuzen jatorria zehaztu gabe duten horietakoak dira, seguruenik berrienak. Jennifer Bonnek 2018an grabaturiko filmean (Bonn 2020) Jaragoihendarren ahotan entzuten diren xikitoetan errima ez da hain zaindua eta bertso-lerro kopurua ere Urkizuren bildumakoetan baino aski irregularragoa da.

iraingarria dela, *Xikito!* baino iraingarriagoa nonbait, mutilak berak eskatzen baitu berari “xikito!” esatea, eta neskatoak ostera ez baitu epitetoa batere gogoko.

IORRALEN COBLAC

JORRALEN¹³⁰ KOBLAK

I.

I.

*Iauquisarrea** (*L'attaque) *Motil Gastearen aldeti*

<15> Bata hordi, berze hor' ito,
Oroc es balio bi behito
Hor den putaric handienac
Erran besat niri xiquito, *Perraca*.

Nescatoaren inhardespena

Estuc hebe hordi, es putaric,
Bana hire leinucoetaric
DicuJaguc, traidor' isanes,
Dilindan ardur' urketaric- *Xiquito*.

*Jaukizarrea*¹³¹ *Motil Gaztearen aldeti*

Bata hordi, bertze hor(i) ito,¹³²
orok ez balio bi behito.
Hor den putarik handienak
erran bezat¹³³ niri “xikito”. *Perraka*.¹³⁴

*Neskatoaren inhardespena*¹³⁵

Eztuk hebe¹³⁶ hordi ez putarik.
Bana hire leinukoetarik
dikusaguk,¹³⁷ traidor(e) izanez,
dilindan ardur(a) urketaric.¹³⁸ *Xikito*.

¹³⁰ *Jorralen*: ‘jorralen, jorratzaileen, jorriaren, jorran dihardutenen’. *Jorrale* izenaren genitibo plurala da, hala nola *errailen* (O Pr 260) baita *erraille* izenaren genitibo plurala, edo *ikuslen* (O Po.Ot X, 8, 2) ‘ikusleen’ bailitzateke gaurko euskara batuan. Gure ustez, hemen izenaren esanahia zehazki lurra jorratzen ari denaren ogibideari dagokio, nahiz eta agian, aldi berean, zentzu figuratuan ‘elkarren aurka jorran ari direnak’ aipatu nahi diren; bigarren zentzu horrekin erabili dira hala *jorratu* aditza nola *jorratzaile* izena, baina *OEHk* bildu dituen lekukotasun zaharrena Etxahunena da.

¹³¹ *Jaukizarrea*: ‘erasoa’. Etxeparek eta Leizarragak ere erabili zuten *jauki* aditza Oihenartek baino lehen, baina *jaukizarre* Oihenartek baino ez du erabili; are gehiago, seguruenik berak asmatua da eta horregatik eman du frantsesezko itzulpena orrialdearen ezkerreko alboan: ‘*L’attaque*’.

¹³² *ito*: ez dakigu hemen besterik gabe ‘arnasa hartu ezinik dagoena’ edo ‘itota dagoena’ den itoa, ala esanahi hedatua ote duen. Itxura batean, O Po.Co VIII(I), 2, 1eko «Eztuk hebe hordi ez putarik» esaldia bertso-lerro honen erantzun eta oihartzuna denez, litekeena da hemengo *ito* hau hain zuzen ‘puta’ adierazteko izatea, hots, O Po.Co VIII(I), 3, 4n aipatuko duen zigorra jaso duena.

¹³³ *erran bezat*: ‘erran diezadala’. Inperatibo hirupertsonal (hark-niri-hura) honen lehenengo agerpina da.

¹³⁴ *Perraka*: ‘perreka, baztergarria, baliorik gabea’. Ez dakigu ziur Euskaltzaindiaren Hiztegiak bildu duen *perreka* ‘baztergarria, baliorik gabea’ deitzaile iraingarriaren aldaera den, baina badirudi hala izan litekeela. Lhandek bere hiztegian «Personne de mauvaise réputation» definitu du, eta Harrietek «Il se dit aussi d’une personne en guenilles ou de triste apparence». *OEHk* bildu duen lekukotasunik zaharrena 1924koa da, Barbierrren *Supazter chokoan* liburukoa. Simin Palayren 1932ko bearsaren eta gaskoia-aren hiztegian, «*perréc, -réc, -râc*: Haillon, loque, lambeau d’étouffe sans valeur; tissu usé ou sans tenue; par anal., chose de rebut, personne sans force, sans caractère, guenille».

¹³⁵ *inhardespena*: Oihenartek *inhardespena* (bi aldiz) eta *inhardetspena* (behin) idatzi du poema honetan; hurrengoan, testuinguru berebean, *ihardespena* bi aldiz. Oihenarten gainerako testuan, <nh> duten formak dira nagusi: *inhardets* (O Po.Ot XX, 8,1), *inhardetsi* (O Pr 373 eta O Pr 632), *inhardesterik* (O Pr 277), *inhardestea* (O Pr 529), *zinhardetsana* (O Po.Co IV, 22,1). Baina bada sudurkaririk gabeko *ihardespena* ere (bi aldiz O Pr 373n).

¹³⁶ *hebe*: ‘hemen’. Oihenarten gainerako testuetan behin dago *hebe* (O Po.Ot XII, 1, 2) eta beste behin *heben* (O Pr 137).

¹³⁷ *dikusaguk*: ‘ikusten diagu’. Ikus baita *akusa* ‘hark hi ikusten hau’ (O Pr 153).

¹³⁸ *urketaric*: ‘urketatik, urkabeetatik’. Hemen *urka* izenaren ablatibo plurala.

*Berrisco hiza** (*Replique)
 Aitor dun beras put' isala;
 Halas, aitor-eguinta besala
 Ioanen ais Jarri, atseguin harsan,
 Baiona-subico caiolala, *Perraca*.
Inhardeſpena
 Del' uko' aitor darizaca?
 Ber-monedas adinzat baka,
 Diotsat niri Arcabotes berzec
 Esterraquedala perraca. *Xiquito*.

*Berrizko hitza*¹³⁹
 Aitor dun, beraz, put(a) izala;
 halaz, aitor egina¹⁴⁰ bezala,
 joanen aiz sarri —atsegin har zan—
 Baiona-zubiko kaiolala.¹⁴¹ *Perraka*.
Inhardespena
 Del(a) uko(a) aitor daritzaka?¹⁴²
 Ber monedaz¹⁴³ adintzat baka,¹⁴⁴
 diotsat¹⁴⁵ niri arkabotez¹⁴⁶ berzec
 ezterrakedala¹⁴⁷ “perraka”. *Xikito*.

¹³⁹ *Berrizko hitza*: orrialdearen eskuineko alboan eman du frantsesezko itzulpena: ‘*Replique*. Ikus beherago *heren hitza*, frantsesezko *triplique* adigarriarekin. Frantsesez, biak dira prozedura judizialak terminoak, izan ere auzi-jartzaileak defentsari ematen dion lehenengo erantzuna baita *replique* (Oihenarten *berrizko hitza*), eta defentsaren bigarren ihardespenari emaniko erantzuna baita *triplique* (Oihenarten *heren hitza*). Gogoan izan behar dugu Oihenart lege-gizona zela ogibidez.

¹⁴⁰ *aitor egina*: ‘aitortua, norbere burua errudun aitortu duena’. *OEHn* dauden adibideetan (s.v. *aitor egin*), ez dut ikusi norbera errudun gisa agertzen denik.

¹⁴¹ *joanen aiz sarri ... Baiona-zubiko kaiolala*: Baionako Bertako zubian (gaurko Pannecau zubia), *cubainhedey* edo *cubainhade* ‘bainua’ izaten zen prostitutei ezartzen zitzaizen zigorra, gutxienez 1317tik 1789ko iraultzara arte. Burdinazko kaiolan sartzen ziren besapeetatik lotuta eta, garabi baten bidez, Errobi ibaiko uretara sartzen zen kaiola, emakumearen burua hondoratu arte (Duc  r   1911: 258). Uste dugu Oihenarten *Baiona-zubi* hain zuzen Baionako Bertako zubia dela, eta mutil gazteak prostituten zigorra aipatzen diola neskatoari.

¹⁴² *Del(a) uko(a) aitor daritzaka?*: esaldi honetan, *-la* bi erataraz uler daiteke. Guk jarri dugun puntuazioarekin, *-la* konpletiboa litzateke: ‘iruditzen al zaik ukoa aitor dela?’ (honen antzeko konpletiboa litzateke «Beti joz-joz daritzana / inkudeak bezala / diraukedala?» O *Po.Ot IX*, 2, 1-3). Baina bada beste aukera bat ere, *-larik* atzikiaren pareko gisa ulertzea: *Del(a) uko(a), aitor daritzaka?* ‘Delarik ukoa, aitor iruditzen al zaik?’ (honen antzekoa litzateke *zatzala* esaldi honetan: «Han Jesus haurra baturik, / troxaturik, / utzioan zatzala, gurrez jar zatzion apaltzen» O *Po.Ot XX*, 26, 1-4).

¹⁴³ *ber monedaz*: ‘moneta berberaz, moneta beraren bidez’. *OEHk* dio Tartasen 1666koa dela izenaren ezkerrean jartzen den *ber* indargarri honen lehenengo lekukotasuna, baina ikus baita *ber zuhurtzia* (O *Po.Ot XIII*, 4, 2).

¹⁴⁴ *adintzat baka*: ‘hadin baka, izan hadin bakatua, izan hadin pagatua’. Aditz intrantsitiboarekin, *OEHk* (s.v. *pagatu*) gaztelaniako «satisfacerse, ser, considerarse pagado» ordainak bildu ditu (hain zuzen hemen dagozkionak), Beriainen 1621eko bi adibiderek. Helburuzko perpauetan aditzari *-tatz* atzikia eransteaz, ikus *zirentzat* (O *Po.Ot V*, 55) eta *xahu gentzantzatz* (O *Po.Ot XXII*, 2, 5); Oihenarten grafia hiruretan da <z>, hots gaurko <tz> afrikatuarentzat baliatu ohi duena.

¹⁴⁵ *diotsat*: ‘nik hiri esaten diat’. Etxeparek ere adizki hau erabili zuen: «Onsa hari gomend’adi, nik diotsat egia» (E 99).

¹⁴⁶ *arkabotez berzec*: ‘andraketariez bestek, proxenetez bestek’. Oihenartek *Notitia utriusque Vasconiae* liburuan gaztelaniako hitzen euskarazko kideak zerrendatzen dituenean (1656ko edizioan, 46. orrialdean), gaztelaniako *alcabuete* izenaren kide gisa euskarazko *arcabot* ematen du, eta latinezko *leno* bien latinezko ordain gisa. *OEHk* ondo erakutsi duen moduan, Simin Palayk 1932ko bearnesaren eta gaskoiaren hiztegiaren «*Arcab  t, -e*: Coquin, -e, fripon, d  bauch   (vieux)» bildu zuen; XVIII. eta XIX. mendeetako katalanaren hiztegiaren ere *arcabot* aurkitu dugu gaurko katalaneko *alcauot* izenaren lekuan, gaztelaniako *alcabuete* eta latinezko *leno* ordainekin. Hortaz, badirudi Oihenartentzat *arkabot* dela, euskaraz, latinezko *leno*, hots, UPV/EHUren eta Spes-Voxen *Latina-euskara oinarritzko hiztegiaren* arabera, «andraketari, emakume-merkatari, proxeneta, emezain, putazain, makarela; artekari, bitarteko, mandatarari, estalgile (sexu- edo maitasun-kontuetan); seduktore, seduzitzaile (gizonezkoa)».

¹⁴⁷ *ezterrakedala*: ‘ezin didala erran’, hirupertsonala. Oihenarten testuetan, *erran* aditzarekin, *erradan* (O *Pr 23*), *erradas* (O *Pr 149*), *errakok* (O *Pr 621*) eta *berraio* (O *Pr 663*) hirupertsonalak aurkitu ditugu, denak aginteran; baina potentzialean beste denak dira bipertsonalak: *ezterraket* (O *Po.Ot X*, 10, 3) *derrakegu* (O *Po.Ot XIII*, 9, 3) eta *nerrake* (O *Po.Ot XIII*, 19, 2).

*Heren-biza** (*Triplique)
 Orari iarr' is bide honean.
 Arcabotes hiz-eguitean
 Seren hec ohitun handiqui
 Puta beroen bihozean. *Perraca*.

*Heren hitza*¹⁴⁸
 Orari jarr(i) iz bide honean,
 arkabotez hitz egitean,
 zeren hek ohi tun,¹⁴⁹ handiki,¹⁵⁰
 puta beroen bihotzean. *Perraka*.

Inhardetspena
 Isal' arcabot hambatequin
 Aitor duc, bad' estuc gurequin <16>
 Cer eguin, gu nescoxac* (**Chastes*) gaituc,
 Abil fit, ordu gaizarequin. *Xikito*.

Inhardetspena
 Izal(a) arkabot hanbatekin¹⁵¹
 aitor duk; bad(a), eztuk gurekin
 zer egin: gu neskotxak¹⁵² gaituk.
 Abil fit,¹⁵³ ordu gaitzarekin!¹⁵⁴ *Xikito*.

Parafrasia:

JORRATZAILEEN KOBLAK I.

Erasoa Mutil Gaztearen aldetik

Bata hordia da, beste hori itota dago, denek ere ez dute bi txanpon ezdeusen balioa.
 Hor den putarik handienak erran diezadala niri "xikito". *Perraka*.

Neskatoaren ihardetspena

Hemen ez zagok ez hordirik, ez putarik. Baina maiz ikusten diagu hire leinukoren bat,
 traidore izanez (izateagatik), urkabetik dilindan. *Xikito*.

¹⁴⁸ *Heren hitza*: ikus gorago *berrizko hitza*-ri buruzko oharrean idatzitakoa.

¹⁴⁹ *ohi tun*: 'izan ohi ditun', jatorrizkoan *ohitun*. Altunak eta Mujikak zehaztu zuten (2003, 64) «Laguntzailearen lehen silabaren galtzea modu batean baino gehiagotan adierazten du Oihenartek: apostrofoarekin, *iaten' tu* (O Pr 35), *iaín'tu* (O Pr 43), *haufsten'tu* (O Pr 134), *galzen'tu* (O Pr 134), *arguiratu' tut* (O Po.Ot XVII, 7); marrarekin, *uken-tut* (O Pr 1); bereiz, *galzen tuste* (O Pr 525), *gupida tuzula* (O Po.Ot XIV, 5, 6); edo lotuta, *eguitentu* (O Pr 21)». Gainera, behin, lehen silaba horretako kontsonantea bakarrik galdu du, eta ez bokala, seguruenik errimarako behar zuelako: *biga itut* (XVI, 7, 4).

¹⁵⁰ *handiki*: 'eskuarki'. Erabilera adberbial hau, esanahi honekin, hiru aldiz dago Oihenarten atso-titzetan (O Pr 9, O Pr 160 eta O Pr 210). *OEhk* hiru adibide horiek bildu zituen eta, bitxiki, Euskaltzaindiaren Hiztegraino iritsi da, *Zab*. markarekin.

¹⁵¹ *hanbatekin*: 'hortaz'. *OEhk* lokailu honen bi agerpen bildu ditu Oihenarten aurretik, biak Leizarragarean; honez gain, Oihenarten beste bi adibide ere bildu dituzte, eta ondoren Tartasen hiru adibide.

¹⁵² *neskotxak*: 'neska garbiak, neska onestak, neska zintzoak', jatorrizkoan *nescoxac*. Oihenartek frantseseko itzulpena eman du orrialdearen ezkerreko alboan (**Chastes*), adigarri gisa, seguruenik berak asmaturiko hitza delako. Hapaxa da, nolana ere, beste inon ez baitugu aurkitu. Gogoratu *neskaso* ere erabili zuela neurtitzetan (O Po.Ot XX, 4, 1), eta kasu horretan ere hitz bakanen adigarrien zerrendan azaldu beharra ikusi zuela: «Vierge, pucelle, de *neska oso*, qui veut dire une fille entière».

¹⁵³ *fit*: 'fite, bizkor'. Oihenartek *fite* adberbioaren aldaera hau bakarrik erabili du, eta bakarrik hemen. *OEhk* Larrasqueten hiztegia aipatzen du, baina testuetan lehenengo agerpena litzateke Oihenartena.

¹⁵⁴ *ordu gaitzarekin*: 'ordu gaiztoan'. Ikus *OEhn*, s.v. *ordu*: «ORDU GAITZAREKIN, ORDU GAITZEZ (En frases imperativas). En mala hora, en hora mala. v. ORDU GAIZTOAN. *Zabiliz orduatxez*. (Cantar de Perucho, 1539). TAV 3.1.15. *Ordu gaitzareki horrat zakitzat*. E 213»; baina baita «ORDU GAITZEZ, ORDU GAIZTOZ. En mala hora. v. ORDU GAIZTOAN. *Ordu gaitxez etorri zinan!* (Frase en una comedia castellana de 1550) ASJU2001 (1), 274».

Bigarrenez hitza hartzea

Aitor dun, beraz, puta haizela; hala, errua aitortzen dutenak joaten diren moduan, joango haiz laster —atsegin har ezan— Baiona-zubiko kaiolara. *Perraka*.

Ihardespena

Nire ukoa aitortzea dela iruditzen al zaik? Moneta beraren bidez izan hadin pagatua, esaten diat niri proxenetez bestek ezin didala esan “perraka”. *Xikito*.

Hirugarrenez hitza hartzea

Orain jarri haiz bide onean, proxenetez hitz egitean, zeren eskuarki haiek izan ohi ditun puta beroen bihotzean. *Perraka*.

Ihardespena

Hortaz, aitor duk proxeneta haizela; bada, ez duk gurekin zer egin: gu neska garbiak gaituk. Habil bizkor, ordu gaiztoan! *Xikito*.

6.4. Jorralen koblak II (O Po. Co VIII(II))

Jorrales-koblak honetan gizonetako da lehenengo koplak esaten duena, koplak tradizionalarentzat deskribatu den egitura tipikoarekin: lehenengo bi bertso-lerroetan irudia (eiheraren tanka-tanka hotsa eta zakurraren zaunka), eta hirugarren-laugarrenetan esan beharrekoaren funtsa: gizonetakoaren ustez, nesketakoaren oheak gauero egiten du karranka-hotsa, erran nahi baita haren ustez gauero izaten dela sexu-jarduna nesken ohean. Hurrengo kopletan, nesketakoaren erantzunetan emakume ahaldun-dua agertzen da: ezinezkoa da gizonak halakorik entzutea, baina sexu-gogoz gaixoturik eta sexua burutik ezin kendurik dagoelako ibiltzen da gauero inoren oheari adi, ez direnak entzuten.

II.

Iauquisarrea.

Eihera xarrac tanca tanca;
Gure hor-sarrac osen Janca,
Osenago dun hir' oheac
Gau oros deraman carranca. *Perraca*.

Jaukizarrea

Eihera txarrak tanka-tanka,¹⁵⁵
gure horzarrak¹⁵⁶ ozen zanka,¹⁵⁷
ozenago dun hir(e) oheak
gau oroz deraman karranka.¹⁵⁸ *Perraka*.

¹⁵⁵ *tanka-tanka*: ‘danga-danga’. Kolpe-hotsaren onomatopeiaren aldaera hau Harrietek bildua zuen hiztegian.

¹⁵⁶ *horzarrak*: ‘zakurtzarrak’, jatorrizkoan *hor-sarrac* (txistukari frikariarekin, beheargoko *ertsozar* bezala). Testuetan hapaxa da (ikus Larramendiren hiztegian, eta gero Harrietenean, *oratzar*).

¹⁵⁷ *zanka*: ‘zaunka’. *OEH*ren corpusaren arabera, aldaera hau Harrietek hiztegian bakarrik zegoen orain arte.

¹⁵⁸ *karranka*: koplak honek Oihenarten 371. atsotitza gogorarazten du: «Orga txarrago eta karranka handiago».

Ihardespena

Estuc hir' erharsun' esabe,
Gau oros, berze coeinta gabe
Estuanean en' oheari
Egoitera beha herabe. *Xiquito*.

Berrisco hiza

Estinat behazes penaric
Seren, behatu gabetarik,
Hir' ohe herots' ensuten dun
Lecoa laurden bidetarik. *Perraca*.

Ihardespena

O, erxo-sar buru-soroa,
Carranca hur' en' ohecoa
Esin duquec, luharras niazac,
Bana duc hir' ametj erhoa. *Xiquito*.

*Vrhenza.**Ihardespena*

Eztuk hir(e) erharzun(a)¹⁵⁹ ezabe,¹⁶⁰
gau oroz, berze koeinta gabe,
eztuanean en(e) oheari
egoitera beha¹⁶¹ herabe. *Xikito*.

Berrizko hitza

Eztinat behatzez penaric,
zeren, behatu gabetarik,
hir(e) ohe-herots(a)¹⁶² enzuten dun
lekoa laurden bidetarik. *Perraca*.

Ihardespena

O, ertxozar¹⁶³ buru-zoroa!
Karranca hur(a) en(e) ohekoa
ezin dukek —luharras¹⁶⁴ niazak!—,¹⁶⁵
bana duk hir(e) amets erhoa. *Xikito*.

Urhentza.

¹⁵⁹ *erharzuna*: 'eritasuna'. Forma hau Leizarragak ere erabilia zuen (eta gero Tartasek), baina hemen bakarrik aurkitzen dugu Oihenarten testuetan.

¹⁶⁰ *ezabe*: 'ezkutuko, isilpeko'. *OEH*ren corpusaren arabera, Belapeyrek, Maisterrek *ezaba* forma erabili zuten, eta Alphonsa Rodriguezek *ezabia*. Harrietek *ezabe* eta *ezabia* bildu zituen hiztegian.

¹⁶¹ *ene oheari egoitera beha*: 'ene ohea entzuten egoteko'. *OHE*ko sarrera oso argigarria da (s.v. *beha*): «1. (L, BN, S, Sal, R; SP, Lecl, Dv). [...] (Con dat. o alat.). (Estar, etc.) atento (mirando o escuchando). «*Beha nago*, je regarde. *Beha nagoka*, je le regarde» SP. «*Behagoitea*, demeurer spectateur» Lecl. «*Beha egon*, rester» Dv. «*Haurrari beba niz* (BN-arb)» [...]. Tr. Propio de la tradición septentrional; no hay ej. alto-navarros, ni meridionales en general, hasta el s. xx (Irigaray, Orixe) y aún entonces escasean. Aunque no es fácil determinar el sdo. exacto en todos los casos, parece que la tradición labortana y bajo-navarra emplea *beba* sobre todo en el sentido de "mirando, atento con los ojos"; la suletina (salvo algún ej. de Eguiateguy), en el de "escuchando, atento con el oído". Leizarraga se sirve siempre del alativo, incluso con seres animados; salvo en él, se usa más frecuentemente el dat. en cualquier caso, estando el alativo restringido a inanimados».

¹⁶² *ohe-herotsa*: 'ohearen zarata'. *OEH*ren corpusean Belapeyteren 1696koa zen *herots* hitzaren lehenengo agerpena. Hortaz, Oihenarten hau bihurtzen da lehenengo agerpen.

¹⁶³ *ertxozar*: 'ergeltzar', jatorrizkoan *erxo-sar*. *OEH*k *ertzoren* agerpenak biltzen ditu xix. mendean, eta *ertxo* Foixen eta Larrasqueten hiztegiatan. Bestalde, *errhotzar* dakar Haranederrek, eta *erotzar* Larramendik eta Mendiburuk. Oihenarten hau dugu, hortaz, lehenengo *ertzo* nahiz *ertzoren* agerpena, betiere *-zar* atzizkiarekin (frikaria, goragoko *horzar* bezala).

¹⁶⁴ *luharras*: 'lur-arras, lurlean', jatorrizkoan *luharras*. Oihenarten sistemaren arabera, *luharras* eman beharko genuke gaurko grafian, baina hain zuzen Oihenartek *Pouvreaurentzat* idatzirik oharretako batean, *arras* hitzaren txistukaria hobikari apikaria dela azpimarratzen du (gaur <s> idazten duguna), eta ez hobikari bizkarkaria (gaur <z> idazten duguna): «*arras* doit estre aussy escript par j et non par z» (Kerexeta 1991: 898). Izan ere, *Pouvreauren* hiztegiatan (A eskuizkribuan, BNFko *Celtique et Basque* bildumako ms. 7 eskuizkribuan), *arras* hitzari legokiokeen lerroan daude lerroartean sartuta, eta ez *arras* sarrerari legokiokeen tokian, hala *arras* nola *lu-arras*, honela: «*Arras*, radicitus / *Lu-arras*, a platte terre» (22v orrialdean). Eta L- letran, dagokion lekuan, honela: «*Luarraztea*, se prosterner en terre (O) / *Luarrazturic*, estant prosterné» (A eskuizkribuko 157r orrialdean eta B eskuizkribuko 139r orrialdean). Azpimarratzekoa da, jakina, *luarraztea* sarreran «O.» laburdurak Oihenart salatzen duela. Aipagarri iruditzen zaigu, bestalde, *OEH*ren datuen arabera, *luharrastü* erabili dutela Maisterrek (1757) eta *Uskara Libriak* (c. 1837). Guztiarekin, erabaki dugu testuan *luharras* 'lur-arras, lurlean' ematea, <s> grafiarekin.

¹⁶⁵ *niazak*: 'etzanik naiz', alokutiboa, gizonezkoarekin. Neurtitzetako *egon* aditzaren *niagon* (O *Po. Or* XI, 4, 4) eta *niagozu* (O *Po. Or* I, 6, 4) alokutiboen antzera, hau ere forma alokutibo trinkoa da, kasu honetan *etzan* aditzarena.

Parafrasia:

JORRATZAILEEN KOBLAK II.

Erasoa

Errota txarrak danga-danga, gure zakurtzarrak ozen zaunka; ozenago dun hire oheak gau oroz eragiten duen karranka. *Perraka*.

Ihardespena

Ez duk hire eritasuna ezkutukoa (hire eritasuna bistan duk), ez baldin baduk lotsarik (“eztuanean herabe”) gau oroz ene oheari beha (ene ohea entzuten) egoteko, beste kezkarik gabe. *Xikito*.

Bigarrenez hitza hartzea

Ez dinat nekerik beha izateagatik, zeren, behatu gabe, hire ohearen zarata urrunetik (lekoa laurden urrutira) entzuten dun. *Perraka*.

Ihardespena

O, ergeltzar buru-zoroa! Karranka hura ezin duk izan ene ohekoa, ni lurreen etzanik izaten naiz eta; baina duk hire amets eroa. *Xikito*.

Amaiera.

7. Ondorioak

Artikulu honen ekarpen bistakoena Arnaut Oihenarten euskarazko 83 bertso-leerro orain arte ezezagunen edizioa da, baina horrekin batera haren lan inprimatu guztien edizioak eta aleak aztertu ditugu (hala euskarazkoak nola latinezkoa zein frantsesezkoak), eta erakutsi dugu xvii. mendeko idazlearen lan inprimatuak lan irekiak zirela, etengabeko aldaketan hala orri-ordezkatzez nola orri-emendioz, eta ondorioz ale guztiak izan daitezkeela desberdinak.

Déclaration historique de l'injuste usurpation et rétention de la Navarre, faite par les Espagnols (c. 1625) frantziarren propaganda-liburuxkari dagokionez, ale eta edizio ezagunen azterketa zehatza egin dugu, eta froga berriekin proposatu dugu ez dela Arnaut Oihenartek idatzia.

Ildo propagandistiko bereko *Extraict d'un traicté non encores imprimé intitulé "Navarra iniuste rea, etc. sive De Navarrae regno contra ius fasque occupato expostulatio"* (c. 1635-1643) liburuxkaren kasuan, orain arte ezagutzen ez zen ale bat lokalizatu dugu eta, ale eta edizioen historiatik abiatuta, Oihenarten egiletasuna berretsi dugu.

Gero, latinezko *Notitia utriusque Vasconiae* liburu handiaren hala 1638ko nola 1656ko hainbat ale aztertu ditugu, bi edizioen arteko erlazioa ulertzeko. Julien Vinsonek aurreraturikoaren ildotik, ondorioztatu dugu Oihenartek, lehenengo edizioa argitaratu eman ondoren, etengabe jarraitu zuela bere liburua osatzen, aldaketaz, zuzenketaz eta emendioz. Izan ere, 1656ko edizioa ez da erabat berria, baizik eta 1638ko edizioa ale saldu gabeko orriak erabiliz paratua, baina ikusi dugu edizio bereko aleak desberdinak izan daitezkeela, orri txertatuak (*cancellantia*) agertzen baitira 1638ko ale batzuetan ere, eta, aldi berean, ordeztu beharrekoak (*cancellanda*) geratu baitira 1656ko ale batzuetan.

Oihenarten euskarazko lan argitaratuei dagokienez, Vinsonek azterturiko sei aleen eta Oihenarten ikertzaileen lanetan aipatu gabeko beste lau aleren deskripzio

zehatza eskaini dugu, arreta bereziarekin erreparatuz ale bakoitzaren osagaiei (testuak, pleguak, orrialde-zenbakiak, azalak, izenburuak, paratestuak...). Ondorioztatu dugu Oihenartek *Atsotitzak edo errefrauak* lanaren jarraipen gisa ikusten zuela *Atsotitzen urhenkina*, baina liburuki bakoitzak bere data argia duenez komeni dela bi lanak izenburu banarekin aurkeztea; eta, antzera, *O^{Ten} gaztaroa neurtitzetan* eta *Kobla berriak* poema-bildumak ere, Oihenarten gogoan, bat bestearen jarraipen bide zirela, agian, baina, bakoitzak bere egitura beregaina duenez, on dela bi izenburuak bereiztea. Hortaz, lan inprimatuak ere lan ireki gisa ulertzeak dakarren konplexutasuna azpimarratzen badugu ere, proposatu dugu Oihenarten euskarazko lan argitaratuak honela aurkeztea: 1) *Atsotitzak edo errefrauak* (Paris, 1657). 2) *O^{Ten} gaztaroa neurtitzetan* (Paris, 1657). 3) *Atsotitzen urhenkina* (Pau, 1665). 4) *Kobla berriak* (c. 1657-1665).

Goiago aipatu dugun moduan, Oihenarten ikertzaileek aztertu gabeko lau ale deskribatu ditugu ahalik eta zehaztasunik handienarekin: bat Frantziako Biblioteka Nazionaleko Arsenal Liburutegikoa, beste bat Dijongo Udal Bibliotekako Ondarearen atalekoa, eta bi Grenobleko Udal Bibliotekakoak.

Arsenal Liburutegiko aleari esker erakutsi ahal izan dugu, *Notitia...* liburuan ikusi dugun bezalatsu, Oihenarten poema-bildumetan ere, liburuaren osatze-prozesu dinamikoan, *cancellantia* orriak ale gehienetan era beretsuan txertatu direla, baina ez ale guztietan berdin-berdin, poemaren testu berritua duten aleen artean Arsenal Liburutegiko honek bakarrik mantendu baitu 9-10 orrialdeetan jatorrizko testua.

Dijongo aleak erakutsi digu Parisko 1657ko datazioa bildumaren bi osagaiei dagokiela (537 atsotitzez osaturiko liburuxkari 1657an ezarri zitzaion azala Parisen, eta *O^{Ten} gaztaroa neurtitzetan* poema-bildumari ere 1657an jarri zitzaion azala Parisen), baina ez ezinbestean bi osagaiak batera enkoadernatu zirenean osaturiko liburuxkari, Dijongo bildumaren azala eta are izenburua orain arte ezagutzen genuenaren aldean desberdinak baitira (ñabardura txikiekin bada ere).

Grenobleko Udal Bibliotekako F.23065 aleak erakusten du Oihenarten *O^{Ten} gaztaroa neurtitzetan* poema-bilduma bere aldetik ere zabaldu zela, hau da, atsotitzekin inongo loturarik gabeko ibilbidea ere egin zuela. Bestalde, testuari dagokionez, bat dator Vaussenat-Vinson deitu dugun alearekin, hots, poema-bilduma bera bakarrik zabaltzeko enkoadernatu diren bi ale horietan mantendu dira *cancellanda* deitu ditugun orrialdeak (9-10, 27-30 eta 45-46) jatorrizko testuarekin, eta atsotitzekin batera enkoadernatu diren ale guztietan, ordea, *cancellantia* orriak txertatu dira, testu aldatuarekin (erdibideko historiaren ordezkari litzateke Arsenal Liburutegiko alea). Dagokion atalean konparatu ditugu *cancellanda* / *cancellantia* testuak eta, ondoren, poemaren deskripzio xehetua eginez bistaratu gura izan dugu poema-bildumaren egitura: lehenengo hamabost amodio-poema, gero hamaseigarrena, ondoren errimadun distikoen segida (*Ezkontidearen hil-kexua museen kontra*) eta azkenik *Jainkoazko neurtitzak*. Hortaz, atsotitzen bilduma bezala, poema-bilduma ere emendioz osatzen joan dela erakutsi gura izan dugu: inprimatzaileak bilduma osoa jaso zuen aldi berean, eta bilduma osoaren konposizioa egin zuen batera, atalak ondo bereiziz, baina bildumari izenburu bakarra eman zion: *O^{Ten} gaztaroa neurtitzetan*.

Grenobleko Udal Bibliotekako F.23066 alea da orain arte ezagutzen ez genituen bertso-lerroak dituen, lau orrialdetan. Liburuxkak ez dauka izenburuarentzat gorderiko azalik, baina lehenengo orrialdean *Cobla berriac* izenburua dakar, eta azken

orrialdean, azken bertso-lerroaren ondoren, «Vrhenza» dago idatzita. Poema-bilduma honek *O^{Ten} gaztaroa neurtitzetan* bildumaren egitura ia-ia paraleloa duela erakutsi nahi izan dugu: amodio-poemez osaturiko sorta nagusia, gehi beste era bateko poemak.

Kobla berriak liburuxkari esker ezagutu ditugun hiru poemen testuaren edizioa aurkeztu dugu (bi zutabetan: batean paleografikoa, eta grafia gaurko erara moldaturik bestean), poema bakoitzaren aurkezpen laburrarekin eta ohar argigarriekin, gehi poema bakoitzaren bertsioko parafrastikoarekin, guk zelan ulertu dugun erakusteko.

Liburuñoaren hasierako *Denbora batez...* poema, gure ustez, Oihenarten helburu nagusietako baten erakusgarri da: euskarazko poesiagintzan askotariko egitura metrikoak erabil daitezkeela erakutsi nahi du (kasu honetan, sei bertso-lerroko ahapaldiak, 9a / 8b / 9a / 8b / 8c / 8c egiturarekin, hain zuzen Oihenartek bere horretan beste inon erabili ez duen egiturarekin).

Are interesgarriagoak dira liburuñoaren azken orrialdeetako *Jorralen koblak*, Oihenarten bi koplarenrenkada hauek orain arte Zuberoako xikitoei buruz genekiena osatzera baitatoz. Xikitoen inguruko bibliografia eta historiografia guztia berrikusi dugu eta hipotesi gisa proposatu dugu Oihenartek ondo ezagutzen zuela guk soilik modu partzialean ezagutu dugun praktika poetiko popular bat, eta berak molde horretatik abiatuta sortu zituela hamar koplaren hauek, ahozko praktika poetiko tradizionala eta poesia kulture idatzia sinkretizatze bidean, hain justu ere *Art poétique basque* saiakera teorikoan euskal eredu jator moduan aurkeztu duen egitura metrikoa erabiliz (9a / 9a / 9- / 9a, gutxienez silaba eta erdiko errimarekin).

Orain arte pentsatzen genuen xikitoak soilik gizonen artean erabiltzen zirela, eta horrela zen seguruenik xx. mendearen hasieran; baina, Oihenarten lekukotzari kasu egiten badiogu, orain badakigu andrazkoen eta gizonen artean ere egiten zirela zirto-koplaz osaturiko eztabaidak, txandaka bien artean, gizonaren eta emakumearen arteko lehia agonistikoan, eta hain zuzen gizonen aurkako jaurtiriko koplak amaitzen zirela *Xikito!* oihuarekin, baina andrazkoen aurkako jaurtirikoak *Perraka!* bokatibo iraingarriarekin amaitzen zirela.

Bestalde, xx. mendearen hasieratik xikitoak beti artzainen arteko praktika gisa deskribatu badira ere, Oihenartek *Jorralen koblak* izena erabili du bi koplaren sorta hauek izendatzeko, eta horrek pentsarazi digu izen hori izan litekeela, hain zuzen, praktika poetiko hau izendatzeko xvii. mendean erabiltzen zen izen generikoa. Horrela, ahozko tradizioaren bildumetan ohikoa den lan-kanten edo lugintza-lanetako kanten sailean kokatuko lirateke jorralen koblak, nekazarien lanaren eta jostetaren testuinguruan.

Azkenik, Grenobleko ale aurkitu berriari esker ezagutu ditugun xikito-perraka moldeko koplaren horien edukia ikusita, iradoki dugu izan litekeela Baionako ale liburuñoako azken orri hori (eta, horrekin batera, liburuñoako hasierako) galtzea ez izatea ausazko gertakizuna, poema lotsagabeen zentsura baino.

Etorkizunera begira jartzten bagara, esan behar dugu Arnaut Oihenarten idazlanen azterketarako langaiak ez direla agortu. Guk ez ditugu aztertu, adibidez, lan inprimatuetan agertzen diren eskuzko oharrak. Eta gaztetan ordu asko eman genituen Oihenarten eskuizkribuen bila... alferrik emaitzei begiratuz gero, bidean asko ikasi genuen arren. Nork jakin, beharbada hurrengo ekinaldi batean aurkituko dugu Oihenarten eskuizkribuz beteriko kutxa.

Erreferentziak¹⁶⁶

- Agirre Odriozola, Joxean. 2017. Koplak eta jotak. Bat-batekotasunetik fosilizaziora? *Bertso-lari* 105. 62-101.
- Aldekoa Beitia, Iñaki. 2003. La poesía amorosa en Bernard Etxepare y Arnaud Oihenart. *Lapurdum* 8. 7-17. <https://doi.org/10.4000/lapurdum.903>.
- Altuna Bengoetxea, Patxi. 1994. Oihenarten euskal prosodia. In Euskaltzaindia, *Oihenarten laugarren mendeurrena / Cuarto centenario de Oihenart / Quatrième centenaire d'Oyhénart* (*Iker* 8), 161-174. Bilbo: Euskaltzaindia.
- Altuna Bengoetxea, Patxi & Jose Antonio Mujika Casares. 2003. *Arnaud Oihenart. Euskal atsotitzak eta neurtitzak – Proverbes et poesies basques – Proverbios y poesías vascas* (*Iker* 15). Bilbo: Euskaltzaindia.
- Arcos de la Fronterako Udala. 2001. *Cantes y cantaores de Arcos*. Sevilla: Pasarela (2 CD eta liburuxka).
- Arkotxa-Scarcia, Aurelia. 1994. Oihenarten amodiozko poesien azterketa konparatiboa. In Euskaltzaindia, *Oihenarten laugarren mendeurrena / Cuarto centenario de Oihenart / Quatrième centenaire d'Oyhénart* (*Iker* 8), 401-450. Bilbo: Euskaltzaindia.
- Arkotxa-Scarcia, Aurelia. 2005a. Eguiatéguy, lecteur de Ioannes Etcheberri de Ciboure. *Lapurdum* 9. 49-66. <https://doi.org/10.4000/lapurdum.785>.
- Arkotxa-Scarcia, Aurelia. 2005b. Oihenarten *L'art poétique basque*. In Ur Apalategi Idirin (arg.), *Belaumaldi literarioak auzitan*, 209-245. Donostia: Utriusque Vasconiae.
- Arkotxa-Scarcia, Aurelia & Beñat Oihartzabal. 2009. Siglo XVII: Desarrollo y edición de las letras vascas septentrionales [online]. <https://artxiker.ccsd.cnrs.fr/artxibo-00442467>.
- Aurkenerena Barandiaran, Joseba. 2022. Zuberoako txikitoak. *Bertsozale* 125. 52-62 (Lehenengoz 2020ko urtarrilean argitaratua, *Zuzeu* albistarian).
- Bladé, Jean-François. 1882. *Poésies populaires de la Gascogne II: Romances, chansons d'amour, chansons de travail, chants spéciaux, etc.* Paris: Maisonneuve et Cie Éditeurs.
- Bonn, Jennifer. 2020. *Chant Terrestre: la voix comme créatrice de liens en milieu montagnard*. Okzitaniako Tolosa: Université Toulouse 2 – Jean Jaurès. Doktore-tesia. <https://tel.archives-ouvertes.fr/tel-03360707>.
- Creissels, Denis & Céline Mounole Hiriart-Urruti. 2011. Animacy and spatial cases: Typological tendencies, and the case of Basque. In Seppo Kittilä, Katja Västi & Jussi Ylikoski (arg.), *Case, animacy and semantic roles*, 157-182. Amsterdam & Philadelphia: John Benjamins.
- Del Campo Tejedor, Alberto. 2007. El trovo verde. Poesía improvisada satírico-obscura en la fiesta de la cosecha. *Revista de Dialectología y Tradiciones Populares* 72(2). 229-257.
- Ducéré, Edouard. 1911. *Dictionnaire historique de Bayonne*. Baiona: Foltzer.
- Etniker Euskalerrria. 2017. *Agricultura en Vasconia (Euskalerrriko Atlas Etnografikoa 8)*. Bilbo: Labayru.
- Etxegoihen, Philippe. 2012. *Mémoires souletines, II. Bergers et cayolars*. Baiona & Donostia: Elkar.
- Etxart, Allande, 2009. *Txikitoak!!!*. Lextarre: autoedizioa.
- Gil, Bonifacio. 1931. *Cancionero popular de Extremadura*. Badajoz: Centro de Estudios Extremeños.

¹⁶⁶ Zerrenda honetako eta artikulu osoko esteka guztiak kontsultatu dira azkenekoz 2022-11-28an.

- Goihenetxe, Manex. 1993. A. Oihenart eta bere ingurugiroa. *Jakin* 74. 53-60.
- Goihenetxe, Manex. 1994. A. d'Oihenart historien: aspects de son profil social, politique, culturel. In Euskaltzaindia, *Oihenarten laugarren mendeurrena / Cuarto centenario de Oihenart / Quatrième centenaire d'Oyhénart (Iker* 8), 497-508. Bilbo: Euskaltzaindia.
- Haritzelhar Duhalde, Jean. 1994. La Soule dans la littérature basque. In Pierre Bidart (arg.), *Le Pays de Soule*, 355-368. Baigorri: Izpegi.
- Harris, Neil. 2007. Il cancellans da Bruno a Manzoni: fisionomia e fisiologia di una cosmesi libraria. In Olivia Catanorchi & Diego Pirillo (arg.), *Il cancellans da Bruno a Manzoni: fisionomia e fisiologia di una cosmesi libraria, in Favole, metafore, storie. Seminario su Giordano Bruno (Seminari e convegni* 10), 567-602. Pisa: Edizioni della Normale.
- Hérelle, Georges. 1925. *Le théâtre comique. Chikitoak et koblak. Mascarades souletines. Tragi-comédies de Carnaval. Sérénades charivariques. Parades charivariques. Farces charivariques*. Paris: Librairie Ancienne Honoré Champion.
- Irigarai, Leopold. 1905. *Albadak, chiquitoak, erran zaharrak*. Eskuizkribua. BNFko Celtique et Basque bilduma: 202 dokumentua. <https://gallica.bnf.fr/ark:/12148/btv1b100378001>. (1963ko *Igela* 6 zenbakian argitaratua, 5-8 orrialdeetan).
- Jauregiberri, Jean. 1930. Chikitoka. *Gure Herria* 10(3). 268-270.
- Jover Zamora, José María. 1949. *1635. Historia de una polémica y semblanza de una generación*. Madril: CSIC.
- Kaltzakorta Elortza, Jabier. 2003. Erronda-kantuak eta eske-bertsoak. *Euskera* 48. 109-163.
- Kaltzakorta Elortza, Jabier. 2015. Zuberoako tzintzarrotsetako kopla zahar batzuen gainean. *Karmel* 290. 3-21.
- Kubelos Pérez, Álex. 2010. La polémica en torno a la conquista de Navarra (1512): dos documentos del siglo XVII. *Sancho el Sabio* 31. 195-234.
- Lacaze, Louis. 1884. *Les imprimeurs et les libraires en Béarn (1552-1883)*. Pau: Léon Ribaut.
- Lafitte, Pierre. 1967. *L'art poétique basque* (un inédit d'Arnaud d'Oyhénart). *Gure Herria* 39. 195-234.
- Lafon, René. 1955. Notes pour une édition critique et une traduction française des poésies d'Oihenart. *ASJU* 2. 61-99.
- Lafon, René. 1961. Sur les formes verbales basques qui contiennent un indice datif. *BSL* 56(1). 139-162 (Berrargit. in René Lafon. 1999. *Vasconiana*, 411-430. Bilbo: Euskaltzaindia & UPV/EHU).
- Mabmacien, Léo [ezizena], 2012. Diversité des marques d'imprimeurs: l'exemple des Cramoisy. In *Bibliomab: Le monde autour des livres anciens et des bibliothèques* [bloga]. <https://bibliomab.wordpress.com/2012/01/23/diversite-des-marques-dimprimeurs-lexemple-des-cramoisy/>.
- Martín Molares, Mónica. 2014. Emisiones y estados en la producción bibliográfica de las imprentas castellanas del siglo XVI. In Carlos Mata Induráin, Adrián J. Sáez & Ana Zúñiga Lacruz (arg.), «*Sapere aude*». *Actas del III Congreso Internacional Jóvenes Investigadores Siglo de Oro (JISO 2013) (Biblioteca Áurea Digital* 24), 193-212. Iruñea: Servicio de Publicaciones de la Universidad de Navarra.
- Michel, Francisque. 1847. *Uscarazco zuhur-hitzac, Aillande Oihenartec bildiac, zoinen ondotic jiten beitira uskaraz eghin zituen neurt-hitzac*. Bordele: Prosper Faye.
- Mitxelena Elissalt, Koldo. 1967. Los Refranes del cuaderno de Oihenart. *ASJU* 1. 11-44.
- Ong, Walter J. 2002 [1982]. *Orality and literacy*. New York: Routledge.

- Orpustan, Jean-Baptiste. 1991. Réalisme rural et fantaisie narrative chez A. Oyhénart: *Laur karbarien eresia* ('Le récit des quatre cardeuses'). In Joseba A. Lakarra (arg.), *Memoriae L. Mitxelena magistri sacrum (ASJUren Gehigarriak 14)*, I, 201-215. Donostia: Gipuzkoako Foru Aldundia.
- Ott, Sandra. 1981. *The circle of mountains: A Basque shepherding community*. Oxford: Clarendon Press.
- Peillen Karrikaburu, Txomin. 1962. Xikitoak (Zuberoko artzainen pertsoak). *Igela 2*. 27-28.
- Peillen Karrikaburu, Txomin. 1983. *Jusef Eguiateguy: Lehen liburua edo Filosofo huskaldunaren ekheia (1785)*. Bilbo: Euskaltzaindia.
- Peillen Karrikaburu, Txomin. 2002. Zuberotar irri kontakizuna: pertsonaiak, jarrerak, egoerak. *Euskera 47*. 439-461.
- Toledo Lezeta, Ana. 2008. A propósito del prólogo del *Oten gaztaroa neurtitzetan*. *Sancho el Sabio 29*. 135-155.
- Toledo Lezeta, Ana. 2009. *Linguae Vasconum Primitiae* eta *O.ten gaztaroa neurtitzetan*: hain hurbil, hain urrun. In Euskaltzaindia, *Juan Mari Lekuonari omenaldia (Iker 23)*, 403-427. Bilbo: Euskaltzaindia.
- Toledo Lezeta, Ana. 2017. Arnaud Oihenart prezeptista: lekukotasun baten oinarriak. *Lapurdum 20*. 291-301. <https://doi.org/10.4000/lapurdum.3605>.
- Urkixo Ibarra, Julio. 1910. Notes d'Oihenart pour le Vocabulaire de Pouvreau. *RIEV 4*(2). 220-232.
- Urkixo Ibarra, Julio. 1967. De paremiología vasca. Oihenart conoció los "Refranes y sentencias en Vascuence" de 1596. *ASJU 1*. 3-10.
- Urkizu Sarasua, Patri. 1973. Albadak, xikitoak eta erran zaharrak. *ASJU 7*. 105-116.
- Urkizu Sarasua, Patri. 1991. *Lapurdi, Baxanabarre eta Zuberoako bertso eta kantak*. Donostia: Etor.
- Urkizu Sarasua, Patri. 1994. Oihenarten *Atsotitzak* eta *Poetika* berrirakurrit. In Euskaltzaindia, *Oihenarten laugarren mendeurrena / Cuarto centenario de Oihenart / Quatrième centenaire d'Oyhénart (Iker 8)*, 295-328. Bilbo: Euskaltzaindia.
- Vinson, Julien. 1891. *Essai d'une bibliographie de la langue basque I*. Paris: J. Maisonneuve.
- Vinson, Julien. 1898. *Essai d'une bibliographie de la langue basque II. Additions et corrections. Citations et références. Journaux et revues*. Paris: J. Maisonneuve.